

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
(DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

YENİ OSMANLILARIN EĞİTİM ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep BİÇER

Ankara- 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
(DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

YENİ OSMANLILARIN EĞİTİM ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep BIÇER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Ankara- 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
(DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

YENİ OSMANLILARIN EĞİTİM ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

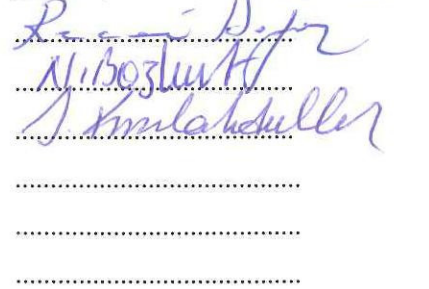
Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Recai DOĞAN
Prof. Dr. Nahide BOZKURT
Yrd. Doç. Dr. Yıldız Kızılabdullah
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi08.10.2011.....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...16./...01./2002)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Zeynep BİÇER

İmzası

.....
Zeynep

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
GİRİŞ.....	1
I-Araştırmanın Problemi.....	1
II-Araştırmanın Amacı.....	2
III- Araştırmanın Önemi.....	3
IV - Araştırmanın Sınırlılıkları	5
V- Araştırmanın Yöntemi.....	5
VII- Araştırmanın Temel Kavramları.....	6
A. Osmanlılık.....	6
B. Yeni Osmanlılar.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ VE YENİ OSMANLILAR

1. TANZİMAT FERMANI.....	9
2. OSMANLILIK İDEOLOJİSİ.....	20
3. YENİ OSMANLILAR.....	21
3.1. YENİ OSMANLILARIN YETİŞTİĞİ SOSYAL ORTAM.....	23
3.2. YENİ OSMANLILAR DÜŞÜNCESİNİN TEŞEKKÜLÜ.....	28
3.3. YENİ OSMANLILARIN GÖRÜŞLERİ.....	32
3.4. YENİ OSMANLILAR DÜŞÜNCESİNİN TEMSİLCİLERİ.....	43

3.4.1. NAMIK KEMAL VE TEMEL DÜŞÜNCELERİ.....	42
3.4.2. ALİ SUAVİ VE TEMEL DÜŞÜNCELERİ.....	50
3.4.3. ZİYA PAŞA VE TEMEL DÜŞÜNCELERİ	59

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ OSMANLILARIN EĞİTİM ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ

1. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM ÖĞRETİM ANLAYIŞI.....	62
2. YENİ OSMANLILAR VE MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ.....	64
2. YENİ OSMANLILARIN EĞİTİM İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ.....	70
2.1. MEKTEPLER.....	80
2.2. MEDRESELER.....	90
3. YENİ OSMANLILARIN DİN EĞİTİMİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ..	94
SONUÇ.....	103
ÖZET.....	109
ABSTRACT.....	110
KAYNAKÇA.....	111

ÖNSÖZ

Osmanlı devleti, 1299 yılında küçük bir beylik olarak kurulmuş ve Anadolu'da yaşayan diğer beyliklere zamanla üstünlük sağlayarak gerek doğuda gerekse batıda geniş topraklara sahip olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u da fethetmesiyle birlikte devletin gücü zirveye ulaşmıştır. Devletin böyle bir süreçte başarılı olmasının temel faktörleri arasında ilim ve eğitime verilen önem gösterilebilir. Çünkü henüz beylik durumunda iken beyliğin başında bulunan Osman Bey çocukluğundan beri âlimlerin, bilginlerin meclislerinde bulunmayı sever, dönemin mutasavvıflarının meclislerine katılırdı. Ayrıca Osmanlıdaki ilk sultanlar ülkeye diğer bölgelerden bilgili ve erdemli kimseleri getirmek için çalışırlardı. Dolayısıyla Osmanlı topraklarında ilim ve eğitimle uğraşan insanlar çoğalmış ve birçok önemli medrese kurulmuş ve gelişmiştir.

Osmanlı devletinin kuruluş, yükseliş ve zayıflama dönemleriyle paralel olarak eğitimin kalitesi de değişmiştir. XIX. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı devletinin gerek siyasal yapısı gerekse eğitim sistemi bir çöküş dönemi içerisine girmiştir. Ancak bu durumun bir çaresinin olacağını düşünen dönemin düşün ve fikir adamları, Osmanlı devletini yükselme devrindeki durumuna getirmek için birçok gayret sarf etmişlerdir. Osmanlı devletini içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtarmaya yönelik çabalardan birisi de devletin bünyesinde yaşayan milletleri tek bir bayrak altında toplamayı amaçlayan "Osmanlılık" ideolojisi ve bu doğrultuda gelişen "Yeni Osmanlılar" cemiyetidir.

Yeni Osmanlılar cemiyeti üyeleri siyasi, sosyal, ekonomik vs. birçok alanda devleti yükselme döneminde olduğu hale getirmek için bazı görüşler ileri sürdükleri

gibi devletin yaşadığı problemlerin çözümü olarak düşündükleri eğitim konusu üzerinde de birçok fikir dile getirmişlerdir.

Araştırmamız bu doğrultuda Osmanlının içinde bulunmuş olduğu sıkıntılardan kurtulması için Yeni Osmanlıların eğitim öğretim konusunda sunmuş olduğu çözüm önerileri, eleştiri ve tavsiyeleri ele almaktadır. Araştırmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Yeni Osmanlılar akımı, dönemin siyasi ve sosyal şartları içerisinde değerlendirilmiş, akımın temsilcilerinden Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa'nın hayatları ve kısaca görüşleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise Yeni Osmanlılar akımının mezkûr temsilcilerinin dönemin eğitim sistemi, terbiye anlayışı vb konulardaki görüşleri ele alınarak dönemin eğitim anlayışı içerisindeki yerleri bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca Yeni Osmanlılar akımının temsilcilerinin savunmuş oldukları görüşlerin, dönemin din eğitimine (medreselere) nasıl etki ettiği inceleme konusu olarak alınmıştır. Son olarak da Yeni Osmanlıların günümüz eğitim anlayışına etkileri analiz edilmiştir.

Bu çalışmayla bir kez daha kendisine duymuş olduğum şükranlarımı dile getirme fırsatı bulduğum; ilim alanında güzelliğe dair ne varsa yine kendisinden öğrendiğim, kıymetâli hocam Prof. Dr. Recai DOĞAN'a gerek araştırma sürecindeki biricik katkılarından dolayı gerekse hocam olarak beni onurlandırdığından dolayı, kelimelerin yetmediği ama hissetmiş olduğum en güzel duygularla teşekkürlerimi sunuyorum.Yüksek Lisans öğrenimim boyunca ilmiyle bizleri aydınlatan kıymetli hocam Prof. Dr. Cemal TOSUN'a teşekkürlerimi sunuyorum.Tez jürimde yer alan değerli hocam Prof. Dr. Nahide BOZKURT'a teşekkür ediyorum.

Bilimsel alanda paylaşmanın cömertliğini, yapmış oldukları paylaşımlarla bizlere sunan saygıdeğer hocalarım; Yrd. Doç. Dr. Yıldız KIZILABDULLAH'a, Dr. Tuğrul YÜRÜK'e teşekkür ediyorum.

Çalışmalarım sürecinde beni motive eden, tecrübesiyle rehber olan ve kısa zamanda hayatıma ifadesi zor güzellikler kazandıran kıymetli arkadaşım F. Zeynep BELEN'e teşekkür ediyorum.

Hayatın en sarp yokuşlarında, en keskin dönüşlerde maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen anne-babama ve kardeşlerime, çalışma sürecinde yardımını daima yanımda hissettiğim eşime kocaman teşekkür ediyorum.

Zeynep Biçer

Ankara 2011

GİRİŞ

I-Araştırmanın Problemi

19. yy.da hız kazanmaya başlayan milliyetçilik akımı, çok uluslu devletlerin çehresini değiştirmiştir. Fransız İhtilali'nin sonucunda hürriyet, eşitlik ve kardeşlik gibi kavramların tüm Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı toplumunun da gündemine girmiştir. İhtilal sonrasında milliyetçiliğin siyasal bir akıma dönüşmesi, Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletlerin toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürmüştür. Osmanlı yönetimi, tüm dünyayı derinden etkileyen milliyetçilik akımının sonucunda oluşan bağımsızlık hareketlerine karşı birtakım tedbirler almıştır. Yapılan yasal düzenlemeler ile alınan tedbirler uygulamaya konulmuştur. Özellikle 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan bu süreç, farklı etnik ve dini grupların yönetimde temsil edilmelerine olanak tanıyan bir Osmanlı Mebusan Meclisi'nin (1876) açılışıyla devam etmiştir. Devletin içerisinde yaşayan etnik gruplara Mebusan Meclisinde temsil hakkı verilerek azınlıkların milliyetçilik akımından etkilenmelerini en aza indirmeye çalışmışlardır. Osmanlı aydınları, milliyetçilik hareketlerinin etkisinden toprak bütünlüğünü korumak amacıyla Osmanlı devleti içerisinde yaşayan herkesi "Osmanlı" kabul edilmesi gerektiği anlayışını savunmuşlardır. Bu doğrultuda Batıda milliyetçilik hareketleriyle oluşan "eşitlik, bağımsızlık, milliyetçilik..." gibi kavramlar Osmanlı aydınları tarafından İslam felsefesine dayandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı aydınları Tanzimat'ı İslam felsefesine dayandırmışlardır. Onlara göre Batıda ortaya çıkan yeni anlayışı İslam felsefesinde bulmak mümkündür.

Dolayısıyla Tanzimat dönemi aydınları ve Yeni Osmanlılar, Batıda oluşan anlayışı olduğu gibi taklit etmek yerine kaynağını Osmanlı devletinden almışlardır. Bu doğrultuda “müsavat, adalet, bi'at (itaat tarzı), icma'-i ümmet (umumi konsensüs), meşveret (İstişare)” gibi kelimeleri kullanmışlardır.¹ Bu şekilde milliyetçilik akımının Osmanlı devletinde meydana getirdiği olumsuz etkinin kaynağını kendi köklerinden alan “*Osmanlılık bilinci*”nin oluşturulması fikriyle ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Yeni Osmanlılar, *Osmanlılık bilincini* oluşturmak amacıyla bir araya gelen aydınlardan oluşmaktadır. Yeni Osmanlılar, “*Osmanlılık bilinci*”nin toplumda yerleşmesi için hukuki, eğitim ve yönetim alanlarında birtakım düzenlemeler yapılması için çaba göstermişlerdir. Yeni Osmanlılar hareketinin devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için öngördükleri temel düşünce, devletin eğitim faaliyetlerini düzenlenmesi olmuştur.

Araştırmamızda 1865–1879 tarihleri arasında yoğun olarak *Osmanlılık bilinci* oluşturmak için faaliyet gösteren “Yeni Osmanlılar” hareketinin eğitim alanında yapmış oldukları çalışmalar ele alınacaktır. Bu bağlamda, “Yeni Osmanlılar akımı temsilcilerinin eğitim görüşleri, dönemin eğitim ve din eğitimi anlayışını nasıl etkilemiştir?” sorusu araştırmamızın problem cümlesidir.

II-Araştırmanın Amacı

Türk eğitim sisteminin şekillenmesinde sosyo-kültürel, siyasi, ekonomik ve tarihi olmak üzere pek çok sebep etkili olmuştur. Eğitim sistemimizin geçirmiş

¹ Detaylı bilgi için bkz: Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

olduğu merhaleleri ve geçmişte uygulanan politikaların günümüze yansımalarını görebilmek için Cumhuriyet ncesi dönem oldukça önem arz etmektedir. Osmanlının son döneminde gerileme sürecine girmiş olan devletin, yeniden yapılanması ve dağılmaması için çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bu yönde faaliyette bulunan Osmanlının son dönem fikir akımlarından birisi de Yeni Osmanlılar akımıdır.

Eğitim, devletin gerileme döneminde zme kavuşturulması düşünülen en önemli problemlerinden birisidir. Yeni Osmanlılar Akımı, bu problem ile ilgili önemli görüşler ileri sürmüştür. Ancak şimdiye kadar literatürde Yeni Osmanlılar akımının düşüncelerinin eğitim dünyasına yansımaları hakkında herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Araştırmamız Yeni Osmanlılar akımı temsilcilerinin eğitim alanındaki görüşlerini tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Yeni Osmanlılar akımının, Türk eğitim dünyasına katkılarını ortaya çıkarmaktır.

III- Araştırmanın nemi

19. yy.da fikir akımı olarak ortaya çıkan milliyetçilik, Osmanlı devletini de etkilemiştir. Bu bağlamda milliyetçilik akımına karşı devleti korumak için birtakım görüşler ortaya çıkmıştır. Osmanlı devletinde yaşayan bütün ulusları tek bir bayrak altında toplamak hedefini taşıyan Yeni Osmanlılar akımı bu görüşlerden biridir. Özellikle Tanzimat ile birlikte, milliyetçilik fikirlerine karşı ‘Yeni Osmanlılar’ akımı yönetim, hukuk ve özellikle eğitim alanında mühim bir rol oynamıştır. Akımın temsilcileri savundukları görüşlerle devlette yaşayan ulusları milliyetçilik akımının

etkisinden kurtararak Osmanlının bütünlüğünü sağlamaya çalışmışlardır. Bu dönemde yeni açılan okullarda, Osmanlılık bilincinin aşılması ve böylece Osmanlı unsurlarının kaynaştırılması hedeflenmiştir. Yeni Osmanlılar akımı temsilcileri, buldukları dönemde eğitimin gözden geçirilerek ıslah edilmesi fikrini yoğun olarak savunmuşlardır. Islahat Fermanı ile başlayan ve sonrasında hız kazanan eğitimdeki Osmanlılık uygulaması, Fransa'nın yönlendirmesiyle² de kısa sürede yaygınlaştırılmıştır. Osmanlılık bilincinin etkin olduğu dönemde Yeni Osmanlılar akımı temsilcilerinin eğitim alanındaki fikirleri, dönemin eğitim kurumlarını ve eğitim anlayışını etkilemiştir.

Araştırmamız sürecinde yaptığımız literatür çalışmasında, Yeni Osmanlılar akımının düşüncelerinin eğitim anlayışındaki yansımaları hakkında herhangi bir araştırma yapılmadığı görülmüştür.³ Bu bakımdan, araştırmamız batılılaşma

² Laik eğitim yoluyla Osmanlılık ideolojisini teşvik eden Fransız hükümetinin tavsiyesiyle 1867'de Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy'ye Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlatıldı. Duruy'nin projesinin tavsiye ettiği girişimlerin başlıcaları dinler ve milliyetler arası ortaöğretim okulları açılması, fen, tarih, hukuk, idare okutacak bir üniversite kurulması, genel kitaplıklar açılmasıydı. Kabul edilen bu projeye dayanılarak 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yapıldı. Galatasaray Lisesi de bunun bir ürünüdür. Böylece modern anlamda bir eğitim kuruluşunun temelleri ilk kez atılmış oldu. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 232

³ Ele alınan dönemin eğitim öğretim görüşleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır ancak Yeni Osmanlılar ile ilgili müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bkz: Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi Ve Öğretimi (1839-1876)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997; Hayri Akın, *Tanzimat Dönemi Medrese ve Mekteplerinde Din Eğitimi Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996; İsa Yanar, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1996; İbrahim Yiğit, *Tanzimat Dönemi Fikir Akımlarının Günümüz Din Eğitimi-Öğretimi Anlayışına Yansımaları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2004; Gökhan Hamdi Akdemir, *Türk Toplumunun Eğitim Anlayışına Tanzimat'ın Getirdiği Yenilikler*, Yedi Tepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

sürecinin temel taşlarını oluşturan Yeni Osmanlılar akımının, eğitim anlayışındaki izlerini tespit etmesi açısından, Din Eğitimi alanı ve Türk Eğitim tarihi için büyük bir önem arz etmektedir.

IV - Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamızda Yeni Osmanlılar akımının 1865 yılında kurulmasından başlayıp akımın öncülerinin fikirlerinin etkin olduğu I. Meşrutiyetin (1876) ilanına kadar devam eden süreç ele alınacaktır. Çalışma ‘Yeni Osmanlılar’ın görüşlerini savunan oldukça fazla sayıda ve farklı perspektife sahip bulunan tüm üyeleri değil o dönemde daha çok etkinliği olan Namık Kemal, Osmanlı bürokrasisinde yadsınamayacak bir deneyimi olan Ziya Paşa ve akımın görüşlerine sahip olmakla birlikte eğitimci kişiliği ön plana çıkan Ali Suavi ve bu fikir adamlarının eğitim konusundaki görüşleri ile sınırlanmıştır.

V- Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamıza konu olan Yeni Osmanlılar akımı incelenirken, tarihi açıdan ve tarihi sürecin eğitim felsefesi açısından ele alınacağı varsayımından hareketle tarihsel yöntem seçilmiştir. Araştırmamızın yöntemi doğrultusunda öncelikle literatür taraması/belgesel tarama yapılmıştır. Daha sonra elde edilen verilerin okunması, incelenmesi, fişlenmesi ve değerlendirilmesi şeklinde bir yol izlenmiştir.

Bu çerçevede eğitim felsefesi, eğitim tarihi vb. alanlarda yazılan bilimsel eserlerden faydalanılmıştır. Ayrıca araştırma, tarihi süreci incelediği için tarihi süreci anlamada faydalı olabilecek tarih, sosyoloji, felsefe vb. alanlarda yazılan eserlere de müracaat edilmiştir. Elde edilen veriler neticesinde betimsel değerlendirme yapılmıştır.

VII- Araştırmanın Temel Kavramları

A. Osmanlılık

Osmanlılık; imparatorluk bünyesinde 19. yüzyıl başlarında artan isyanlar, toprak kayıpları, yabancı devletlerin gayri Müslimleri koruma adına Osmanlı'nın içişlerine müdahaleleri, merkezi ve yerel yönetimde meydana gelen yönetim bunalımları ve azınlıkların bağımsızlık hareketleri sonucunda zorunlu olarak ortaya çıkan bir ideolojidir. Özünde siyasi ayrılıkları önlemek ve Osmanlı içindeki çeşitli milletlerin “arasını telif etmek” yatmaktadır.⁴

Osmanlılık, Fransız İhtilali'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarından en önemlisi haline gelen çeşitli unsurların bağımsızlık hareketlerini ve imparatorluktan kopma çabalarını, her türlü etnik kimliğin üzerinde oluşturulacak bir Osmanlılık kavramı ile önlemeye çalışan akımın adı olmuştur.⁵

Osmanlılık, Osmanlı devletinin mazisinde kalan başarılı bir uygulamadan ilhamını alan, Tanzimat'tan itibaren bütün imparatorluk tebaasını 'Osmanlı tabiri' altında toplayarak, siyasi manada bir millet oluşturma gayretinin adıdır. Bu oluşum üç temel unsur etrafında birleşir:

⁴ Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları*, Lotus Yayınları, Ankara 2007, s. 27–28.

⁵ Şükrü Hanioglu, “Osmanlılık”, *TCTA*, c.V, İstanbul: İletişim Yay., 1985, s. 1389.

1. Osmanlı vatani, vatan anlayışı ve vatan sevgisi
2. Osmanlı menfaati ve fertlerin ortak menfaati
3. Osmanlı hanedanı, hanedanlık yönetiminde muhafaza edilen rejim.

Osmanlı tebaası eşit hür ve adil bir sistem içinde bu üç temel ilkenin şuuruna vararak “Osmanlı Milleti”ni teşkil edecekti.⁶

B. Yeni Osmanlılar

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir “Osmanlı milleti” olarak gören ve tüm bu farklılıkları ortak bir potada kaynaştırmayı hedefleyen yaklaşıma ‘Osmanlılık’ denmektedir. Yeni Osmanlılar, Osmanlılık düşüncesinin sadece bir boyutunu oluşturmaktadır.⁷ Osmanlılık, milli birliği, milli düşüncüyü ve milli idealleri sağlamayı Osmanlı birliğinin sağlanmasına bağlamıştır. Aynı zamanda bu sözlerin teorik bir görüş olmaması içinde Meclis-i Mebusan'ın kurulmasını ve Kanun-ı Esasi'nin (ilk anayasa) ilan edilmesini istemişlerdir. Yeni Osmanlılar ilk bakışta kendine özgü fikirleri olan, ama orta doğu ve Müslüman toplumlarında benzerleri bulunan düşünce ve eylem adamlarından oluşan gruptur.

Yeni Osmanlılar dıştan gelen bir baskı ya da zorlama sonucu Osmanlı'nın resmi olarak yukardan aşağıya telkin ve dayatma metotlarıyla değişim sürecine

⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi*, c. XII. s. 58.

⁷ İlber Ortaylı, “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. 6, s. 1702–1703

girdiği bir dönemde mevcut uygulamalara duydukları tepki sonucu ortaya çıkan ancak muhalif grup olarak hareket etseler de ortak hedefleri olmayıp sayıları birkaç yüzü geçmeyen içinde buldukları zaman kesitinde illegal olarak faaliyetlerini sürdüren reformcu bir hareket olarak da değerlendirilebilir.⁸

⁸ Fazlı Arabacı, *Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri*, Platin Yayınları, Ankara 2004, s. 77.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ VE YENİ OSMANLILAR

1. TANZİMAT FERMANI

Avrupa'da XVI. yüzyıldan itibaren meydana gelen büyük değişmelerin Osmanlı devletini etkilemesiyle devlette birçok fikri hareket ortaya çıkmıştır. Ekonomik, siyasi, toplumsal dengeler bozulmuş ve bu sebepten dolayı siyasi erk kendi tebaasına hükmetmekte tarihte pek benzeri bulunmayan güçlüklerle karşılaşmıştır. Batı'da Rönesans'la başlayan coğrafi keşiflerin sonucu ticaret merkezi olmaktan çıkan; tarıma ve geleneksel tezgâhlardan oluşan üretime dayalı bir ekonomiye sahip olan, Avrupa'nın sanayiye dayalı ekonomisiyle rekabet edemeyen ve kapitülasyonlarla çökertilen bir Osmanlı ekonomisi oluşmuştur. Zaman, mekân ve insan boyutlarına bağlı olarak zorunlu bir şekilde ortaya çıkan değişim karşısında din ve eğitim anlayışının kapalı kalması da Osmanlı toplumunun o dönemdeki genel özelliklerini yansıtmaktadır.

Fransız ihtilali, yaydığı eşitlik, hürriyet, milliyet fikirleriyle dünya dengesini alt-üst etmiş, milli devletlerin kurulmasında önemli bir etki yapmıştır. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı devleti başlarda bu harekete tarafsız kalmıştır. Osmanlı imparatorluğunun İslami yönetim anlayışını benimsemiş bir imparatorluk olması ve kendisini Avrupa devletler hukuku düzenine dâhil saymaması sebebiyle Fransız

ihtilaliyle yayınlanan ‘İnsan Hakları Beyannamesini’ tehlikeli bulmamıştır. Osmanlı devleti, Fransa’nın bu yeni rejimini bir Avrupa meselesi olarak görmüştür. Rejimin Avrupalı devletler tarafından tanınması, Osmanlılarca da tanınması prensip olarak kabul edilmiştir.¹¹

Osmanlı padişahları ve yöneticiler kurdukları büyük imparatorluk ve medeniyet nedeniyle üstünlük duygusuna sahiptiler. Bu duygu neticesinde XVI. yüzyılın sonlarına kadar, Avrupa’da yaşanan gelişmeler Osmanlılar tarafından çok fazla hissedilmemiştir. XVIII. yüzyılın başında Batı Avrupa’daki gelişmeler siyasal alandan çok ekonomik alanda Osmanlı devletini sarstığı halde bu sarsıntının kaynağı da XVIII. yüzyılın sonuna kadar anlaşılammıştır. Avrupa’dan geri kalan Osmanlıların Avrupa halklarına ve devletlerine karşı üstünlük duyguları o denli ilerlemişti ki; bunların ticaret temsilciliklerine kendi ekonomilerini tahrip ederek imtiyaz vermekte tereddüt etmemişlerdir. Bu sebeple Osmanlı ekonomisi krize girmiş, sosyal boyutta geniş kapsamlı bir kargaşa ortaya çıkmıştır.¹² Bu etkiler, geleneksel sistemde meydana gelen alt-üst oluş, ilk bakışta geçici bir bunalım olarak görülmüştür. Bu görüşle geleneksel sistemi ıslah ederek bunalımdan çıkma yolları aranmıştır. Ancak ıslahat projeleri birkaç seçkinin programı olmaktan öteye gidememiş; kitlelere mal edilememiştir. Islah hareketleriyle bozulan düzeni sadece kuvvete dayanarak korumak istemişlerdir. Eski düzene dönüşü savunan bu görüşler, askeri alanda karşılaşılan yenilgilerin sürekliliği karşısında inandırıcılığını

¹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, c. V, s. 22.

¹² Mümtaz’er Türköne, “Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. VI, s. 15.

kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı ve itici gücü bu ekseri yenilgiler ve çare arayışlarından oluşmuştur.¹³

Askeri alanla birlikte diğer birçok alanda Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesinden sonraki sürecin başlangıcı kabul edilebilecek olan Lale Devrinde (1718–1730), Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, Nişli Mehmet Ağa gibi önemli devlet idarecileri Avrupa'nın ahvalini öğrenmek için Avrupa'ya çeşitli başkentlere elçi olarak gönderilmiştir. Avrupa'ya gönderilen Osmanlı idareci sınıfı Batı uygarlığından etkilenmiştir. Bunun örneği olarak, İbrahim Müteferrika'nın basın sanatını Osmanlı İmparatorluğuna getirmesi verilebilir. Avrupa ile bu etkileşim sonucunda Batının askeri eğitimi ve teknolojisi konusundaki bilgilere önem vermeye başlanmıştır.¹⁴ Ancak Osmanlı devletinin çöküşünün önlenmesi için alınan tedbirler yeterli olmamıştır. Devlet hem içte hem de dış siyasette zayıflamaya devam etmiştir.

Nizâm-ı Cedîd (1789–1807) dönemi, III. Selim'in birkaç devlet erkânı ile tasarladığı askeri alanda bir yenilenme hareketi olmakla birlikte; Batı'nın her yönden üstünlüğünün kabul edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde özellikle Fransız ihtilalının tüm dünyayı sarsması, Osmanlı devletinin gerek yaşadığı savaşıardan gerekse milliyetçilik hareketlerinden dolayı içinde bulunduğu güç durumdan kurtulabilmesi için devletin muvazene (denge) siyasetine girmesini de beraberinde getirmiştir. Avrupa'ya daimi elçilikler kurularak Avrupa ile temas artmış, birçok alanda (ilim, ekonomi, siyasi, askeri, ticaret ve teknik) Avrupa'nın üstünlüğü kabul edilmiştir. Denge politikasının sonucunda Osmanlı İmparatorluğunun dağılması

¹³ Türköne, s. 15.

¹⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 53.

önlenmeye çalışılmıştır. Bu cümleden Nizam-ı Cedit, dar anlamda askeri bir düzen; geniş anlamda mevcut düzenin yerine yenisini koymak olarak nitelenebilir.

Değişme istekleri ne kadar samimi olursa olsun, imparatorluğun durumu değişmemiştir. Anadolu ve Rumeli’de isyanlar başlamış, Batı’nın milliyetçi ihtilalları Osmanlı ülkesi içinde bir sosyal ve siyasi mesele haline gelmiştir. Ulema, yeniçeriler, birçok devlet adamı ve halkın bir kısmı bir araya gelerek Kabakçı Mustafa İsyanıyla Nizâm-ı Cedîd dönemi sonlandırmışlardır. Ayanlar kısa sürede iktidarı yeniçerilerin elinden almışlardır. Ayanların yardımıyla II. Mahmut tahta çıkmış, ayanlarla Padişah arasında Senet-i İttifâk imzalanmıştır.¹⁵ II. Mahmut devri, Osmanlı modernleşmesinde merkezîyetçi reformların yapıldığı; modern devlet anlayışına hazırlık oluşturan bir dönemdir. II. Mahmut, ayanların nüfuzunu kırmış ve merkezi otoriteyi güçlendirerek tedbirler almıştır. II. Mahmut, Osmanlı toplumuna yeni müesseseler vermiş, Osmanlı ferdine de yeni haklar, daha doğrusu müsaadeler tanımak yoluna gitmiştir. Her şeyden önce ferdi hürriyet rejiminin kurulması yönünde önemli adımlar atılmış, müsadere kaldırılmıştır. Mülkiyetin korunması, kanun önünde eşitlik, muhâbere hürriyeti, II. Mahmut tarafından ilan edilmiştir.¹⁶

II. Mahmut’un gerçekleştirdiği askeri, siyasi, sosyal reformlar Tanzimat’ın habercisi olup; temelini teşkil etmiştir. II. Mahmut reformları yüzünden “gâvur padişah” olarak adlandırılmış; Batı, Osmanlı toplumunda küfür olarak görülmüştür.

II. Mahmut döneminin en önemli özelliği, Fransız ihtilalinin yaydığı milliyetçilik hareketlerinden etkilenen gayrimüslimlerin ayrılıkçı faaliyetlerini engellemek için ‘Osmanlılık’ ideolojisinin ilk defa ifade edilmesidir. Osmanlı milleti

¹⁵ Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 15.

¹⁶ Türköne, s. 23–24.

yaratmak siyaseti, ciddi olarak II. Mahmut zamanında doğmuştur. Sultan Mahmut ve onu takip edenler; devletin ırkı ve dini farklı tebaasını serbestlik ve müsavat ile emniyet ve karşılıklı dostluk ile mecz ve terkip edip tek bir millet haline sokmanın imkânına inanmışlardır. Ancak İmparatorluğun sürekli düşüşü karşısında Osmanlı fikir adamları, sonraki devrelerde de sorulacak olan sorunun cevabını aramışlardır: “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?”

Bu dönemde sorunun cevabı; Batılılaşmak olmuştur. Osmanlı devletinin ancak modernleşerek kurtarılabilceği düşünülmüştür. II. Mahmut’la başlayan Osmanlı birliğini devam ettirme çabaları daha sonraki dönemlerde hız kazanmış ve Osmanlı ricalinin ve Osmanlı aydınının temel öngörüsü olmuştur. Osmanlı devletini kurtarmak adına siyasi ideolojiler üretilmiş; Osmanlı devletinin bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır.¹⁷

Fransa, Fransız devrimi hükümetini, Bâb-ı Âli’ye tanıtmak ve Osmanlı ile karşılıklı anlaşma yapmak için İstanbul’a elçi göndermiştir. Prusya tarafından Fransız devrimi hükümetinin tanınmasıyla Osmanlı hükümeti de tavrını değiştirmiş ve Fransa cumhuriyeti Osmanlı tarafından onanmıştır. Fransa ile dayanışma anlaşması imzalanmıştır.¹⁸ Fransa, başta Osmanlı imparatorluğunun devamını çıkarları için gerekli bulurken, Osmanlı devletinin Avusturya’ya karşı kazandığı başarı Fransa’nın bu tavrının değişmesine neden olmuştur. Fransız ihtilalinin yaydığı hürriyet, eşitlik, milliyet fikirleri Osmanlı Devleti’ni olumsuz etkilemiştir.

¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 56.

¹⁸ Karal, s. 24.

Gayrimüslim azınlıklar arasında etkili olan bu fikirler Osmanlı devletinin bütünlüğünü bozacak faaliyetlerin meydana gelmesine neden olmuştur.¹⁹

Osmanlı devletinin yaşadığı olumsuz gelişmeler devletin daha fazla zayıflamasına neden olmuş ve devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için aydınlar ve devletin ileri gelenleri çözüm arayışlarına girmişlerdir. Devletin kurtulması için gösterilen çabalar istenilen sonucu getirmemiştir.²⁰

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, Fransız ihtilalinin etkisiyle²¹ azınlıklar içinde gittikçe artan milliyetçilik faaliyetleri ve Mısır meselesi Osmanlı devletini güç bir duruma düşürmüştür. Osmanlı devletinin artık son dönemini yaşadığı kanaati hem devletin içinde hem de dış ülkelerde hâkim görüş haline gelmiştir. Tanzimat fermanı, bu şartlarda Osmanlı devletine bir soluk aldırarak, içine düştüğü problemlerin üstesinden gelmesine yardımcı olacak bir hamle olarak görülmüştür. Aydınlar Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumdan padişahın yetkilerini kısıtlayarak ve bu yetkilerin bir kısmını halka devretmeyi amaçlayarak meşrutiyet yönetimine kavuşmayı istemeleri Tanzimat fermanının hazırlanmasında etkili olmuştur diyebiliriz.

Tanzimat fermanı devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarmanın yanında dönemin aydınlarının batıya karşı hayranlıklarının da bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁹ Yazıcı, s. 19.

²⁰ Yazıcı, s. 24.

²¹ Fransız ihtilalinin etkileri Osmanlı devletinde kendini iki şekilde hissettirmiştir: a) İmparatorlukta yaşayan gayrimüslim kavimler milliyet duygusuyla bağımsızlık faaliyeti içine girmiştir. b) Aydın Türk kesimi arasında da hürriyet duygusuyla padişahın yetkilerinin bir kısmını halka devretmeyi amaçlayan meşrutiyet şeklinde bir yönetime kavuşma ideali belirmeye başlamıştır. Bkz. Yazıcı, s. 20.

Dolayısıyla Tanzimat fermanının ilanı bir yandan yüzyıllardan beri Osmanlı devletinin rakibi bulunduğu Avrupa'ya içinde bulunduğu durum karşısında hoş görünme, onlara benzeme arzusunun devletin başındaki insanlar tarafından izhar edilmiş olması şeklinde değerlendirilirken diğer yandan da Osmanlı aydınlarının Batı karşısındaki hayranlığının bir sonucu olarak ifade edilebilir.²²

Mustafa Reşit Paşa, 3 Kasım 1839'da Tanzimat fermanını Gülhane bahçesinde okunmuştur. İstanbul'da bütün yabancı elçilerin, devlet erkânının, ulemanın, gayrimüslim cemaatlerin ruhani temsilcilerinin ve halkın önünde okunan ferman, Tanzimat dönemini başlatmıştır.²³

Tanzimat fermanından sonraki dönem Osmanlı devletinin modernleşme sürecine girdiği bir süreçtir. Bu dönem Osmanlı modernleşmesine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Devletin merkezileşme olgusunu kendi özel alanı içerisinde çıkartmış ve başkalarıyla paylaşma ortamı hazırlamıştır. Tanzimat fermanı bu bağlamda şu genel esasları içermektedir;

“Şimdiye kadar memleket kanunsuz idare ediliyordu. Bundan sonra her şey kanuna dayanacaktır. Bundan sonra kimsenin canına, malına ve ırzına ilişilmeyecek. Şimdiye kadar vergi herkesten müsavi surette alınmıyordu. Bundan sonra herkes mali kudretine göre vergi verecek ve kimse bundan istisna edilmeyecek. Alat-ı tahribiyeden olup hiçbir vakit semere-i nâfiâsı görülmeyen iltizâmât usul-ü muzırrası kaldırılacaktır.

Şimdiye kadar kabahatli olanlar bir mahkeme kararı olmadan gizli veya aşikâr asılır, kesilir veya zehirlenirdi. Bundan sonra bu gibiler evvela mahkemeye verilip

²² Mehmet Aydın, “Tanzimatla Aranan Hüviyet”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 15.

²³ Türköne, s. 33.

orada alınacak karara göre hakkında ceza tatbik olunacak ve kimseye işkence yapılmayacaktır.

Şimdiye kadar bir adamın kabahati görülürse cezası verilmekle birlikte üstelik malı da müsadere olunur, veresesi mirastan mahrum edilirdi. Bundan sonra babanın kabahatinden dolayı evladı mesul tutulmayacak ve babanın malı müsadere edilerek veresesi mirastan mahrum edilmeyecektir.

Vatanı korumak için asker vermek ahalinin borcu ise de şimdiye kadar olduğu gibi bir kasabanın nüfusuna bakılmayarak kimisinden tahammülden fazla, kimisinden eksik asker istenilmek hem nizamsızlığı, hem de ziraat ve ticaretin bozulmasını mucip olmakla beraber askere gelenlerin ölünceye kadar orduda kalmaları da fütur ve zürriyetlerinin kesilmesini müstelzim olduğundan lüzumu halinde her kasabadan alınacak askerler için bazı iyi usuller konulacak ve dört beş sene hizmet gibi bir münavebe yolu bulunacaktır.

Bundan sonra kimse angaryaya sevk olunmayacak ve artık müslim gayri Müslim herkes müsavi muamele görecektir.”²⁴

Yönetim alanında da bir takım yenilikler yapılmış ve yapılan ıslahatlarla devletin güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Yönetim konusunda yapılan reform hareketleriyle Osmanlı devleti geçmişte yaşadığı birtakım olumsuzluklardan ve iç isyanlardan kendini korumayı amaç edinmişti.

Yönetim yapısında yapılan bu reform, valilerin yetkilerinin azaltılması gayesini taşımaktaydı. Bu amaçla, valilere yalnız güvenlik işleri bırakılmış, mali işler merkezden Padişah tarafından atanan geniş yetkili amirlerin eline verilmiştir, diğer taraftan yönetimin her kademesinde halkın katıldığı merkez ve taşra meclisleri

²⁴ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1939, s. 394.

oluşturulmuştur. Eyalet yönetim yapısındaki reform, adli sistem mensuplarını da daha sık merkeze bağlamıştır. Kadılar, eskisi gibi şeyhülislâmlığa, bağlı kalmakla beraber, kadı vekilleri diğer memurlar gibi aylık maaşa bağlanmıştır. Bunların doğrudan doğruya görevleriyle ilgili olarak aldıkları resm-i tereke ile ilâm (Bir davanın mahkemece nasıl bir hükme bağlandığını gösteren belge), hüccet (tanıt), mürâsele, izinnâme (Bir nikâhın kıyılması için kadı tarafından verilen izin kâğıdı), keşfiyye (Suç mahalline yapılan ziyaret), seferiyye (yolluk) ve şer'i (din-i) diğer senetlerden aldıkları resimleri kendi adlarına toplamaları yasaklanmıştır. Aylıkları muhassıllıktan (Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan önce vergi tahsildarına verilen isim) verilmiştir. Bu mahkeme resimleri, hâsılât-i mahkeme (mahkeme gelirleri) olarak doğrudan doğruya muhassıllık tarafından alınmıştır.²⁵

Dolayısıyla Tanzimat fermanı bütün halkı hak ve görevler konusunda eşitlemiştir. Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve namus güvenliği sağlanmış vergiler herkesin geliriyle orantılı toplanması düşünülmüştür. Hukukun üstünlüğün ön plana çıkarılması amaçlanmıştır.

Tanzimat fermanı ve Osmanlı devletinin yenileşme hareketleri devlet yöneticileri, dönemin aydınları tarafından dış baskılar sonucu yapılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı devletin yapmış olduğu modernleşme hareketleri, içten gelen bir dinamikle değil de bir yandan dışsal etkenlerle, diğer yandan da yabancı devletlerin himayesi sayesinde azınlıkların artan şikâyetleriyle, Osmanlı devletinin dağılma endişesini hisseden devlet büyüklerinin devletin önemli düzeyde gördüğü kurumlarını düzeltme çabalarının bir sonucu olmuştur.²⁶

²⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 363.

²⁶ Arabacı, s. 26.

Tanzimat fermanının ilan edilmesiyle fermanın devletin içinde yaşayan halk için eşitlik sunması, hukukun üstünlüğünün amaçlanması, can ve mal güvenliğinin sağlanması düşünülmüş ancak Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumdan kurtulmak amacıyla yapmış olduğu bu modernleşme hareketi bir Avrupa'da olduğu gibi bir halk hareketi olmadığı için başarılı olamadığı ifade edilebilir.

Tanzimat'ın en fazla üzerinde durduğu konu eşitlik olmuştur. Eşitlik, tabii hukuk doktrini açısından değil, "Osmanlılık" ideolojisi açısından düşünülmüştür. Çeşitli dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik prensibinin tesisine gidilmiştir. Zamanın "toprak kardeşliği" prensibi, ana siyaset kaidesi yapılmak istenmiştir. Herkes bir pederin evladı idi, bu peder de padişahı. Böylece İslamcı bir imparatorluk formülü yanında kozmopolit bir camia telakkisi yer almıştır. Bu çeşitli camianın birleştirici unsuru, 'Osmanlılık'tır.²⁷ Osmanlı devletinde Fransız ihtilalinin etkisiyle yayılmaya başlayan milliyetçilik hareketinin hızını kesmek, bütün milletleri devletin güçlü olduğu dönemdeki gibi bir arada tutmak bu dönemdeki 'Osmanlılık' fikrinin esasını oluşturmuştur. Osmanlılık düşüncesinden ne beklenildiği ise Tanzimat'ın ilanından sonra İnkılâp Gazetesi'nde yayınlanan bir makalede "Biz şurasını iyice düşünmeliyiz ki, altı yüz senedir Osmanlıyız. Kimse kimsenin dinine dokunmadı. Şimdi hepimiz bir vatan evladı iken ve birleşmemiz, kardeşlik etmemiz zamanı gelmişken silah tutup da birbirimizin canına mı kastedelim? Cümlemiz ittihad kuvvetiyle hürriyetimizi kazanarak hubb-i vatan dairesinde cem olmalıyız."²⁸ şeklinde ifade edilmiştir.

²⁷ Tunaya, s. 34.

²⁸ Mehmet Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar: Yeni Osmanlılar*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976, s. 240.

Batılı devletlerin Osmanlı devletine yönelik çıkarları ve çok milletli yapısına müdahalelerini engellemek adına başlayan Tanzimat hareketi; bütün unsurlara eşit haklar vererek Osmanlı birliğini korumak niyetini taşımaktadır. Ancak verilen haklar, ne Müslüman halkı ne de gayrimüslim halkı memnun etmiştir. Tanzimat, Müslüman halk için ayrıcalık, farklılık getirmemiş, gayrimüslim halk için haklar yönünde bir gelişme sağlamıştır.²⁹

Osmanlı devletinin geçirdiği dönem ve yaşanan sosyal, siyasi, ekonomik sıkıntılar nedeniyle Tanzimat bir geçiş ve buhran devri olarak nitelenebilir. Devlet kendi yaptığı reformların tabii sonuçlarından ilk önce kendisi rahatsız olmuş ve bu sonuçları durduramamanın sıkıntısı içinde kendi kendisiyle çelişik bir duruma düşmüştür.

Tanzimat'la eşitlik ve hürriyet fikirlerini getirmeyi planlanmıştır. Tanzimat'ın verdiği müsaadeler hakikatte İmparatorluğun yıkılmasına kadar gidecek bir iç krizin tohumlarını atmıştır. İmparatorluğun Müslüman ve Hıristiyan unsurları ayrı ayrı hürriyet yani bağımsızlık istemiştir. Bunu kabul etmek imparatorluğun yıkılmasına gitmek, kabul etmemek Tanzimat'ın ortaya attığı fikirlerden vazgeçmek olmuştur. Kısaca Tanzimat'ın devlet adamları bir çıkmazın içindeydi ve bütün iyi niyetleriyle birlikte bu çelişik durumda Batı medeniyetine yönelmek ve modernleşmek ile imparatorluğun siyasi bütünlüğünü korumanın uzlaşırılmaz buhranı içinde bulunmuşlardır.³⁰

²⁹ Berkes, s. 189.

³⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2005, s. 56.

2. OSMANLILIK İDEOLOJİSİ

Tanzimat'ın ilanı ile yapılan değişiklikler, Müslüman ve gayrimüslim ayrılığını iyiden iyiye artırmıştır. Batılı devletlerin müdahalesi gittikçe fazlalaşmış, azınlıkların milliyetçilik faaliyetleri devam etmiş, Türk-Müslüman unsurunun tepkisi ve aydınların yönetime yönelik eleştirileri; yeni tavizleri, yeni yönetim arayışlarını ve yeni ideolojileri gündeme getirmiştir.

Tanzimat döneminde yetişen yeni kuşakların Babıâli caddesinde savundukları yeni fikirlerle devlet adamlarının içinde bulunduğu güç durum karşı karşıya gelmiştir. Devlet adamları, kendi yaptıklarının sonuçlarına katlanmak zorunda olduklarını biliyorlar ve kurulan yeni kurumlarda yetişen yazı ve fikir adamlarını bu güç duruma göre ayarlamaya çalışıyorlardı. Bu cemiyetlerin kurulup dağıtılması, üyelerin oradan oraya geçirilmesi müsaadeler, himayeler, sansürler, gittikçe artan baskılar bundan kaynaklanmıştır. Bütün bu buhranlı yıllarda yeni kuşaklar Tanzimat “rical”ine müstebit gözüyle bakılmış, onlarsa yeni kuşakları tedbirsizlik ve devleti tehlikeye düşürmekle itham etmişlerdir.³¹

Osmanlının içinde bulunduğu bu karışıklık sürecinde Tanzimat'a karşı ilk siyasi tepki, Osmanlı devletinin çağdaşlaşma sorununun gerektirdiği reformların Batı devletlerinin baskıları altında yapılması ya da bu yüzden, reformların Müslüman halka yarar sağlamayışının yarattığı bir tepki olmuştur. Tanzimat'a karşı tepkilerden birisi, “Yeni Osmanlılar” cemiyetinin faaliyetleridir.

³¹ Ülken, s. 56.

3. OSMANLILIK İDEOLOJİSİNİN BİR SONUCU: YENİ OSMANLILAR

Tanzimat'ın ilanı, temelde uzun yıllar kendi iç sorunlarını çözümlenmeye çalışmış imparatorluk idarecilerinin bir çözüm arayışı olarak değerlendirilebilir. Osmanlı devlet yapısı askeri, idari ve mali konularda birbiriyle ilintili bir üçgen halinde örgütlenmişti, birine dokunmak hemen diğerlerini etkilemekteydi. Sorunun çözümü, üçünün birden olumlu bir şekilde etkilendiği sistemi bulmakta toplanıyordu. Bu sistem de Osmanlılarca bir türlü geliştirilememişti. Batı'da 17. yüzyıldan beri beliren çağdaş devlet de bu üç ana ekseni birbirine bağlı olarak görmüştü. Fakat modern devlet anlayışında Osmanlıların anlayışlarının tersine giden bir çözüm bulmuştu. Osmanlılar, mevcut iktisadi kaynaklardan daha çok imkânlar ortaya çıkarmayı amaçlamıştı. Bunun yanında Batı'da yeni kaynakların oluşturulmasına gidilmişti. 18. yüzyılda, aydınlanma devrinde en anlamlı şeklini alan bu düşünceye göre, vatandaşlar güvenliğe kavuşturulduğu, iktisadi çabalarda serbest bırakıldığı, bu alandaki kısıntılar (ülke içi gümrük resmi gibi) hafifletildiği, devlet asayişi ve iletişimi sağlamak üzere bir çaba sarf ettiği takdirde ülke zenginleşecekti. Zenginleşen ülke de bu kaynaklarla kendini yenileyebilecekti. Batı siyaset bilimcilerine göre böyle bir politika kendi kendini besleyen bir hareket başlatacaktı. Batı devlet adamlarının Osmanlılara tavsiye ettikleri "reform" hareketi bu olmuştur. Tanzimat'ı destekleyen Osmanlı devlet adamları da Osmanlı İmparatorluğu'nun tanzimini böyle anlamışlardı. Tanzimat'ı ve girişimlerini suçlayanlar, genellikle Tanzimat'ın bu sistematüğini göz ardı etmişlerdir. Oysa Tanzimat'ın başarı ve

başarısızlıklarını anlamak için bu görüş açısını hatırlamak gerekir. Yeni Osmanlılar olarak isimlendirilen grubun düşünceleri de ancak bu biçimde bir çerçeve içinden bakıldığında bir anlam kazanır.³²

Yeni Osmanlılar hareketi, Osmanlı imparatorluğunun Batı karşısında düştüğü acziyetten kurtararak gerilemesini, çökmesini durdurmak için çare olarak Tanzimat'la beraber başvurulmuş devletin siyasi yapısını, esas teşkilatını ve idari tarzını düzenlemek şeklinde yeni bir boyut kazanan, batılılaşma sürecinin yeni bir halkasından başka bir şey değildir. Ancak bu cemiyet mensupları, Tanzimat'ın getirdiği paşalar istibdadına dayanan devletin idari tarzına karşı oldukları gibi Tanzimat'ı birçok yönden de eleştirmişlerdir.³³

18. yüzyıl sonlarında başlayıp 19. yüzyıl başlarında artarak devam eden toplumsal değişim ve buna öncülük eden yeni batılı kurumlar bu harekete zemin hazırlamışlardır. “Türk aydın sınıfından organize bir grup, -Yeni Osmanlılar- ilk kez Osmanlı yönetimini açıkça ve sert bir şekilde tenkit ederek seslerini duyurmak için bir araya gelmişlerdir.”³⁴

Yeni Osmanlılar, 19. yy Osmanlı kültürünün düşün hayatının önde gelen simalarıdır. Edebiyattan gazeteciliğe, eğitimden çocuk terbiyesine kadar el atmadıkları alan kalmamıştır. Eksik veya yanlış; doğru veya isabetsiz Osmanlı cemiyetindeki müesseselerin de değişmesi gerektiğini ve bu değişikliklerin Avrupa uygarlığı karşısındaki konumunu tartışma malzemesi yapmışlardır. Bu yaklaşım, Batıcı veya antibatıcı olabilir. Ama Osmanlı düşün hayatına Batıyı getiren ve tartışan

³² Şerif Mardin, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. 6, s. 1698.

³³ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 106.

³⁴ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 392.

öncüler olduklarına kuşku yoktur. Böylece bu yaklaşım, 18. yüzyıldaki gibi mimari, moda, doğa bilim aktarımının ötesinde; Türk hayatında ve düşüncesinde bütün müesseseleriyle Batı'nın rolü ve yeri ve Osmanlı toplumunun Batı karşısındaki konumunu ele alan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu yönleriyle aydın geleneğin başlangıcını oluşturmuşlardır. Bu doğrultuda Yeni Osmanlılar örgütlenme ve gizli siyasal faaliyet alanında ustalığa, hatta belirli prensiplere ulaşabilmiş bir grup değildi. Grubun ideolojileri vardı. Ortak yönleri anayasacılık çevresinde oluşan bir muhalefetti. Yeni Osmanlılar siyasal programlarında belirgin çizgiler olan ve politik çizgilerinde uyum sağlamış aydınlar da değildi. Yeni Osmanlıların düşünceleri anayasacı liberalizmden, modernist İslamcılığa hatta olgunlaşmamış Türkçülüğe ve sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren zengin bir yelpaze oluşturmuştur. Yeni Osmanlılar hareketinin tarihi önemi ise İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf gibi müstakbel örgütlenme ve siyasal düşüncelerin, onların mirası üzerine gelişip yaşamalarında olduğu ifade edilebilir.³⁵

Yeni Osmanlıların bir hareket olarak doğuşuna geçmeden önce bu hareketin sosyolojik gelenekte oturtulması gereken yeri tespit etmek gerekir.

3.1. YENİ OSMANLILARIN YETİŞTİĞİ SOSYAL ORTAM

Sosyal hareketler toplumda yeni bir hayat tarzını yeni bir modeli oluşturmak için eylemde bulunan kolektif bir davranış biçimidir. Toplumdaki fikir özgürlüğü arttıkça bu tür hareketlerin arttığı ve çoğaldığı görülmektedir. Bu hareketlerin

³⁵ İlber Ortaylı, “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. 6, s. 1702–1703.

temelinde belirli bir hedefe yönelik ideolojiler ve inanç sistemleri yatmaktadır. Söz konusu hareketin mensupları toplumda kötü olarak gördükleri şeylerin kutsal savaşını verdikleri için idealisttirler.³⁶

Sosyal hareketler konusunda bu hususlar dikkate alındığında Yeni Osmanlılar dıştan gelen bir baskı ya da zorlama sonucu, Osmanlının resmi olarak yukarıdan aşağıya telkin ve dayatma metotlarıyla değişim sürecine girdiği bir dönemde mevcut uygulamalara duydukları tepki sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak Yeni Osmanlılar, muhalif grup olarak hareket etseler de ortak hedefleri olmayıp sayıları birkaç yüzyü geçmeyen, içinde buldukları zaman kesitinde illegal olarak faaliyetlerini sürdüren reformcu hareketler olarak değerlendirilebilir. Reformcu hareketler var olan toplumsal düzeni sadece kimi yönlerden değiştirmeyi amaç edinirler. Yeni Osmanlıların mevcut sisteme gösterdikleri tepkilerden de anlaşılacağı üzere hareketin temsilcileri Tanzimat dönemi uygulamalarındaki adaletsizlik ve eşitlik anlayışına karşı mücadele etmişlerdir.³⁷

Yeni Osmanlıların, Osmanlının siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yönden geleneksel yapının sarsıldığı ve modernleşme bakımından birçok şeyin teoride kaldığı ve bunlara bağlı olarak idari, mali, sosyal ve kültürel yönden yaşanan paniklemelerin, gerginliklerin yaşandığı bir dönemde değer yönelimli gelenek ve inanç sistemleri ve rollerdeki farklılaşmalar sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.

Tanzimat dönemi Osmanlısında sosyal yapının temel unsurları olan sosyal aksiyon ve etkileşimlerde, otorite ve itaatte, değerlerde, toplumsal statü ve rollerde, sosyal gruplarda, sosyal kurumlar ve sosyal tabakalaşmalarda farklılaşma ve

³⁶ Orhan Türkdöğün, *Sosyal Hareketler Sosyolojisi*, Birleşik Yayınları, İstanbul 1997, s. 331, Naklen; Arabacı, s. 77.

³⁷ Arabacı, s. 78.

değişimlerin doğal mecrasında değil. Ancak taklit ve göstermeliğin farklı biçimlerde tezahür eden sahte form ve uygulamalarına bir tepki olarak doğduğu görülmektedir.³⁸

Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların amaçları arasında yer almayan, ancak uygulamalarının bir sonucu olarak karşılına çıkan bir muhalefet grubudur. Yeni Osmanlıların sıkça gündeme getirdiği vatan, hürriyet ve vatanperverlik gibi kavramlar, bu oluşumun amacının milliyetçilik akımının devlete vermiş olduğu zararı gidermek olduğunu göstermektedir.³⁹

Yeni Osmanlılar cemiyetini kuracak olan aydınlar, II. Mahmut'un batılılaşma yönünde bazı girişimlere başladığı sırada veya Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanından sonra doğmuşlardır. Yaşadıkları devirde Osmanlı imparatorluğunda garplı eğitim müesseseleri kurulmaya, gazeteler çıkmaya, Batı devletleriyle sıkı münasebetler tesis etmeye başlanmıştır.⁴⁰ Batı'daki siyasi ve sosyal düşünceler, bu genç aydınlar arasında tanınmaya ve benimsenmeye başlanmıştır. Özellikle Fransız yazarların bu konulardaki eserlerinin gerek aslından gerekse tercümelerinden faydalanmışlardır. Bu aydınların bir kısmı, memlekette yabancı dil öğrenmeye muvaffak olmuş ve bu sayede devrin fikir cereyanlarıyla temas etme ve Avrupalıların Osmanlılar hakkındaki maksatlarını öğrenme imkânını elde etmiştir. Aydınlardan bazıları da bir müddet Avrupa'da kalmışlar ve Batı hakkında müşahedeler edinmişlerdir. Batı hakkında gözlemlerde bulunan Yeni Osmanlı düşüncesinin mensupları, insan şahsiyetini kutsal kabul eden, onun ve cemiyetin problemlerini incelemekte ve çözmekte manevi haz bulan Batı'nın siyasi edebiyatının tesirlerini de kabul etmişlerdir. Bu sayede, medrese mensuplarının tevekkül felsefesinden

³⁸ Arabacı, s. 79.

³⁹ Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", s. 1698.

⁴⁰ Karal, c. VII, s. 300.

kendilerini kısmen kurtarmaya muvaffak olmuşlardır. Olayları, dini itikattan gelen bir his ve heyecan ile değil, akla ve mantığa dayanan tenkit ile değerlendirmeye çalışmışlardır. Bu düşünüş ve çalışma tarzı onlara dinamik bir ruh hali de kazandırmıştır.⁴¹

Yeni Osmanlılar cemiyetine ait üyelerinin içinde yetiştikleri ve etkilendikleri birtakım unsurlar olmuştur. Bu unsurlar arasında; paşa konakları, mason locaları ve bazı mülteciler sayılabilir. Bu yerlerin özelliklerine değinecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Özel bir akademi atmosferi içerisinde bulunan ileri fikirli paşa ve devlet adamlarının konakları Fransız ihtilalinin ortaya koyduğu hürriyet ve milliyet fikirlerinin tartışıldığı yerlerdi. Zamanın birer ilim ve kültür topluluğunu oluşturan bu paşa konaklarında Yeni Osmanlıların esas davalarını teşkil eden meşrutiyet rejimi ile ilgili fikirler rahatça konuşulmuştur.⁴² Bu konaklar arasında Taşkasap'ta Sami Paşa Konağı, Vezneciler'de Suphi Paşa Konağı, Kurbağalıdere'de Veliht Murat Efendi Köşkü, Yeniköy'de Sağır Ahmet Bey Yalısı, Paris'te Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa Konağı, Bayezit'te Mithat Paşa Konağı, Vefa'da Hacı Ahmet Efendi konağı sayılabilir.⁴³ Sözü edilen fikir merkezlerinden en önemlisi Sami Paşa konağıdır. Konak, Yeni Osmanlılar arasında mektep görevi yapmıştır. Bu konak en az yüz nüfus barındırmakta, ayrıca Hindistan'dan, Basra'dan gelen misafirlerle dolup taşımaktaydı. Abdülhak Hamit ve Sami Paşazade burada yetişmiştir. Konağın en mühim müdavimleri arasında Yeni Osmanlılardan Namık Kemal, Ali Suavi gibi

⁴¹ Karal, c. VII, s. 301.

⁴² Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, c. 1. s. 66.

⁴³ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal Devrin İnsanları ve Olayları Arasında*, İstanbul 1944, c.1, s. 292.

ileride birinci Jön Türklerin timsali olacak olanlar da vardı. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin en faal ve en mücadeleci ruhları olan Namık Kemal, Ali Suavi ve konağın sahibi Ayetullah Bey burada yetişmiştir.⁴⁴

Yeni Osmanlıları arasında içlerinde yüksek devlet yöneticilerinin de bulunduğu İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde yabancılar tarafından kurulan Mason Locaları da önemli yer tutmaktadır. Avrupa’da tahsil görmüş bazı Ermeniler de 1861 senesinde yani Sultan Abdülaziz’in ilk saltanat yılında, Fransız büyük maşrıkına bağlı olarak İstanbul’da bir Loca tesis etmişlerdi. Bu locanın ismi “Ser”dir. Yüksek tabakadan birçok Türkün de katıldığı bu locanın Türkiye’deki Masonluk tarihinde önemli bir yeri vardır. Memlekette hürriyet rejiminin kurulması yolunda bu loca üyelerinin kıymetli çalışmaları zamanımıza kadar devam etmiştir. O zamanda henüz veliaht olan Osmanlı padişahı V. Murat da bu locada mason olmuş ve 18. dereceye kadar yükselmişti. “Ser” locasına mensup diğer üyeler arasında Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi vb. sayılabilir. Yeni Osmanlıların Mason localarıyla ilişkileri gizli faaliyet göstermelerinden kaynaklanmıştır.⁴⁵

Yeni fikirlerin kamuoyuna yansımada Polonya ve Macaristan’daki ayaklanmalara katıldıkları için hükümetlerin tatbikatından kaçarak Osmanlı devletine sığınan ve iade edilmemeleri için İslamiyet’i kabul eden bazı mültecilerin de önemli birçok rolleri olmuştur. Bu mülteciler arasında Galatasaray lisesinin de kuruluşunda önemli rolü olan Basiret ve Terakki gazetelerinde bu çeşit yazılar yazan Polonyalı Hayreddin ile “Les Turcsannienne et modern” adlı kitabın yazarı ve asıl adı Constantin Borzchi olan Mustafa Celalettin Paşa ile aslen Macar olup Müslüman

⁴⁴ Dursun Özer, “Jön Türklerden Turana”, *Fikir ve Sanat Hareketleri Dergisi*, İstanbul 1973, C.2, s. 91, Naklen; Yazıcı, s. 73.

⁴⁵ Yazıcı, s. 76.

olduktan sonra Ömer Naili Paşa adını alan kişiler bulunmaktaydı. Bunlara memleketimizde demokratik düşüncenin tanınmasında ve bunun Yeni Osmanlılara aşılmasında önemli bir yeri olan İstanbul'da da Fransızca olarak yayınlanan *Courier D'orien* adlı gazete ve bunun başyazarlığını yapan İtalyan asıllı Giampietrie⁴⁶'yi de eklemek gerekir. Adı geçen gazete, Osmanlı aydınlarının yazılarını yayınlayan, devlet yönetimini eleştiren ve Yeni Osmanlı üyeleri arasında irtibatı sağlayan ve Yeni Osmanlıların buluştuğu yer olması nedeniyle önemlidir.⁴⁷

3.2. YENİ OSMANLILAR DÜŞÜNCESİNİN TEŞEKKÜLÜ

Yeni Osmanlılar grup olarak ilk defa 1865 yılının Haziran ayında toplanmışlardır. Bu toplantıda Namık Kemal, Nuri ve Reşat, Suphipaşazade, Ayetullah Beyler bulunmuştur. Sonradan Yeni Osmanlıların arasında sivrilecek olan Ziya Paşa ve Ali Suavi bu toplantıya katılmamışlardır.⁴⁸

Yeni Osmanlılar hareketi Avrupa'ya gitmeden önce "Meslek" ya da "İttifak-ı Hamiyet" adı ile tanınırken, Avrupa basınında önceleri "*Jeunes-Turque*" olarak yer almış -ki bu ifadeyi Avrupa'da duyuran Mustafa Fazıl Paşa olmuştur- sonraları bu cemiyetin mensupları "*Jeunes-Turces*" olarak tanınmıştır. Ancak o dönemde *Jeune* terimi iki düşünceyi savunanlar için kullanılıyordu: Birincisi Osmanlı kurumlarını eski geleneklerine döndürme yanlısı olan ıslahatçılar, diğeri şeriatın zamanın

⁴⁶ Yazıcı, s. 78. (Bu isim yakın zamana kadar Jean Pietrie olarak bilinmekte iken aslının Giampietrie olduğu anlaşılmıştır.)

⁴⁷ Tefvik, s. 62-63.

⁴⁸ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. 6, s. 1699-1700.

ihtiyaçlarını karşılamadığı devlet ve dinin birbirinden ayrılması gerektiği ve Avrupa modeline göre yapılanmayı savunanlar. Berkes'in ifadesine göre *Jeune* terimi yine içeride biri devrimcilik, diğeri ilericilik olmak üzere iki anlamda kullanılıyordu. Buradan hareketle Berkes, Namık Kemal'in *Jeune*'lüğe yüklenen devrimcilik anlamını değil, ilericilik anlamını benimsediğini öne sürmektedir.⁴⁹

Yeni Osmanlılar cemiyetini kuranların o günkü görüş ve tartışmalarının ana çizgileri şunlardır: Mutlak Padişahlık idaresinin ortadan kaldırılması, bunun yerine meşrutiyet idaresini koymak için gerekli tedbirler ve bu tedbirleri gerçekleştirmek için de gizli bir örgütün kurulmasıdır.⁵⁰ Ziya Gökalp'e göre Yeni Osmanlıların meşrutiyetten sonra iki amacı daha vardı ki bunlardan birincisi İttihad-ı Osmani, ikincisi terakki-i medenidir.⁵¹ Ebuzziya Tevfik Bey cemiyetin program ve gayesini şu şekilde anlatmaktadır:

*“Memlekette idare-i mutlakayı meşrutaya tahvil için tanzim olunan şariat-i idareyi (ki şimdi kanun-i esasi itlak etmekteyiz), bir matlab-ı meşru millet olmak üzere Muharrem'in on beşinde bermûta'd Babailiyi teşrif eden Padişaha bir istidanameye merbuten takdim etmekle ve onun kabul ve icrası için zat-ı humayunu (Hırka-ı şerife) dairesinde tahlife davet eylemek hususundan ibarettir.”*⁵²

Ebuzziya Tevfik'e göre ilk kurulduğunda cemiyetin lideri Nuri Bey idi.⁵³ Ancak Yeni Osmanlıların Avrupa'ya kaçışından sonra Yeni Osmanlıların lideri olarak Mustafa Fazıl Paşa görülmektedir. Ancak daha sonraları Mustafa Fazıl

⁴⁹ Berkes, s. 277.

⁵⁰ Tevfik, s. 78.

⁵¹ Ziya Gökalp, *Makaleler I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 62.

⁵² Tevfik, s. 82.

⁵³ Tevfik, s. 81

Paşa'nın İstanbul'a dönmesiyle hareket başsız kaldığı gibi Yeni Osmanlıların önde gelenlerinin her biri kendi gazetelerini çıkarmışlar, görüşlerini serdetmişlerdir.⁵⁴

Yeni Osmanlılar, kuruluşundan sonra fikirlerini ve faaliyetlerini duyurmak için basını kullanmışlardır. Dolayısıyla basın faaliyetleri, Yeni Osmanlıların faaliyetlerini duyurmalarında önemli rol oynamıştır. 1860 öncesi basın hayatında kayda değer önemli bir hareket görülmemiştir. Çünkü devletin resmi organı olarak neşredilen “Takvim-i Vekayi”den sonra 1940'da çıkarılan yarı resmi “Ceride-i Havadis” dışında Türkçe yayımlanan önemli bir gazete yoktu. 1860'lardan sonra Türkçe neşriyat artmıştır. İlk özel ve Türkçe gazete Şinasi ve Agâh efendilerin beraber çıkardıkları günlük gazete “Tercüman-ı Ahval”i vardır.⁵⁵ Şinasi, söz hürriyetinin kısıtlandığını görerek “Tercüman-ı Ahval”i terk etmiştir ve 1862'de “Tasvir-i Efkâr”ı yayınlamaya başlamıştır.⁵⁶ Bu gazete daha ziyade kültürel yayınlar yapmış; dış politikadan eğitime, ziraattan maliyeye kadar her konuyu ele almış ve her zaman Bab-ı Ali'ninkiyle bağdaşmayan yeni çözüm önermiş ve hataların ısrarla üzerine gitmiştir. Eleştiriler Bab-ı Ali ve yüksek bürokrasiyi hedef almış, padişaha yöneltilmemiştir. Özellikle sadrazam ve nazırların kişisel ve keyfi davranışları, politikaları hedef alınmıştır. Saltanat ve devletin bütünlüğünü temsil eden ve günlük politikanın üzerinde bir simge sayılmıştır.⁵⁷ Bu yolda onu Namık Kemal izlemiştir. Namık Kemal, önce “Mir'at”da sonra “Tasvir-i Efkâr”da yazmaya başlamış; giderek

⁵⁴ Arabacı, s. 89.

⁵⁵ Özer, C. 2, s. 9.

⁵⁶ Lewis, s. 147.

⁵⁷ Yazıcı, s. 74.

hükümeti, ülkenin durumunu eleştiren yazılar yazmıştır. Diğer taraftan daha radikal hatta sansasyonel yazılarıyla Ali Suavi *Muhbir* gazetesini yayınlamıştır.⁵⁸

Özellikle bürokraside ve ahlaki değerlerdeki dejenerasyonu dile getiren Yeni Osmanlılar, adalet ve eşitlik anlayışından yönetim biçimine varıncaya kadar mevcut ölçülerin yeniden düzenlenmesini içeren projelerle tepkisel bir tavır takınmışlardır.⁵⁹

Yeni Osmanlılar yayınlarında azınlıkların isyan faaliyetlerini, eyaletlerde meydana gelen ayaklanmaları, devletin aldığı tedbirleri halka duyurmuşlardır. Diğer taraftan Avrupa'da parlamentoların çalışması, milletvekili seçimi, meclis kontrolü hükümetlerin seçimle değişmesi konusunda yoğun haberler vermişlerdir. Batı siyasi kurumları artık halk tarafından bilinir hale gelmiştir.⁶⁰ Yeni Osmanlılar halka hizmet, halk tarafından anlaşılma ve ona hitap etmek için gazeteyi kullanmışlardır. Gazete sayesinde bir kamuoyu oluşmuş; halk yurt içinde ve yurt dışında meydana gelen faaliyetlerden haberdar edilmiştir. Yeni Osmanlıların yazıları yeni bir umumi efkârın oluşmasını sağlamıştır. Halk yavaş da olsa gözlerini ahretten dünyaya çevirmiş ve kendi meseleleriyle ilgilenmeye başlamış ve hükümete muhalefet belirmiştir.⁶¹ Dolayısıyla Yeni Osmanlıların muhalefetlerinde en önemli güç basın olmuştur.

Her şeyden evvel bu grup Osmanlı idareci sınıfı karşısına bir muhalefet olarak, o zamana kadar rastlanmamış, hareket kabiliyetini fikir alanından alan, aşağıdan yukarı şekil de kurulmuş bir siyasi kuvvet olarak çıkmıştır. Teokratik bir yapıya sahip, birleştirici unsuru din olan, fakat çeşitli dinleri ve milliyetleri bir arada yaşatmaya mecbur, Batılılaşmaya mecbur olan Osmanlı camiasında, ilk demokratik

⁵⁸ Lewis, s. 147–148

⁵⁹ Arabacı, s. 80.

⁶⁰ Yazıcı, s. 74.

⁶¹ Karal, c. VII, s. 301.

umumi efkâr yapıcısı Yeni Osmanlılar olmuştur. Osmanlı toplumunun sosyal ve siyasî etik'ine dini değerleri yanında laik bir ideali düşünenler Yeni Osmanlı hareketinin mensupları olmuşlardır. Aydınlık felsefesinden gelen bir tesirle, insan aklının araştırma konusu olabileceğini yine Yeni Osmanlılar ileri sürmüşlerdir. Saray karşısında fikir, basın, dernek kurma hürriyetlerine dayanarak, Yeniçeri metotlarından apayrı bir davranışla Batılı bir muhalefeti getirenler de yine onlardır.⁶²

3.3. YENİ OSMANLILARIN GÖRÜŞLERİ

Yeni Osmanlılar içinde buldukları dönemin genel manzarası karşısında Bab-ı Ali ve bürokratlarına felsefi, siyasî, adalet, eşitlik, ekonomi, eğitim politikası konularında eleştiriler getirmişlerdir.

3.3. 1. Yeni Osmanlıların Felsefi Görüşleri

Yeni Osmanlılara göre Tanzimat'ın dayandığı bir temel felsefe, ahlaki değerlerin kökünü oluşturacak bir zemin yoktu. Yeni Osmanlılar bu boşluğu doldurmak için İslam felsefesinden yararlanmayı teklif ediyorlardı. Onlara göre, İslam'da siyasal demokrasinin esaslarını bulmak da mümkündü. Bu bakımdan, “siyasî fikirlerini açıkladıkları yazılarında, geniş ölçüde İslam siyaset teorisinin lügatçesine başvururlar. Mesela, *adalet*, *bi'at* (itaat tarzı), *icma'-i ümmet* (umumi

⁶² Tunaya, s. 58.

konsensüs), *meşveret* (İstişare) gibi kelimeleri kullanmışlardır”.⁶³ İşte bu tavır neticesinde Yeni Osmanlı’ların hem Batı siyasi düşüncesine, hem de İslami kültüre kendileriyle beraber kitleleri de çekmeyi amaçladıklarını görmekteyiz. Bu sayede özellikle din kurumu, geleneksel karakteri yerine ideolojik bir yön kazanmaya başlamıştır.

3.3. 2. Siyasette Yeni Osmanlılar

Yeni Osmanlılar, Gülhane Hattı ve Islahat Fermanında geçen hükümlere göre yapılan ıslahatı yersiz görüyorlar. Mustafa Reşit, Ali ve Fuat paşaları ıslahatçı olarak noksan ve kusurlu buluyorlardı.⁶⁴ Yeni Osmanlılara göre Sultan Abdülmecit, hükümdarlığının son yıllarında Avrupa’dan büyük borçlar almıştı; bu borçlar ancak başka ve daha büyük borca girmek suretiyle ödenebiliyordu. Eskiden tabii durumdaki bölgelerin özerkliklerinin artışı, imparatorluğun çöküşünün fiziki deliliydi.⁶⁵ Sultan Abdülaziz sefahate dalmış müsriflikleri, aşırılıkları ekonomik sıkıntıyı artırmış, halkın tepkisini çekmiştir. Tanzimat bürokratları “eski Osmanlı ihtişamını” yeniden tesis edebilecek yegâne insanlar olduklarına inanmış, devlet idaresini tekellerine almışlardır.⁶⁶

Yeni Osmanlılar, bürokratları müstebit olarak görmüşlerdir. Tanzimat bürokratlarının debdebeli yaşamları Avrupa kültürünün en sathi kısımlarını benimsemiş olmaları,

⁶³ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 95.

⁶⁴ Karal, c VII, s. 301.

⁶⁵ Mardin, s. 123.

⁶⁶ Mardin, s. 124.

alafranga usulleri sosyal hayata yansıtmaları Yeni Osmanlıların eleştirisi konuları olmuştur. Yeni Osmanlıların, yabancı devletlerin iç isyanları ve Hıristiyan tebaanın durumunu bahane ederek içişlerimize müdahalelerini, devlet adamlarının iç isyanları bastırmakta gösterdikleri yetersizlikleri, elçiliklerin Osmanlı idaresine tesirini ve verilen mali ve iktisadi imtiyazlardan bürokratları sorumlu tutmuşlardır. Yeni Osmanlıların bürokratlara karşı bu olumsuz tutumlarında şahsi menfaatlerinin, beklentilerinin de önemli rolü olmuştur.

Yeni Osmanlılar, batı tipi kurumlar ve alafranga adetlerle asıl Türk İslam kültüründen uzaklaşıldığını ve bunun neticesi olarak da kültür emperyalizminin yaşandığını düşünmüşlerdir.. Onlara göre Osmanlı toplumunun kurtuluşu asıl olan manevi değerlerimizin yüceltilmesiyle sağlanacaktır.

Osmanlı Devletinin kurtuluşu, devlet adamlarının tutum ve davranışlarındaki kontrolsüzlüğün kaldırılmasıyla birlikte olabilirdi. Yeni Osmanlılar; şer'i şeriatı uygun usul-ü meşveret istemişlerdir. Yani devletin güçlü olduğu dönemlerdeki gibi İslam kültürü ve İslam hukukunun formelinde bir düzenleme yapılmasını istemişlerdir. Bütün olumsuzlukların nedeni, İslam hukuk ve geleneklerinden uzaklaşmak ve denetimsiz bir idare olmuştur. Yeni Osmanlıları harekete geçiren asıl neden ifade ettiğimiz gibi meşrutiyet yönetimi arayışlarıdır. Onların Meşrutiyet fikrini savunmalarında Fransız ihtilalı ve fikirlerinin etkisi şüphesiz vardır.⁶⁷

Yeni Osmanlıların amacı, Osmanlı İmparatorluğundan bir "meclis-i meşveret" in kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayrımı sağlamaktı. Kuvvetlerin dengesi, yürütmeyi kurulacak olan meclise karşı sorumlu tutmakla elde edilecekti. Yeni Osmanlılar yürütmeden

⁶⁷ Yazıcı, s. 84.

padişahı değil, Abdülaziz devrinde devlet idaresini fiilen eline almış olan, Bab-ı Âli üst bürokrasisini kastedmişlerdir. Yeni Osmanlıların bu fikirlerini uygulamaya koymasını sağlayan, grupsa devlet adamlarından, askeri liderlerden ve ulemadan oluşan bir cunta olmuştur. Böylece yeni Osmanlılardan bazıları, tasarladıkları reformları geliştirmek, anayasayı –Mithat Paşanın da özendirmeyle- hazırlama faaliyetlerine katılmak fırsatını elde etmişlerdir.⁶⁸

Yeni Osmanlılar, Müslümanların siyasi birliği temeline dayalı bir teori üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Bunda, dönemin dış gelişmelerinin etkisi çok büyüktür. Fransa'nın Prusya yenilgisi ve Ortadoğu'da etkisini kaybetmesi, Rusya'nın Osmanlı coğrafyasında güçlenişi, Balkan milliyetçiliği ve ayrılıkçı hareketler, Rusya'nın Balkanlar'daki etkisinin farkındaki Yeni Osmanlıları endişelendirmiştir.

Tüm bunların da etkisiyle batılı güçlerin vesayetinden kurtulma isteği, Yeni Osmanlıları İslam Birliği fikrine kaydırmıştır.⁶⁹

Yeni Osmanlılar; anayasal bir rejim, özgürlüklerin korunması ve iktidarı kullananların denetlenmesi gibi görüşleri tam anlamıyla modern düşünceden etkilendiklerinin göstergesidir; ancak onlar bu kavramları İslam dininin yeni bir yorumu olarak ortaya koymuşlardır. Fransız Devrimi'nin doğurduğu insan hak ve özgürlüklerini İslam dininin ilkeleriyle sentezleme çabası içerisine girmişlerdir. Çözümü meşrutiyet yönetimi ve şeriate dönüştüren ve çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluğu anayasacılık yoluyla parçalanmaktan korumayı amaçlayarak soruna çare arayan Yeni Osmanlılar o dönemin koşullarını iyi tahlil edememenin sonucu başarısızlığa uğrasalar da kendilerinden sonra batılılaşma hareketinin ikinci dalgası

⁶⁸ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 30–31.

⁶⁹ Mardin, s. 394.

olan Jön Türkleri etkilemiş ve ilk defa “vatan” kavramını ortaya atarak önemli bir görevi yerine getirmişlerdir.⁷⁰

Yeni Osmanlılar batıdan gelen Fransız ihtilalinin etkisini Osmanlılık düşüncesiyle birleştirmeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda batıda gelişen eşitlik, hürriyet vb kavramların İslam geleneğindeki karşılığını kullanmışlardır. Bu amaçla devleti parçalanmaktan kurtarmaya çalışmışlardır.

3.3.3 Yeni Osmanlıların Adalet Görüşü

Osmanlı devletinde Tanzimat döneminde yapılan tüm ıslahat ve reformlara rağmen adalet sistemindeki bozukluk ve rüşvet hastalığı giderilememiştir. Bu alandaki zafiyeti dile getiren Mustafa Fazıl Paşa, Padişaha yazmış olduğu mektubunda geleneksel siyasal İslam teorisinde yönetimin omurgasını teşkil eden ve temel esas olan adaletin yokluğunu irdeleyen cümlelerle başlamakta ve padişahların sarayına en güç giren şeyin doğruluk olduğunu onların etrafında bulunan kimselerin doğruluğu kendilerinden bile sakladıklarını söylemektedir. Mustafa Fazıl Paşa, devlet politikasının tabii alanın dışında sosyal- siyasal bir eylem olduğunu görerek içine düşülen durumdan kurtulabilmenin şartını adaletin gerçekleştirilmesine bağlamaktadır. Öyle ki ona göre adalet, icra eden kavme ya da icra edildiği yere göre değişecek değildir. Bu konuda Hristiyan’ın başka Müslüman’ın başka politikası yoktur. Çünkü adalet dünyada bir tanedir. Gerçek politika ise kim için olursa olsun siyasetin temeli olan adaleti gerçekleştirmektir.⁷¹ Bu konuda Ali Suavi, adalet sisteminin ferdi ve toplumsal ahlaki çöküntünün boyutlarını gösteren olayları

⁷⁰ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 394.

⁷¹ Tevfik, s. 41.

eleştirel bir dille ele almıştır. Devlet dairelerinde yapılan haksızlık ve aşağılanmalara dikkat çekerek: “adalet aramaya gelen fert, vezirin kendisi gibi bir insandır. Vezirin kölesi değildir. Merhamet dilenmeye gelmemiştir.” Diyerek dünyada, bu tür uygulamaların yaygın olduğu zamanın değiştiğini vurgulamaktadır.⁷²

3.3.4. Eşitlik

Yeni Osmanlıların yazılarında öne çıkan bir diğer konu da eşitlik. Eşitlik meselesi, Tanzimatın getirdiği önemli gelişmelerden bir olup Avrupa’da yaygınlaşan ve Osmanlıya sıçrayan milliyetçilik akımlarının önüne geçebilmek için, sübab görevi yüklenen kavramlardan birisidir. Müslim-gayrimüslim arasındaki farklılıkları kapatarak bir arada yaşayabilmenin mozayiki olarak düşünülen eşitlik meselesi, aynı zamanda Avrupalıların kendi dindaşlarını korumak ve böylece Osmanlının içişlerine karışmasını engellemek amacıyla yönelik olarak siyasi bir karar iken asırlarca uygulanan şeraite aykırı görülmektedir. Ancak meselenin tamamıyla din değil aynı zamanda sosyo-politik ve ekonomik olduğu gibi Müslümanlara karşı da eşit olunmadığı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda Yeni Osmanlıların önemli isimlerinden birisi olan Ziya Paşa Tanzimat’ın getirmiş olduğu eşitlik meselesini eleştirmekte maksatlarının Hıristiyanların meşru hukuklarını engellemek ya da hakaret görmelerini istemek değil, kimsesiz olan Müslümanların da hakkı olan tabii imtiyazlarına ulaşmalarını arzulamak olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda Ziya Paşa teb’a arasında eşitlik

⁷² Arabacı, s. 136.

denince ya hukukta ya da şerefte müsavatın akla gelebileceğini ileri sürerek bizim devletimiz bunlardan hangisini iltizam ediyor, hala burası anlaşılamadı⁷³ diyerek mevcut uygulamanın çifte standartlarını eleştirmektedir.

Maddi manevi birçok faydaları olmakla birlikte ilan edilen Tanzimatla memleketin içinde bulunduğu buhranlardan kurtulamadığını ifade eden ve somut örnekler veren Ziya Paşa, kendisinden çok ümit beklenen Tanzimatın ilanından sonra ehil olmayan ve adam kayırmalarla iş başına gelen kişilerin her birinin kendinin kanun koyucu ve devletin yenileyicisi yerine koyduğunu eline nüfuz ve güç geçenlerin yeni nizamlar koyarak iyi, faydalı olsa bile selefini çürütmeye kalkışması ve Devlet-i Aliyenin yazboz tahtası haline gelerek halkın ne yapacağını şaşırarak hale geldiğini belirtmektedir.⁷⁴

Yeni Osmanlıların önemli isimlerinden bir diğeri olan Namık Kemal de eşitlik konusunda şunları ifade etmektedir: “Şurasını da unutmayalım müsavatın en garip bir suretle kıtlığı bizde görülüyor. Biz ki Müslümanlarız vatanımıza hem paramızla hem de canımızla hizmet ederiz. Diğer dinlerden olan vatandaşlarımız sadece para öder. Acaba bize kavassık onlara köşe sarraflığı divanı kudretten verilmiş bir şey midir?”⁷⁵ Namık Kemal bu eleştirisiyle vatana daha fazla hizmet etmenin kendilerini haklar bakımında geride bırakmasının eşitliğe aykırı olduğunu vurgulamaktadır.

⁷³ Hürriyet, Me’ale-i Müsavât, No: 15, 5 Octobre 1868, Naklen; Arabacı, s. 137.

⁷⁴ Arabacı, s. 140.

⁷⁵ Hadika Gazetesi, No: 5, 14 Teşrin-i Sâni, 1872.

3.3. 5. Ekonomi

Yeni Osmanlıların devletin içinde bulunduğu ve kendilerinin eleştirdiği durumlardan biri de iktisadi alandaki bozukluktur. Bu bağlamda Ziya Paşa “İstikrar-ı cedid üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyeti mütaleati” başlığı altında Kırım harbine kadar para borcu olmayan devletin, sonradan yabancı ülkelerden borç para alarak bunları memleketin kalkınmasına harcayacak yerde israf ettiklerini dile getirmektedir.⁷⁶ Avrupa’ya güzel görünmek için taklit yolu tutulduğundan kendi yerel kıyafetlerinin yerine Avrupa’dan gelenler tercih edildiğinden yerli esnafın ve sanatkârın geçinemeyip batmış ve başka geçim yolları arayarak devletin hazır maaş veren bölümlerine sokulduğunu dile getirmektedir. “Bu kadar insan kendi el emekleri ile geçinirken devletin basiretsizliği yüzünden geçim yolları ticari alanları kapandığından aç ve muhtaç kalıp devlet hazinesinden geçinmenin yollarını tutmuşlardır”.⁷⁷

Yeni Osmanlıları temsil edenlerin savundukları ortak düşüncelerden birisi de, Batı’nın endüstri medeniyetinin “bastırıcı” bir güç olması dışında, özerk, ona hâkim olunmaması prensibine dayalı bir “sivil toplum”u da yaratmış olduğunun nispeten az çok farkında olmalarıdır. Batı’da, “hürriyet” kavramının gelişmesi, geniş oranda “kamu” ile “özel”in ayrılması, “kamu”nun yanında insanlara hareket serbestisini artıran bir “mahfuz bölge” yaratması ve kamunun Allah’a dayandırılan otoritesinin bu kökten arınmasıyla ilgiliydi. Yeni Osmanlıların, sivil toplumun bu kurumsal kaynaklarını tasarlayanın özgün bir şeklini ürettikleri söylenebilir. Diğer yandan Yeni Osmanlılar bürokratik kökenlerine karşın “müesses nizamın” ilgi-çıkar

⁷⁶ Hürriyet, No:22, 23 Novembre 1868, Naklen, Arabacı, s. 143.

⁷⁷ Hürriyet No: 45, 3 Mai 1869, Naklen; Arabacı, s. 145.

sisteminin dışında (çabalarının önemli bir kısmı sürgünde geçirdikleri yıllara rastlar), sosyal muhalefetin kültürel kodları ile işleyen bir muhalefeti yüklenmişlerdir. Osmanlı ilk siyasal ideolojisine yönelen kişilerin fikirlerine temel oluşturmuşlardır. Osmanlı cemaatinin “toplum”sal bir forma dönüşmeye başladığı tarihsel kavşakta başrol oynamışlardır. Bu gibi özellikleri bakımından, Yeni Osmanlılar, Osmanlı sivil toplumuna kimlik kazandıran en önemli grubu oluştururlar.

Yeni Osmanlıların görüşleri Abdülaziz'e yazdıkları açık mektuptaki düşüncelerinden de anlaşılmaktadır. Bu görüş şöyle özetlenebilir: İlerlemenin baş koşulu özgürlüktür. Devletin çöküşünün ve Avrupa devletlerinin karışmalarının nedeni olan kötü yönetimin asıl nedeni özgürlük yokluğudur. Özgürlük olmayan bir ortamda reformlar yapılamaz. Asıl gerekli olan, sürekliliği garanti edilecek bir özgürlük rejiminin kurulmasıdır. Bu, padişahın bağımsızlığını kaldırmak demek olmadığı gibi, halkı dinlerinden ve geleneklerinden yoksunlaştırmak demek de değildir. Özgürlükçü bir yönetimin kurulması, içindeki hastalıkları tedavi edecek, Avrupa devletleriyle ilişkileri normalleştirecek, Müslümanlar için de hayırlı olacaktır. Çünkü adalet her yerde birdir, evrenseldir. Dinin alanı sadece maneviyat alanıdır. İnsanı sadece ahrete hazırlar. Bir ülkenin kanunlarını belirleyen din değildir. Din, ebedi gerçeklerin ifadesi olmaktan çıkarılarak dünya işlerine karıştırılırsa hem kendini, hem halkını yıkan bir güç durumuna getirilmiş olur. Anayasalı devlet rejimi de evrensel gerçekliği olan bir rejimdir. Her ülke için tek meşru devlet şekli budur. Bundan ötürü Müslüman ya da Hıristiyan siyaseti ve devleti diye bir şey yoktur. Nerede olursa olsun tek bir adalet ilkesi vardır. İstibdat karşısında tek çıkar yol, sorumluluğu kontrol edilebilen bir yönetim kurmaktır. Bu devrime önderlik edecek

aydınların ve hükümdarın yapacağı şey, Müslüman ve Hıristiyan halklar arasında eşitliği sağlamaktır.⁷⁸

Yeni Osmanlıların yeniliklerinin oturduğu zemin yanında, bu zemin üzerine şekillenen söylem Tunaya'nın ifadesiyle şöyledir: “Yeni Osmanlılar, Osmanlı siyasi tefekkürüne bir hayli yenilik getirmişlerdir. Teokratik gaye yanında Osmanlılığın ikinci bir gaye haline çıkarılması, din bağları yerine Osmanlılık fikrinin birleştirici bir unsur olarak teklifi onların eseridir. Zira mütereddit Tanzimat resmi hareketleriyle böyle bir fikri kolaylıkla savunamazdı. Yeni Osmanlılar ise fikrî cesarete sahiptiler. Siyasi edebi yanımıza ilk olarak muayyen bir terminoloji veriler Birinci Jön Türk hareketinin bu ateşli mensupları olmuştur. Avrupai bir hukuk devleti fikrini onlar işlemişlerdir. Meşrutiyet fikrinin canlı bir muhteva kazanması onların, sadece ıslahatı değil, ihtilal zevkini tadan bu grubun eseri olmuştur. Yeni Osmanlılar Batı'nın Aydınlık devri felsefesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tatbikçileri olmuşlardır. Yeni Osmanlılar dini siyasi alanda hâkim bir unsur olarak kabul etmişler, dini siyasetin temeli olarak ele almışlardır.”⁷⁹

Yeni Osmanlı düşüncesi, tek başına Osmanlı toplumunun modernleşmeyle beraber yüz yüze kaldıkları değişim sorunlarının anlaşılmasında bir laboratuvar olarak düşünülebilir. Yeni Osmanlılar, Osmanlı siyasal kültürünün kadim kurumları ve kültürel kodlarının değişimi aşamasında, hem dönüştürücü aktörler olarak hem de değişimi kapsamlı bir şekilde ve kamusal bir düzlemde tartışmaya açarak kelimenin birçok anlamında yenilikler getirmişlerdir. Yeni Osmanlı düşüncesi;

- a) Osmanlı modernleşmesinde süreklilik, kırılma, yeniden inşa (yapılaşma) temalarının seyrini,

⁷⁸ Berkes, s. 287.

⁷⁹ Tunaya, s. 58.

- b) 19. yüzyıl Osmanlı liberalizminin felsefi dayanaklarını,
- c) Osmanlı zımni sözleşmesinin bir demokrasi kuramı haline getirilebilme koşullarını,
- d) İslami lehçenin siyasallaşma ve örgütlenme potansiyelini,
- e) Cemaat ve sivil toplum konusunda, ideolojik ve kültürel anlamları siyasete mal edici yönlerini anlamayı,
- f) Sosyal seferberlikçilik ile cemaatin kodlarını bütünleştirme girişimlerini,
- g) Modernleşmenin sosyal muhayyileyi “sıfırlama” etkisinin geçersizliğini (cemaatin ve toplumun yeni Osmanlıların kimliğinde yapılaşmasına bakarak) göstermek gibi çok katlı bir modernleşme çerçevesi sunma şansı yaratmaktadır.

Yeni Osmanlıların bir tek fikir hareketi etrafında kümелendikleri söylenemez, satıhta Osmanlı imparatorluğunda bir anayasanın ilanı ve parlamentonun kurulmasında birleşmiş görülen bu kişiler gerçekte felsefi temelleri bakımından birbirlerinden kesin bir şekilde ayrılıyordu. Paylaştıkları bir tutum Tanzimat aristokrasisine ve Tanzimat’ın yüzeysel saydıkları “Batılılaşma”sına karşı koymaları olmuştur.⁸⁰

⁸⁰ Şerif Mardin, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. 6, s.1700.

3.4. YENİ OSMANLILAR DÜŞÜNCESİNİN TEMSİLCİLERİ

3.4. 1. NAMIK KEMAL

Namık Kemal, 21 Aralık 1840'da Tekirdağ'da doğdu. Müneccimbaşı Mustafa Asım Beyle Fatma Zehra Hanım'ın oğludur.⁸¹ Namık Kemal, Tanzimat ile birlikte doğmuş, politik ve sosyal sahadaki yenilikleri aile çevresinde tanımıştır.⁸² Sekiz yaşındayken annesinin ölümü üzerine anne tarafından dedesi Abdüllatif Paşanın yanına alındı. Bir yıl İstanbul'da Bayezid ve Valide rüştiyelerinde okudu. Valide mektebinin o zamanki adı darulmaârifdir. Bu yıllarda Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi okumaya da merak saldığını biliyoruz.⁸³

Namık Kemal'in eğitimi büyükbabası tarafından üstlenilmişti. Yeni açılan modern okullara da gitmişti. Ama düzenli bir eğitimden de uzak kalmıştır. Büyükbabanın taşra memuriyetleri buna engel olmuştur. Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde görevler alan dedesiyle birlikte dolaşmıştır. Kars'ta buldukları yıllar (1851–1854) müderris ve şair Seyit Mehmet Hâmit Efendi tarafından yetiştirilmiştir.

Sosyalleşmenin ilk önemli dönemlerinde dedesi ile birlikte bulunduğu yerlerin sosyo-kültürel özelliklerinin onun sosyal benliği üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır. Diğer yandan Namık Kemal'in babasının müneccimbaşı olması

⁸¹ İsa Kocakaplan, *Namık Kemal*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 12.

⁸² Arabacı, s. 100.

⁸³ Kocakaplan, s. 12.

itibariyle geleneklere bağlı ve her iki taraftan da devlete hizmet eden memur ailenin çocuğu olması itibariyle de devlete bağlı duygularla çevrelendiğini söyleyebiliriz.⁸⁴

Abdüllatif Paşanın Kars'taki mutasarrıf kaymakamlığı görevinden açığa alınması üzerine bir yıl kadar kaldıkları İstanbul'da yine özel olarak Arapça ve Farsça öğrenimi görmüştür. Bir süre sonra yine kaymakamlık görevi verilen dedesiyle birlikte bu kez Sofya'ya gitmiştir. (15 Mayıs 1855) Gençliğinin ilk günlerinde Sofya'da geçirdiğı iki yıl Namık Kemal'e yeni öğrenim olanakları kazandırmıştı. Fransızcaya ve ilk şiir denemelerine bu şehirde başlamıştır. Henüz 16 yaşındayken Niş kadısı Mustafa Ragıp Efendi'nin kızı Nesime Hanım ile evlendirilmesi de Sofya'dadır. (1856). Karısı hakkında çok az şey bilinmektedir. 1857'de yine Abdüllatif Paşanın işinden ayrılması üzerine İstanbul'a gelen Namık Kemal, bir süre sonra Tercüme odasına girdi ve hem edebiyat hem düşün adamı kişiliğinin oluşması yolunda kendisine çok şey kazandıran bir ortamda yetişme olanakları buldu.⁸⁵ Tercüme odasında 10 yıl süre ile memur olarak görev yapmıştır. Bu on yılın iki yılı İstanbul Gümrük Müdürü olan Lefkoşalı Galip'in yardımcılığında geçmiştir.

Namık Kemal tercüme odasındaki görevi esnasında yeniliklerin konuşulduğu ve memleket meselelerinin devamlı şekilde canlı tutulduğu bir ortamda düşünce dünyasını bu meselelere göre yeniden oluşturmuştur. Buna katkıda bulunacak ve sentez yapmaya imkân sağlayacak Batı kökenli düşünceleri öğrenmek için Şinasi'nin tavsiyesiyle Fransızca öğrenmiştir.⁸⁶ Namık Kemal aynı zamanda İstanbul'da özel

⁸⁴ Arabacı, s. 101.

⁸⁵ Şükran Kurdakul, *Namık Kemal*, Evrensel Basım Yayım, İstanbul 2000, s. 11.

⁸⁶ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Maarif Matbaası, İstanbul 1994, s. 17.

dersler almaya devam etmiştir. Devrin büyük bilginlerinden tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, Arap ve İran edebiyatı dersleri almıştır.⁸⁷

Memuriyet hayatındaki hamillerinin siyasi iktidarın uzağında kalması sonucunda, memuriyet kariyerinden bir süre uzaklaşmış ve 22 yaşında Tasvir-i Efkar'da yazmaya başlamıştır. Şinasi ile dostluğu burada bir hayli ilerlemiştir.⁸⁸ Şinasi'nin Namık Kemal'in edebi çalışmalarında ve rasyonel düşüncelerinin gelişmesinde ayrı bir yeri vardır.

Namık Kemal'in düşüncelerinin gelişmesinde etkisi olan Lefkoşalı Galip'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra Namık Kemal'in üstadı Şinasi olmuştur. Şinasi 27 Haziran 1862'de "Tasvir-i Efkar" gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bir süre sonra "Tasvir-i Efkar"da çalışmaya başlayan Namık Kemal, Şinasi'nin 1865'de Paris'e kaçmasıyla "Tasvir-i Efkar"ı kendisi yayınlamıştır. Namık Kemal bu gazetede yazdığı yazılarla sosyal meselelere değinmeye başlar. Eğitim, kadınların okutulması, edebiyat ve dil üzerine düşünceler, Tıp fakültesinde Fransızca olan eğitimin Türkçe yapılması gibi konuları yazdığı makalelerde ele almıştır. Namık Kemal yazılarında giderek siyasi konulara kaymıştır. Bir taraftan da onun milliyetçilik yönünün de ortaya çıktığını görülmektedir. Tepebaşı gazinolarında söylenen Türklük aleyhindeki Rumca şarkıları konu edinen yazısı, hükümet tarafından ayrımcı bulunmuştur. Namık Kemal bu yoldaki bir hükümet yazısına teessüflerini bildirerek cevap verir.

⁸⁷ Kocakaplan, s. 14.

⁸⁸ Cemil Koçak, "Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi", *Namık Kemal*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 245-246.

Bu arada ülkeye meşrutiyeti getirmek için gizli bir örgüt kurulmuştur. (Haziran 1865) Bu örgüt daha sonra “Yeni Osmanlılar” adını alacaktır. Tasvir-i Efkâr idarehanesi bu örgüt üyelerinin buluşma yeri olarak kullanılır.⁸⁹

Yeni Osmanlılar adlı gizli örgütün İstanbul’daki ilk kuruluş toplantısına katıldığı zaman (Haziran 1865) Namık Kemal 25 yaşında bir gençti. Örgütün içinde ya da yanında olduğu bilinen kimseler arasında edebiyat adamları (Ahmet Mithat Efendi, Recâizade Mahmut Ekrem vb.), devlet adamları (Şirvanizade Rüşti Paşa, Zaptiye Nazırı Mustafa Asım Paşa, İstanbul Karakolu Ferikli Macar Ömer Paşa vb.) vardı.⁹⁰

Cemiyetin kurulmasından sonra faaliyetlerini daha rahat sürdürebilecekleri düşüncesiyle ve Mustafa Fazıl Paşanın çağrısı üzerine Namık Kemal ve Ziya Paşa Paris’e kaçtılar (17 Mayıs 1867). Bir süre sonra da orada toplanan dokuz ihtilalcı, paşanın başkanlığında “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”nin yönetim kurulunu meydana getirdiler. Aralarında ilk Türkçe özel gazete olan “Tercümen-i Ahval”i çıkaran Yusuf Agah Efendi, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi düşün ve eylem adamlarının bulunduğu bu kuruluşta Namık Kemal’e görev verildiği zaman 27 yaşındaydı. Paris’te uzun süre sürekli olarak “Muhbir” (31 Ağustos 1867) gazetesinde yazmış, bir yandan da felsefe, edebiyat, hukuk, toplumbilim alanlarında kendisini eğitmeye, dönemin bilim adamlarıyla tanışarak onlardan yararlanmaya çalışmıştır. Uzun süre Fransız Sosyal Demokrat Partisinde çalışmış olan hukuk profesörü Emile Acolas’tan özel ders alması da bu yıllardadır.

Hem batı hem de İslam kültüründen haberdar olan Namık Kemal’in edebi alanda olduğu gibi, siyasi alanda da sentezciliği ön plana çıkmaktadır. Namık

⁸⁹ Kocakaplan, s. 16.

⁹⁰ Kurdakul, s. 13.

Kemal'in siyasi alandaki sentezciliği daha önceki klasik dönemlerde Aristo felsefesiyle, Kuran teolojisini birleştiren filozofların yaptığı şekilde Rousseau ve Montesquieu'nun fikirlerini şeriat ilkeleriyle birleştirme teşebbüsünde görülmektedir.⁹¹

Bir süre sonra Ali Suavi ile görüş ayrılığına düşünce Ziya paşa ile birlikte Londra'ya geçen Namık Kemal, orada çıkardıkları "Hürriyet" gazetesinde (29 Haziran 1868) yazmaya başlamıştır. Bu gazetede yazıları 64. sayıya kadar sürmüştür.⁹²

Siyasi ve Sosyal Fikirleri

Namık Kemal, aydınlanmacı devlet felsefesinin tesirinde kalmış olmakla birlikte İslam gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlıdır ve dini, değerler açısından düşünür. Namık Kemal'e göre felsefi düşüncenin ana prensibinin dolayısıyla tabii hukuk kavramının kaynağının Tanrı'dan olması tabiidir. Ancak Namık Kemal Tanrı'nın verdiği tabii hürriyet haklarıyla dünyaya gelen fertlerin hiçbir vakit başka bir ferdin hâkimiyetine bağlanmayacağını ileri sürer. Namık Kemal'e göre devletin fertten ayrı bir vücudu yoktur. Kendisine mahsus menfaati de olamaz.⁹³

Namık Kemal ayrıca Batı'dan alınacak prensiplerin İslam-Osmanlı inançları ve kuralları ile birleştirilmesi ile Osmanlı imparatorluğuna sürekli bir hayat

⁹¹ Arabacı, s. 105.

⁹² Kurdakul, s. 15.

⁹³ Kamuran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri*, AÜİF Yayınları, Ankara 1955, s. 29.

sağlanabileceğine inanıyor, hatta ileride dünya medeniyetinin merkezi olacak bir Osmanlı ve İslam birliğinin gerçekleşebileceğini kabul etmiştir.⁹⁴

Namık Kemal'e göre devlet hem yasama hem de yürütme kuvvetlerini üzerinde toplamıştır. Devlet idaresinde meşrutiyet sisteminin gerekliliğine inanırken, İngiltere parlamentosunun örnek almakla birlikte bu rejimin tesisinde zaruri olan hukuki esasların bütünüyle batından alınmasına karşıdır. Çünkü İslamiyet'teki meşveretin bütün şartları üzerinde topladığı düşüncesindedir.

Devletin icra organı olan hükümet de her şeyden önce adaletin tesisine çalışmalıdır. Ona göre hükümet için önce adalet ihtiyacına cevap vermek gerektiği gibi, adaleti uygulayabilmek için de her şeyden önce teşride görülen aksaklıkları gidermeye çalışmak şarttır. “Devlet şeklimizin değişmesi şu anki müstebit idarenin yerine milletin kendi mukadderatını bizzat kendisinin tayin etmesine imkân verecek bir rejimin getirilmesi her işin başında gelir. Asrımızda mevcut hükümet şekilleri içinde cumhuriyet “efdal-i hükümet” olan bir şekildir. İslamiyet bile ilk doğuşunda bir nevi cumhuriyettir. Bizde cumhur yapmak kimsenin aklına gelmez. Fakat tatbik edilemiyor diye yanlış olması icap etmez. Bu durumda bizim kabul edeceğimiz devlet şekli Osmanlı hanedanı idaresinde bulunacak bir meşruti idaredir ki bu da usul-u meşveretin ve şura-ı ümmetin tesisi ile olabilir. Biz buna şeriat ve İslamiyet namına muhtacız.”⁹⁵

⁹⁴ Birand, s. 39.

⁹⁵ Harun Kurt, *Namık Kemal'de Din ve Sosyal Felsefe*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001, s. 87.

Terakki (Medeniyet)

Namık Kemal'in üzerinde önemle durduğu bir konu da geçmişte her alanda ilerlemiş ve yüksek bir medeniyet kurmuş olduğumuz halde bugün neden ilerlemediğimizdir. Ona göre bunun başlıca nedeni, son zamanlarda başımızda bulunan idarenin fenalığı ve cehaletidir. İlerlemek için ne yapmak gerektiğini de durmaksızın dile getirmektedir. Avrupa'nın bulunduğu düzeye gelmesi bir anda olmamış, uzun bir sürede gerçekleşmiştir.

Birkaç sene içinde İstanbul'u Londra veyahut Rumeli'yi Fransa haline getirmek mümkün değildir. Avrupa bu seviyesine gelmek için iki asır çalışmıştır. Hatta yüz sene evvel Avrupa'nın bizim memleketten mamuriyetçe dahi farkı yoktur. Onların icat ettikleri terakki vasıtalarını hazır bulacağımıza göre biz de hiç olmazsa iki yüz senede aynı merhaleye gelebiliriz. Bu amaca ulaşmamız için birçok engelin ortadan kalkmasına, bazı durumların değişmesine gerek vardır. Ancak bizde her şeyden önce çalışma hayatını ve maarifi düzenleyerek ıslah etmek zaruridir. Memurların her şeyden önce kuvvetli bir ahlâk ve seciye sahibi olmaları gerekir. Bunun için de onların yetiştirilmesine önem verilmelidir. Modern esaslara göre kurulacak okullarda meslek alanlarına göre eğitilmelidirler. Yargı ile yönetim işlerini birbirinden ayırarak ona göre eğitim verilmelidir. Öte yanda bir müderrisin aidatı ile bir kazaskerin varidatı arasında hali hazırda mevcut âzim fark buldukça tedris ile uğraşacak ulemayı fıkıh ile meşgul olacaklardan ayırmak demek memleketimizde tedrisi bütün bütün kapatmak demek olur. Ne zaman ki bir müderris de haysiyet ve menfaatçe bir kazasker veya molladan aşağı kalmaz ve bu iki meslek için de imtihan vermekten hiç kimse müstesna tutulmazsa ve aynı zamanda tedris dahi asrımızın

icabettirdiği şekilde ıslah edilirse o zaman Abdürrahim Efendi gibi kadılarımız ve Kâtip Çelebi gibi müderrislerimizin yetişeceklerine şüphe yoktur.⁹⁶ Kıymetli rical yetiştirmek ve millî haysiyeti muhafaza etmek için muhakkak memuriyete alacak olduğumuz kimseleri muayyen bir imtihana tabi tutmak mecburiyetindeyiz. Zira Bâb-1 devlet Üsküdar Miskinhanesi değildir."⁹⁷

Eğitim

Namık Kemal eğitim konusu üzerinde ciddiyetle durmuş, her fırsatta eğitimle ilgili fikirlerini dile getirmiştir. Ayrıca yayınladığı gazetelerde “maarif” başlıklı makaleler yazarak bu konudaki düşüncelerini yayınlamıştır. Namık Kemal’in edebiyata sosyal ve eğitici bir işlev yüklemesi eserlerindeki konulara ve işleyiş tarzına önemli ölçüde etki etmiştir. Bu nedenle onun makalelerinde mektuplarında ve edebi eserlerinde eğitim amaçlı bir işlev bulmak mümkündür.⁹⁸

3.4. 2. ALİ SUAVİ

Ali Suavi, 17 Aralık 1838 tarihinde İstanbul’da Cerrahpaşa semtinde dünyaya geldi. Kendisi Çankırı’nın Viranşehir nahiyesine bağlı bir köyden gelerek İstanbul’a yerleşen Cepkenoğlu ailesine mensuptur. Babası Hüseyin Ağa bir kâğıtçı esnafıdır.

⁹⁶ Namık Kemal, Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye, İstanbul 1372, s. 140.

⁹⁷ Musa Çadircı, *Namık Kemal’in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri*, AÜDTCF Yayınları, s. 44.

⁹⁸ Kurt, s. 94. Namık Kemal’in eğitim konusundaki görüşleri detaylı olarak ikinci bölümde ele alınmıştır.

Ali Suavi, Davutpaşa iskele Rüştîye mektebinden mezun olduktan sonra çok genç yaşta memuriyete başladı. Bab-ı Seraskeri Dersa'adet yoklama kaleminde çalışmaya başladığı zaman 13–14 yaşlarındadır. Bu arada kendisi cami derslerine devam ederek kendisini yetiştirmektedir. Ali Suavi, 16–17 yaşlarına kadar geçen hayatının tamamen ilimle iç içe geçtiğini söyler. Bu dönemde iyi bir Arapça ve Farsça öğrenmiş, ilim çevreleriyle irtibat kurarak hem İslami ilimlerle hem de dönemin temel fen ilimleriyle meşgul olmuştur.⁹⁹

Bab-ı Seraskeri yoklama görevinden ayrıлып hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrılan Suavi bu sırada 17–18 yaşlarındadır. İstanbul'dan ayrılmadan önce o ilk eserini yazmıştır.

Ali Suavi çıktığı hac yolculuğunda ülkesini tanıma fırsatı bulmuş, kendi ifadesiyle dinleri, insanları, hayat şekillerini yerinde görüp inceleme fırsatı elde etmiştir.¹⁰⁰ Bu yolculuk boyunca kendisi İslami ilimlerin temellerinden biri olan Hadis ilmi ile yakından ilgilenmiş ve hac dönüşü İzmir'e çıktığı zaman binlerce hadis ezberlemiştir. İzmir'den Bursa'ya geçen Suavi'ye, burada Haraçcıoğlu kütüphanesi kendisine teslim edilmiştir.

Bursa'dan sonra Simav'a giden Ali Suavi, orada koşulu medresesinde hocalık yapmıştır. 16 Ocak 1860 tarihinde Bursa Rüştîyesi Muallim-i Evvelliğine tayin edilmiştir. 1861 yılında başmuallimliği bırakarak İstanbul'a dönen Ali Suavi'yi Sami Paşa himayesine almıştır. Paşanın konağında kendisine bir oda verilen Suavi, ilmi sohbetlerden hoşlanan Sami paşanın konağında bizzat paşanın idaresinde toplanan ilmi müzakere meclislerine katılmıştır. Burada bulunduğu süre içerisinde Batı kültürünü tanımıştır. Ayrıca bu konak, Ali Suavi'nin Namık Kemal ile de

⁹⁹ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 58.

¹⁰⁰ Çelik, 1-2.

tanışmasına vesile olmuştur. Ayrıca Ali Suavi'nin Namık Kemal'in de yazdığı, rasyonel düşüncenin savunucusu Şinasi'nin çıkardığı “Tasvir-i Efkar” gazetesinin okuyucusu olduğunu, Namık Kemal'in ifadesiyle “maarifi şarkiye”yi “efkari garbiye” ile birleştiren “ Hoca Suavi Efendi” olarak isimlendirildiğini müşahade ediyoruz.¹⁰¹

Ali Suavi 1864 yılı başlarında Rumeli'ye gitmiştir. Buradan sonra da Filibe'ye geçmiş ve burada Suavi takma adını almıştır. 1866 yılında İstanbul'a dönen Suavi, Şehzade Camiinde ders vermeye, vaazlar vermeye başlamıştır. Namık Kemal onun Şehzade camiindeki vaazlarını takip etmiş ve bir dostuna yazdığı mektubunda Suavi'ye hayranlığını ifade etmiştir. Namık Kemal bugünkü Türkçe ile “Bu zat, irfanın doğurmuş olduğu yeni bir ziynettir. Hafıza kuvvetli, çabuk kavrama, hitabeti kalem gücü gibi birçok özelliği şahsında toplamış, daha yaşı otuz civarında iken İslami ilimlerin hemen hemen her konusunda bilgi sahibi olmakla birlikte Fransızca ve Rumca da öğrenmiştir. Şehzade camiinde ikindiden sonra Bür'e'nin kaside-i Hemze'ye'sini ders veriyor. Dersi çok renkli ve yüksek tabakadan oldukça bol dinleyicisi vardır. Görmüş olsanız tariften daha üstün bulursunuz.”¹⁰² Demektedir.

Ali Suavi gazeteciliğe 1867 yılı Ocak ayında çıkan Muhbir gazetesi ile adım atmıştır. Şehzade camiindeki vaazlarından dolayı halkın gözünde itibar kazanan Ali Suavi, gazetesini satabilmek için popüler bir isme ihtiyaç duyan Filip Efendi için bir fırsat olarak görülmüştür. Filip Efendinin kendisine yaptığı teklifi kabul eden Ali Suavi 1 Ocak 1867 tarihinden itibaren Filip'in gazetesi Muhbir'de yazmaya başlamıştır. Muhbir gazetesinde bir yandan herkesin anlayacağı dilde yazarken, diğer taraftan da sade dilin savunuculuğunu yapmıştır. Yazılarında başta eğitim olmak üzere

¹⁰¹ Kuntay, s. 50–51.

¹⁰² Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal, Hususi Mektupları*, Ankara 1967, C. 1, s. 75.

o günkü Osmanlı toplumunun sosyal sıkıntılarını işleyen Suavi, zaman zaman da hükümeti tenkit etmekten geri durmamıştır.

Bu günlerde Osmanlı idaresine karşı muhalefet sesini açıktan yükseltmiş şahıs Mustafa Fazıl Paşa'dır. Mısır valisi İsmail Paşa'nın kardeşi olan M. Fazıl Paşa Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra padişah sultan Abdülaziz tarafından açıklanamayan bir sebeple yurt dışına sürülmüştür. 1866 şubatında ülkeyi terk eden Paşa Paris'e yerleşmiş ve Sultan'a yazdığı bir mektupta idareyi alabildiğine tenkit etmiştir. Hal böyle iken Muhbir otuz birinci sayısında Mustafa Fazıl Paşanın Girit'teki Müslümanlar için yaptığı parasal bağışları övgüyle birinci sayfada yayınlamıştır. Muhbir'in yirminci sayısında ise Paşa'nın Belçika gazetesi Nord'a yazdığı bir mektubun tercümesini yapmıştır. Paşanın bu mektubunda Jn Türk diye bir grup gençten söz etmiş ve kendisini de onlardan biri ilan etmiştir. Bütün bunlara ilave Suavi, Muhbir'in 31. sayısında Belgrat kalesinin Sırbistan'a terk edilmesini çok sert bir dille eleştirmiş ve hkmetten hesap sormuştur. Bunun zerine Muhbir hükümet tarafından kapatılmış; Ali Suavi ise Kastamonu'ya sürgüne gönderilmiştir. Onun Muhbir gazetesinde yazdığı yazılar Namık Kemal ve ril tarafından da övülmüştür.¹⁰³

Suavi, İstanbul'da muhbirde yazarken Mustafa Fazıl Paşa kendisiyle irtibat kurmak istemiş, ancak o buna yanaşmamıştır. Onun Kastamonu'ya sürülmesini fırsat bilen Mustafa Fazıl Paşa adamları vasıtasıyla kendisini Paris'e davet etmiştir. Paşa onun sürgününden dolayı olan ksknlğnden yararlanarak onu Paris'e davet edince Suavi, bir süre tereddüt etmiş ama sonunda Paris'e kaçmaya karar vermiştir. Kastamonu'dan Mustafa Fazıl Paşanın görevlendirdiği bir adam yardımıyla kaçıp

¹⁰³ elik, s. 10.

İstanbul'a gelen Suavi, 22 Mayıs 1867 tarihinde bir Fransız gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır.

Ayrıca Ali Suavi'nin Kastamonu'dan geldikten sonra Paris'e kaçmasına o sırada İstanbul'da bulunan ve daha sonra Avrupa'da kurulacak olan Yeni Osmanlılar cemiyetinde görev alacak Avusturyalı sosyalist Doktor Simon Deutch de yardım etmiştir. Suavi, İtalya'nın Mesina limanında kendisini bekleyen Namık Kemal ve Ziya Bey ile birleşerek yoluna devam eder. Adı geçen şahıslar da Mustafa Fazıl Paşa tarafından Avrupa'ya çağrılmışlardır. Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan hareket eden bu üç Osmanlı aydını, 30 Mayıs 1867'de Paris'e vararak doğrudan Mustafa Fazıl Paşanın konağına gitmişlerdir.¹⁰⁴

Ali Suavi'nin Avrupa'daki ilk kültürel çevresini Mustafa Fazıl Paşanın önderliğini yaptığı "Yeni Osmanlılar" hareketi oluşturmaktadır. Onun iyi bir eğitim görmüş, babası zengin bir tacir, annesi hâkim olan İngiliz Marie Stewar Lugh ile evlenmiş olması Batı kültürüyle iç içe olmasına imkân tanımıştır. Daha da önemlisi ana dili İngilizcenin yanında Fransızca'yı iyi konuşan bu bayanla sürdürdüğü evlilik onun iki dili iyi öğrenerek dönemin İngiltere ve Fransa'sında oluşan yeni düşünceleri tanıma fırsatı vermiştir.¹⁰⁵

Ali Suavi, Avrupa'da bulunduğu süre içerisinde Mustafa Fazıl Paşanın mali desteğiyle "Muhbir" gazetesini çıkarmıştır. O Muhbir gazetesinin çıkış amacını iki noktada toplamıştır:

- Şark ahalesinin (Osmanlıların) eğitim ve medeniyette ileri gitmelerini sağlayacak olan yeni fikirleri serbestçe yazmak.

¹⁰⁴ Çelik, s. 12.

¹⁰⁵ Çelik, s. 119.

- Şarklılar (Müslümanlar) hakkında Avrupalıların yanlış anlamalarını düzeltmek.¹⁰⁶

Suavi 1869 yılı Temmuz ayında Paris’te Ulum gazetesini çıkarmaya başladı. Ulum gazetesi aslında adı gazete, kendisi dergi olan bir yayın organıdır. Tarih, coğrafya, dini ilimler, felsefe, pedagoji, sosyoloji, hukuk, siyaset, Fen bilimleri (Matematik, jeoloji, kimya, madencilik, Fizik, astronomi, biyoloji) ulumda yer alan ilim dallarıdır. Tabii ki bunların hiçbiri kuru bilgi vermiyor, Suavi’nin tahlil ve yorumları ile birleşmiştir.¹⁰⁷

Siyasi ve Sosyal Fikirleri

Ali Suavi, diğer Yeni Osmanlılar gibi sosyal ve siyasi fikirlerin kaynağını İslam dininden almıştır. O, siyasi bir rejim olarak monarşiyi kabul eder; ancak monarşinin de despotizm olarak anlaşılıp, liderlerin kendilerini kanunların üzerine görmelerine şiddetle karşı çıkmıştır. Suavi’ye göre padişah, halife kim olursa olsun mutlak hâkim yani her konuda dediği dedik ve sorumsuz olamaz. Devlet başkanını ve hükümetleri sorumlu tutan kontrol mekanizmalarının varlığını savunan Suavi, Allah’tan başka hiç kimsenin mutlak hâkim olamayacağını söyler.¹⁰⁸ Ayrıca Ali Suavi, gerisindeki İslami etkilerin sonucunda doğrudan doğruya insani bir müessese olan Batı’nın “temsil” fikrini anlayamamıştır. Batı Parlamentolarında görünen “bakkal ve kasap”larının halkın mukadderatını tayin etmelerine razı değildir. Ali

¹⁰⁶ Çelik, s. 16.

¹⁰⁷ Çelik, s. 25.

¹⁰⁸ Çelik, s. 75.

Suavi'de temsilin yerini İslami adalet kavramının yer aldığını görüyoruz. Bu kavramda tatlı bir hükümdarın vatandaşların şikâyetlerini dinlemesi ve bir elite hükümranlık etmesi, temsilin yerini almaktadır.¹⁰⁹ Osmanlı tarihinde ilk defa demokrasiyi siyasi bir sitem olarak uzunca bir yazısına konu edinerek inceleyen Suavi'dir. O demokrasinin ideal bir rejim olduğuna inanmaktadır.¹¹⁰

Milliyetçilik-İslamcılık

Tanzimat fermanıyla Osmanlı devletinin kimliği daha da çıkmaza girmiştir. Bir taraftan devlet, şer'i şerife bağlı ve baştaki hükümdar bütün Müslümanların halifesi iken, diğer taraftan gayrimüslimlerin her konuda eşitliği söz konusu olunca devlet kendi etnik yapısını ve hukuki statüsünü izah etmekte zorluk çeker hale gelmiştir. İşte bu etapta "Osmanlılık" resmi bir ideoloji olarak yeşermiştir. Diğer Yeni Osmanlılar hem Osmanlıcılık hem "ittihad-ı İslam"ı savunurken, Ali Suavi, bu ikisi ile birlikte bir "Türklük" meselesine inanmıştır. O, Osmanlı devletinin bütünlüğünden söz ettiği zaman "Osmanlıcı", "Şark meselesi" adı altında Avrupa'nın ve Rusya'nın Müslümanları ezme gayretleriyle muhatap olduğu zaman ittihad-ı İslamcı, kendisinin de mensubu bulunduğu Türk milletinin değerleri ve varlığı inkâr edildiği zaman da bu haksızlığın karşısında idi.¹¹¹

¹⁰⁹ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", s. 1701.

¹¹⁰ *Ulum Gazetesi*, No: 18, "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", s. 1101-1102, Naklen: Çelik, s. 76.

¹¹¹ Çelik, s. 85.

Terakki (Medeniyet)

Fen ilimleri ile manevi ilimlerin bir arada okutulması gerektiği düşüncesinde olan Ali Suavi, kalkınmak için manevi değerlerden taviz verilmemesi gerektiğini, taviz verilmesi halinde devletin maddeten güçlü olsa bile yıkıma uğrayacağını savunmuştur.

İslamiyet'in başlangıcındaki sahip olduğu ileri medeniyet seviyesini koruyamamasını sanat ve bilimin terk edilmesine bağlar. Suavi, sanat ve bilimin terk edilme sebebini de bir mantık zinciri kurarak açıklar:

- Refah sanattan gelir. (Burada sanat; sanayi, teknoloji anlamındadır.)
- Sanat da bilimle elde edilir.
- Bilim arama ve öğrenim ile elde edilir.
- Öğrenme ve araştırma, güven ortamında olur.
- Ümit ve güveni ise iyi idare sağlar.
- İyi idare devletin adil olmasıyla olur.
- Adalet; kanuna, şeraite bağlı kalınarak sağlanır.
- Kanuna saygı yönetim mekanizmasının kendi sorumluluklarını bilmesidir.
- Yönetime sorumluluğunu hatırlatan şey ise halkın kendi meşru haklarına sahip çıkmasıdır.

Ona göre bu zincirin kopmasıyla İslam âlemi geri kalmıştır. Öyle ki ellerindeki hammaddeyi Avrupalılara yok fiyatlara satarak onların ürettiklerini birkaç katı fiyatla almak zorunda kalmışlardır.

Suavi, konuyu ele aldığı makalesinin sonunda Müslümanların hamiyet ve gayret duygularına seslenmektedir: “Müslümanlar el birliği ile çalışıp eskiden sahip oldukları mevkie tekrar gelmelidirler.”¹¹²

Eğitim

Ali Suavi, gerek medreselerde ders vermiş olması gerekse Şahzadepaşa camiindeki vaazları dolayısıyla halkı aydınlatmasına ve eğitimine ayrı bir önem vermiştir. O, aynı zamanda gazetelerde yazmış olduğu yazılarında da eğitim konusuna ciddi bir yer vermiştir. Ali Suavi'nin İstanbul Muhbir'inin mukaddimeden sonraki ilk yazısı “Maarif” başlıklıdır. Adı geçen gazetede ‘Maarif’ başlığı altında yayınlanan yazılar gazetenin 32. sayıda 1 ay süre ile kapatılıp Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesine kadar genellikle gazetenin başmakaleleri olarak yayınlanmıştır.

İstanbul'da yayınlanan Muhbir'de yer alan yazılar arasında en kayda değer olanları “Maarif” başlığı adı altında yayınlanan yazılardır. Bunlar arasında medreselerin bozulması ve ıslahı konusunu ele alan yazılar özel bir öneme haizdir.¹¹³

¹¹² Çelik, s. 134.

¹¹³ Çelik, s. 120. Ali Suavi'nin eğitimin ıslahı konusundaki görüşleri ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

3.4.3. ZİYA PAŞA

Ziya Paşa, 1829 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Galata Gümrüğü kâtiplerinden Feriduddin Efendidir. Annesi İtır Hanım'dır. Ziya'nın küçüklüğü İstanbul/Kandilli'de geçmiştir. İlkokula Kandillideki bir mahalle mektebinde başlamıştır. Küçük Ziya'nın okula gidip gelmesi sırasında yardımcı olması, kırlarda gezdirilip eğlendirmesi için bir köle satın alınmasına ailece karar verilmiştir. Bu köle ayrıca evin ufak tefek ayak işlerini de yerine getirecektir. Bu karar üzerine Ömer adında 17 yaşında bir köle satın alınmıştır. Ziya, kölenin tamamen emrindedir. Birlikte geziyor, oynuyor, okula götürüp getiriyor. Ancak kölenin kötü huyları da bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü Ziya'nın bu kötü huyları tekrar ede ede bazı kötü alışkanlıklar kazanmak üzere olduğunu görülmüştür. Ziya Paşa sonradan Defter-i Âmâl adlı eserinde başından geçenleri anlatırken bir terbiyeci gibi çocuk terbiyesi üzerinde önemle durur ve mürebbiye olacakların muhakkak okumuş kişiler olmasını, bu konuda ilmi bakımdan yetişmiş kişilerin vazifeli kılınmasını arzular. Özellikle çocuk terbiyesini bir sosyal mesele olarak ele alır ve zamanında uygulanan usulün bir sürü sosyal yararlar meydana getirdiği üzerinde durur.¹¹⁴

Ziya'nın -kendisine tutulan kölenin memleketine gönderilmesinden sonra okul hayatı devam etmiştir. Ailesi İstanbul'a taşınmıştır. Bu taşınma Ziya'nın okul hayatı için yeni bir başlangıç olmuştur. Süleymaniye civarındaki İmamzâde'nin Mekteb-i Edebiyyesine verilmiştir.¹¹⁵

¹¹⁴ H. Fethi Gözler, *Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ile Terkib-i Bend'i Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987 Ankara, s. 2.

¹¹⁵ Gözler, s. 3.

Ziya Paşa, Reşit Paşanın kurmuş olduğu iki yüksek okuldan biri olan ve ancak imkân ve ihtimam bakımından Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye göre daha geri olan ve genellikle fakir çocukların bursla desteklendiği Mekteb-i İrfan'a kabul edilmiştir. Bu okuldan mezun olduktan sonra oldukça genç iken Sadaret Mektûbi Kalemine memur olan Ziya Paşa'nın bu esnada Ali ve Hafız Müşfik gibi bazı şairler ve özellikle tezkire sahibi Fatin Efendi ile ülfeti olmuştur. Şeyh Osman Şems, Lebib, Nevres efendilerden, Lefkoşalı Galip, Hersekli Arif Hikmet, İsmail Paşazade Hakkıbeylerle ve Kasım Paşalardan istifade edip, adı geçenlerin çoğundan ve diğer birkaç kişiden oluşan encümeni şuraya dâhil olmuştur.¹¹⁶ Ziya Paşanın ilişki kurduğu ve etkilendiği bu kişilere bakılırsa onun önemli derecedeki klasik Osmanlı kültürünü içselleştirdiğini söyleyebiliriz.

Cemiyetin mensupları arasında Kıbrıs'a doğrudan sürgün olmamakla birlikte 1867 yılında görevlendirilerek dolaylı sürgün olarak gönderilen ilk kişi Ziya Paşa olmuştur.¹¹⁷ Reşit Paşanın ve Abdülmecid'in ölümünden sonra Âli Paşa'nın sadarete gelmesiyle hakkında entrika çevirdiği gerekçesiyle Ziya Paşa, devlet işlerinin ana mecrası olan saraydan uzaklaştırılmış ve çeşitli görevlere atanmıştır. Takip eden dört yıl içinde maksatlı olarak sık sık görev yerleri değiştirilmiş, dolayısıyla Ziya Paşa kendini mevcut idareye karşı oluşan bir muhalefetin içinde bulmuştur.¹¹⁸ Ziya, Âli Paşa ile daha esaslı mücadele edebilmek için (1865) tarihinde teşekkül etmiş bulunan "Yeni Osmanlılar Cemiyetine" girmiştir. Mücadeleyi artık bir ferd olarak değil bir cemiyet olarak sürdürecektir. Ancak Bâbîâli bu teşekkülün faaliyetlerini anlamakta

¹¹⁶ Arabacı, s. 106.

¹¹⁷ Özkul Çobanoğlu, "Yeni Osmanlılar Tarihi ve Kıbrıs Adası Bağlamında Namık Kemal", *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*, Gazimağusa 1998, s. 75.

¹¹⁸ Arabacı, s. 107.

gecikmemiştir. Cemiyetin ileri gelenlerini dağıtmıştır. Namık Kemal, Erzurum Vali Muavinliğine, Ziya Paşa da tekrar Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edilmişlerdir. Bu tayinlerin sürgün olmasından dolayı hem Namık Kemal hem de Ziya Bey tayin edildikleri vazifelere gitmeyip (1867) tarihinde Avrupa'ya kaçmışlardır. Avrupa hayatı, Ziya Paşa'nın en verimli devresi olmuştur. Ziya'nın fikir bakımından gelişmesine katkıları olmuştur. Yeni yeni simalar tanımış ve en güzel eserlerini Avrupa'da kaldığı süre içerisinde yazmıştır.¹¹⁹

Batı fikriyatıyla ünsiyet konusunda Namık Kemal'den çok geride kalan Ziya Paşa'nın Yeni Osmanlıların düşüncesinde en önemli katkısı devlet tecrübesinden gelmiştir. İmparatorluğun eğitim yoluyla kalkınabileceği de bu özelliğinin ifadesi durumundadır.¹²⁰

Milliyetçilik

Ziya paşa da diğer Yeni Osmanlılar gibi Türklerin en büyük vatanperverlerinden biri olmuştur. Ömrü başından sonuna değin hep bu yolda çalışmakla geçmiştir. Ziya Paşa milliyetçiliğini özellikle üç alanda (Siyaset, terbiye, edebiyat) sağlamış olduğu mücadele ile göstermiştir.¹²¹

¹¹⁹ Gözler, s. 15.

¹²⁰ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", s. 1701.

¹²¹ İsmail Hikmet, *Ziya Paşa Hayatı ve Eserleri*, Kanaat Yayınları, İstanbul 1932, s. 81. Ziya Paşa'nın eğitim ile ilgili düşünceleri ikinci bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ OSMANLILARIN EĞİTİM ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ

1. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM ÖĞRETİM ANLAYIŞI

Abdülmecit 1839'da tahta çıkınca, Mustafa Reşit Paşa'nın da tesiriyle Tanzimat Fermanı adı verilen bir ferman yayınlamış böylece siyasal ve sosyal düzenlemelerin yapılacağını duyurmuştur. Aynı zamanda Tanzimat Fermanı "Gülhâne Hattı Hümayûnu" adıyla da tanınmıştır.¹²⁰

Tanzimat dönemi, devletin kendi durumunu gözden geçirdiği ve devletin gerilemesinden kurtulma çarelerinin arandığı bir dönemdir. Bu dönemde yapılan ıslahatlar, getirilen düzenlemeler, ortaya atılan fikirler, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya yönelik girişimler olmuştur. Bu dönemde yetişen devrin ileri gelen edebiyatçıları, fikir ve devlet adamları için asıl mesele, çoğunun bizzat giderek gördükleri Avrupa medeniyeti karşısında Osmanlı devletini içinde bulunduğu duraklama ve çöküşten kurtararak "terakki" edebilmesi noktasında toplanmaktadır. Hatta Tanzimat'tan bu yana memleketimizde ortaya çıkan hemen bütün fikir hareketlerinin ortak noktası "medeniyet" kavramı etrafında ortaya atılan görüşlerden meydana gelmiştir.¹²¹

¹²⁰ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 2, s. 441.

¹²¹ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayıncılık, Ankara 1997, s. 166.

Hattı Hümayûn'da eğitime ve okullara ilişkin herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Yeni prensipler, yeni bir hayat görüşü ve sosyal düzen demektir. Osmanlı cemiyetinin bunları benimsemesi, duygu ve düşünce sisteminde yeni değerlere varması ile olabilirdi. Bu değerlere vardırarak başlıca araç, Milli Eğitim olmuştur.¹²² Tanzimatçılar bütün tasarlanan ıslahatların maârifsiz yürümeyeceğini anlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın kendisinde eğitime ilişkin ilkeler olmamasına karşın, dönemde eğitimin örgütlenmesi, eğitim sisteminin düzenlenmesi noktasında önemli bir atılım yapılmıştır. Bir siyasi belge niteliğinde olan, Osmanlı İmparatorluğunu çağdaş medeniyetler seviyesine çıkararak "Tanzimat" yeniliklerinin yapılmasında, bilginin, tekniğin ve yetişmiş kadroların şart olduğunun farkına vardıklarında maârif alanında reformlara hız vermişlerdir. Tanzimat-ı Hayriye Dönemi, Türkiye'de "maârif " alanında çağdaş bir çizgide yol almaya başlamıştır. Tanzimat döneminde, şu nedenlerle, eğitim alanında yenileşmelere girişilmiştir:

1. Tarihi gelişim süreci içinde, ülkede yenilikler gerekli bir ihtiyaç olduğundan, bu alanda halkın eğitilmesinin " Devletin ve hükümetin önemli bir görevi " olduğu düşüncesi,
2. Osmanlı yönetimine ve Türklere karşı olan Avrupa kamuoyunu kazanmak umuduyla veya onların baskıları,
3. Avrupa devletlerinin baskıları nedeniyledir.

Tanzimat döneminde eğitimin geliştirilmesi, devleti felakete gidişten kurtararak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Bu fark ediş, devletin eğitim konusunda

¹²² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, C.5, s. 181.

bilimsel çalışmalar yapmasına, okul ve sınıf ortamlarını düzenlemesine, İstanbul ve taşrada birçok okul açmasına sebep olmuştur.¹²³

Ayrıca Tanzimat döneminde siyasi gelişmelerin sonucu olarak, çeşitli din, dil ve kültürden oluşan ülke insanlarını bir arada tutmak amacıyla “Osmanlılık” ideali ortaya çıkmış ve bir Osmanlı insanı tipi meydana getirmek için eğitimden de yararlanılmaya çalışılmıştır.¹²⁴

YENİ OSMANLILAR VE MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ

Tanzimat Fermanında eğitime yer verilmemiştir. Ancak zaman zaman devleti yönetenler, eğitim ve öğretim ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. 1845’te Sultan Abdülmecit yapmış olduğu bir konuşmasında eğitim öğretimin önemi üzerinde durmuştur. Yüksek Şûra’nın açılış nutkunda Abdülmecit, eğitimin amaçlarını çok kısa bir şekilde, ‘din ve dünya için gerekli olan din bilgilerini ve yararlı bilimleri (fenleri) yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak’ olarak özetlemiş ve bir Maarif Meşveret Meclisi ya da Şûrası kurulduğunu bildirmişti. Bu meclisin hazırladığı rapor aynı görüşü şu sözlerle tekrarlar: ‘Her insan için önce kendi dinini öğrenmek, sonra kendisini başkalarının yardımından bağımsız kılacak bir eğitim görerek yararlı bilimleri ve sanatları elde etmek gereklidir.’¹²⁵

¹²³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayınları, Ankara 2008, s. 157.

¹²⁴ Akyüz, s. 158.

¹²⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 231.

1856'de ilân edilen Islahat Fermanında¹²⁶, Tanzimat Fermanından farklı olarak eğitimle ilgili hususlara da yer verilmiştir. Fermanda eğitimle ilgili belirtilen hususların tamamı ise, gayri müslim azınlıklara verilen bir takım haklardan ibarettir. Şöyle ki, Osmanlı toplumunu meydana getiren bütün milliyetlere kendi okullarını açma hakkı tanınmış ve Osmanlı devletinin askerî ve mülkî bütün resmî okullarına da bundan sonra azınlıklar girebilmiştir. Bununla beraber, ülke içindeki eğitimin padişah tarafından seçilecek bir karma Maarif Meclisi'nin denetimi altında bulunacağı da ifade edilmiştir. Bundan sonra, gayri müslimler belirtilen haklardan geniş biçimde istifade ederek, hatta yabancı devletlerin desteğini sağlayarak, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun her tarafında kendi millî ve dinî okullarını açmaya hız vermişlerdir. Açtıkları bu okullarda kendi dil, din, milliyet ve kültürleri doğrultusunda eğitim ve öğretimini sürdürmeye başlamışlardır. Bu durumda eğitimin bir devlet politikası içinde yürütülmesi ve kontrol edilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Bu amaçla, 15 Mart 1857'de *Maarif-i Umumiye Nezareti* tesis edilmiş ve böylece eğitim çalışmaları için Hükümet içinde ilk defa bir eğitim bakanlığının temeli atılmıştır.

Bu kuruluşun oluşturulmasındaki temel sebeplerden birisi de, Evkâf Nezareti'nin, dolayısıyla medrese zihniyetinin tesirinden mektepleri kurtarmaktı. Mekatib-i Umumiye Nezareti'ni de bünyesine alan bu kurum, Meclis-i Vükela'ya dâhil bir nâzır tarafından yönetilecekti. Nezaretin görevlerini belirten lâyhaya göre, askerî okulların dışında kalan bütün okulların yönetim ve denetimi nezarete ait olacaktı.¹²⁷ Böylece, okullar devletin resmî kuruluşları oluyor ve eğitim işleri artık

¹²⁶ Islahat Fermanı ile ilgili geniş bilgi için bkz: Karal, Osmanlı Tarihi, C. V, s. 258.

¹²⁷ Kodaman Bayram-Saydam Abdullah, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 475-496.

devletin kontrol ve sorumluluğu altına girmiş oluyordu. Okullar derecelenmeye tabi tutuluyor ve Sıbyan, Rüşdiye, Meslek ve Teknik Okulları olmak üzere üç dereceye ayrılıyordu. Sıbyan okullarında müslim ve gayri Müslimlerin çocukları ayrı ayrı eğitim görecekler, diğerleri ise karma olacaktı. Sınıf geçmede imtihan usûlü getirilecekti. Ayrıca, devletin resmî dili ve ekseriyetin konuştuğu Türkçe öğretim dili olacaktı.¹²⁸ Bu son madde, devletin bu dönemde milliyetçilik ve Osmanlı milleti oluşturma çabalarını yansıtmaktadır.

Tanzimat Döneminde eğitim alanında en büyük değişikliklerden birisi Maarif-i Umumiye Nezaretinin düzenlemiş yayınlamış olduğu 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin uygulanmasıyla gerçekleşmiştir. Ali Suavi'ye göre Maarif-i Umumiye Nizamnamesinden evvel eğitim sistemi gerçeği anlaşılmamış bir dini karaktere göre şekillenmiştir. Kadın ve erkek her kişiye ilim öğrenmeyi farz kılan dini hükmün sadece “din ve dünyaca yeterli bilgi” şeklinde “ilmihâl” düzeyinde yorumlanması, sanılan buyruğun özündeki zorunluluk ilkesinin uygulama imkânını ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla zorunlu eğitime ilham verecek sosyal gerçeklik oluşmamıştır.¹²⁹

Rüştiye öğretmenliğinin yanı sıra medrese öğretmenliği de yapan¹³⁰ Ali Suavi, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinden önceki –eski eğitim- sisteminin temel karakteristiklerini özetlemiş ve bu sistemin noksanlıklarını da ayrıca ele almıştır. Ona göre eski eğitim sisteminde şu eksiklikler bulunmaktadır:

- Bazı dersler eksiktir, bazıları da programa hiç alınmamıştır.

Matematik, coğrafya, kompozisyon dersleri yeterli değildir. Özellikle

¹²⁸ Kodaman, Saydam, s. 478.

¹²⁹ Doğan, s. 310.

¹³⁰ Doğan, s. 348.

felsefe, düşünce tarihi ve matematik gibi disiplinlerde belirgin bir eksiklik söz konusudur. Bazı yararlı disiplinler cüziyat sayılarak okutulmamaktadır. Oysa yaratıcı yeteneklerin ortaya çıkmasını amaçlayan bu sanatsal dersler terakki etmelidir.

- Öğretmenlerin yetkinliklerinin ve öğretim usullerinin denetlenmemesi bir diğer eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Ders kitaplarının basılmaması
- Azınlıkların eğitim ve öğretimlerinin denetlenmemesi.¹³¹

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin çıkartılış nedenleri, 7 Eylül 1869 tarihli bir mazbatada ifade edilmiştir. Buna göre; öğretimin zorunlu hale getirilmesi, okulların derecelendirilmesi, öğretimin düzenlenmesi, öğretim kadrosunun bilgisinin ve saygınlığının artırılması, iyi hayat şartlarının sağlanması, vilayet maarif meclislerinin oluşturulması, öğrenciyi teşvik edici sınav kurallarının konması ve diploma usulünün kabul edilmesi, ilmi kuruluşların tamamlanması, çoğaltılması ve yaygınlaştırılması, üç kısma ayrılan okulların nerelerde ve ne şartlarda açılacağı belirtilmesi...

Nizamname, 5 bölüm ve 198 maddeden oluşmakta idi. İlk bölümde mekteplerin kısımları ve dereceleri ele alınmış ve umum mektepler 5 şube halinde incelenmiştir. Bu mektepler; Sıbyan, rüştiye, idadi, sultani ve yüksek mekteplerin Mekâtib-i Alîye şubesinde Dârü'l-muallimîn, Dârü'l-muallimât ve Dârü'l-fünûn zikredilmiştir. İkinci bölümde; Maârif-i Umûmiye teşkilatı, üçüncü bölümde; mekteplerin imtihan ve diploma nizamı, dördüncü bölümde; muallimler, beşinci bölümde ise; maarifin mali

¹³¹ Doğan, s. 313. Ali Suavi eksiklik olarak gördüğü bu konularda aynı zamanda çözüm önerileri de sunmuş, bu önerilerini yazarlığını yapmış olduğu gazetelerde yayınlamıştır. Onun ileri sürmüş olduğu çözüm önerilerine ilerleyen kısımlarda yer verilecektir.

cephesi ele alınmıştır. Nizamnâmede, Dâru'l-fünûn'a kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Askeriyeye bağlı Harp Okulu, Tıbbiye ve mühendishanelere ait maddelere bu nizamnamede yer verilmediği gibi medreseler de söz konusu edilmemiştir.¹³² Özellikle medreselerle ilgili herhangi bir karara varılmamış olması; eğitimde ikiliğin bu tarihlerde iyice kökleşmeye başladığının ve artık medreselerin ıslah edilebilir kurumlar olarak görülmediğinin, kendi haline bırakıldıklarının önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maârif-i Umumiye Nizamnâmesine göre, bütün köy ve mahallelerde Sıbyan mektepleri açılması, beş yüz haneli kasabalarda rüştiyelerin ve hane sayısı bini geçen kasabalarda da idadilerin, vilayet merkezlerinde de sultanîyelerin oluşturulması, İstanbul'da bir Dâru'l-muallimîn ve bir Dâru'l-muallimât ile bir Dâru'l-fünûn, gerekli ve uygun yerlere kız rüştiyeleri açılması hükme bağlanmıştır.¹³³

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin çıkarılmasından sonra Nizamname ile ilgili birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Dönemin aydınları tarafından da değerlendirmeler yapılan Nizamname hakkında Yeni Osmanlılar düşüncesi temsilcilerinden Namık Kemal'in görüşü şu şekildedir;

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle devlet, eğitim alanında yapması gereken teorik kısmı yapmıştır ancak iş, bu hükümlerin uygulamaya geçirilmesindedir. Devletin bunu yapması ile eğitimin gereken seviyeye ulaşacağını savunmaktadır. Ancak nizamnamenin bazı konularını da eleştirmektedir. Namık Kemal, Nizamnamedeki eğitimin yaygınlaştırılması için bütün köy ve mahallelerde sıbyan

¹³² Derya Demirel, *Osmanlı Devletinde Sultaniler ve İdadiler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007, s. 15.

¹³³ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 24.

mektepleri açılması fikrini eleştirmektedir. Osmanlı devletindeki eğitim müesseselerini sayısal olarak değil, mahiyet olarak yetersiz görmektedir. Memlekette yetersiz olan eğitim kurumlarının artmaması için *İbret* gazetesinde ‘*Maarif*’ başlığı altında yayınladığı makalesinde¹³⁴ mevcut eğitim mevzuatının bozukluğunu gündeme getirerek, büyük hayallerle uğraşacak yerde hiç olmazsa İstanbul’da birkaç tane muntazam Sıbyan ve Rüştîye mektebinin açılmasını istemektedir.

O, *İbret* gazetesinde yayınladığı bir makalesinde; “İşte biz bu mülâhazâta mebnî fetâneti fevkalâdesine itimat ettiğimiz bir zâtın fikrine iştirak eder de deriz ki: burada sahîhan maârifin terakkisi matlûb ise devlet tarafından olsun halk cânibinden olsun öyle büyük büyük Dâru’l-funûnlar, büyük büyük Dâru’l-muallimler yapmak veya her köyde bir mektep bulundurmak veya herkesi okutmak gibi suûbeti icraâtını istihâlâye düşürecek teşebbüsâtı azîmeyi zamanına tâlik ederek şimdilik bir cüzî muntazam sıbyan ve rüştiye mektepleri hâsıl etmeye çalışmaktır.”¹³⁵ demektedir.

Namık Kemal, örnek okullar kurulduğu zaman bu okullardan yetişecek öğrencilerin herkes için örnek teşkil edeceğini ve bu sayede ülke genelinde eğitim talebinin artacağını düşünmektedir. Ona göre; “bir kere bu hâsıl olur da herkes sıbyan mektebinden çocuklarını eline aldığı mektubu okumak ve isterse ufacık bir mektup yazabilmek ve hanesinin aksatasını (alış-veriş/ahz-u îta) hesap etmek gibi meziyâta mâlik olarak çıktığını görür ve rüşdiyeden çıkan evlâdın gerek hizmet-i devlete ve gerek sâir yolda her ay iki üç bin kazanabildiğini anlarsa o zaman maârif nizamnâmesi umum arasında “mehdî muntazır” itibarını bulur; herkes istida verir, para verir, her türlü fedakârlığı ihtiyar eder, nizamnâmenin ahkâmı az zaman içinde

¹³⁴ Namık Kemal, *İbret*, No: 16, 4 Temmuz 1872, 27 Rebiu’l-ahir 1289, s. 2.

¹³⁵ Namık Kemal, *İbret*, No: 16, 4 Temmuz 1872, 27 Rebiu’l-ahir 1289, s. 3.

fiile çıkar, o ahkâmdan tebdile şâyan bir yer var ise fiilen sabit olur, iktizâsı icra edilir.”¹³⁶

2. YENİ OSMANLILARIN EĞİTİM İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Tanzimat döneminde devleti çöküşten kurtarmak için üzerinde durulan en önemli konulardan biri de eğitimidir. Eğitim sisteminin sisteminde yaşanan problemlerin nedeni üzerinde ilgili görüşler ileri sürülmüş eğitimin tekrar fonksiyonel hale gelmesi için çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Bu çözüm önerileri arasında Yeni Osmanlılar akımının temsilcileri eğitim ile ilgili görüşleri önemli yer tutmaktadır.

Yeni Osmanlılar akımı temsilcilerinden Namık Kemal eğitimin çökme sebebini, hükümetin ilgisizliğine bağlamakta bu ilgisizliğin sebebi olarak da padişahların iyi eğitilmemelerini göstermektedir. Bin tarihinden itibaren şehzadelerin kafes içinde, baltacı haremağalarının ellerinde büyüdüklerini dile getiren Namık Kemal, böyle bir durumda olanların tabii olarak tahta çıktıklarında ilme rağbet etmediklerini söylemektedir.¹³⁷ Bab-ı âlinin devletin geleceği açısından son derece önemli olan eğitimin yaygınlaşması için çalışacak yerde ilerlemecilikten dem vurduğunu ve bu alanda hiçbir şey yapmadığını ancak III. Selim ve II. Mahmut döneminde yapılan mekteplere külliyetli masraflar yapıldığından yakınmıştır.¹³⁸

¹³⁶ Namık Kemal, *İbret*, No: 16, 4 Temmuz 1872, 27 Rebiu'l-ahir 1289, s.3.

¹³⁷ Namık Kemal, *İbret*, No: 16, 4 Temmuz 1872, 27 Rebiu'l-ahir 1289.

¹³⁸ *Hürriyet*, Bâb-ı Âli'nin Politikası, No:56, 19 Juillet 1869, Naklen; Arabacı, s. 148.

Hâlbuki eğitim, Yeni Osmanlıların önde gelen fikir adamlarından olan Namık Kemal'e göre hemen her konudan daha önemlidir. Bu sebepten dolayı eğitim konusunda yapılacak olan düzenlemelerin halin durumuna göre düzenlenmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. "İtikâd-ı acizânemize göre şu maârif hususu sahîhan âlemde mevcut olan mesâil-i siyâsetin cümlesinden mühim olduğu için o bapta bir mütalaâ beyân etmek istenilirse en evvel her türlü infîâlât-ı nefsânîye ve hayâlât-ı şairânedan tecerrüt etmek ve güzel fikirler, güzel arzular taharrîsinden ise bulunmuş ve bulunacak bir fikrin müsâde-i hale göre fîliyyâta tatbîki çarelerini düşünmektir."¹³⁹

Namık Kemal'e göre; "Avrupa medeniyeti seviyesine varmamız ve istikbalimizi garanti etmemiz için birinci derecede ıslahına muhtaç olduğumuz bir mesele 'maârif usulü' ve 'tedristir'. Çünkü terakkinin amili olduğu gibi te'mini istikbâlin mevkûf-u aleyhi olan teşyîd-i revâbit ve ittihâd-ı efkâr, mücerret maârif sayesinde vücuda gelebilir. Bizde maârif pek geri ve noksan, devlet daireleri içerisinde en müşevveş ve intizamsız olan Evkâf Nezâreti ile Maârif Nezâretidir. Avrupa ve Amerika'da ise maârif o derece yüksektir ki birçok yerlerinde ahalisinin yüzde doksanı okumak yazmak bilir. Medenî memleketlerde okumak yazmak bilir tabiri bu malûmâtı (ecnebî lisanı, coğrafya, hendese, tarih, hesap, cebir, kimya...) biliyor manasında kullanılır. Buralarda kadınlar da erkekler gibi tahsil ve terbiye görürler ve içlerinden milletin birinci sınıf kâtip, şâir ve âlimleri çıkar. Bazı yerlerde muallimlerin yarısından fazlası kadındır"¹⁴⁰ demektedir.

¹³⁹ Namık Kemal, *İbret*, No: 16, 4 Temmuz 1872, 27 Rebiu'l-ahir 1289, s. 3.

¹⁴⁰ Musa Çadırcı, *Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 45.

Ali Suavi de eğitimin önemi üzerinde duran Yeni Osmanlılardandır. O, bilgiyi yani marifeti tüm iyilik ve güzelliklerin kaynağı olarak düşünmektedir. Toplumun iyiliğini ve esenliğini istemek bilgiyi ve onu aktaran sistemi istemektir. Bunu o şöyle dile getirmektedir: “Hep iyilikler ilim ve marifetten doğar. Biz ki memâlik-i Osmaniyenin iyiliğini isteriz. Demek ki iyiliklerin kaynağı olan ilim ve marifeti isteriz. İlim ve marifetin topluma aktarılması ise eğitimle gerçekleşir.”¹⁴¹ demektedir.

Ziya Paşa, eğitim konusundaki görüşlerini açıkladığı ‘Defter-i Amal’ adlı eserinde eğitimin önemi hakkında şunları ifade eder: “yeryüzünde tüm medeni milletler bir ilerleme seli önüne düşmüşler ve akıp giderken biz bu selin karşısında gerilip dayanabilecek miyiz? Ona göre Osmanlılar eğitime çok önem vermelidirler. Toplumun eğitim anlayışı buna uygun mudur? Çocuğun ölümü ile malının yok olmasından birini tercih durumunda kalan herkes malın elden çıkmasını ister, fakat tuhaf değil midir ki çocuğa bu sevgi gösterisi yalnızca ölüm karşısında çıkıyor da o sağken mutlu yaşaması düşünülüyor? Terbiye görmemiş olmak, korkulmakta ölümden aşağı mıdır? Bunu düşünen anne baba pek azdır. İşte felaketlerimizin kaynağı budur. Çocukluğumuzun nasıl ellerde büyüdüğüne bir bakalım: Çerkez dağlarından gelmiş, ömründe insaniyete dair bir söz işitmemiş dâyelerimiz (dadılarımız), Anadolu’dan kaçmış âdâbın (terbiyenin) a’sını görmemiş lalalarımız bize ne türlü edep ve ahlak talim edebilirler? Bizde en mühim iki memuriyet yahut vazîfe-i insaniyet vardır ki bile bile en kabiliyetsizlere verilir: Biri çocuk lalalığı, diğeri kaza müdürlüğü.”¹⁴²

¹⁴¹ Ali Suavi, Mesail-i Müteferrika, İlan, *Kamusu’l-Ulum ve’l-Maarif*, S. 2, s. 1273, Naklen; İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu Müinif Paşa ve Ali Suavi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 318.

¹⁴² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayınları, Ankara 2008, s. 198.

Yeni Osmanlılar devletin içine düştüğü durumdan kurtulabilmesi için birçok çözüm önerileri ileri sürmüşlerdir. Onlar, üzerinde durmuş oldukları problemlerin temelinde eğitimin var olduğunu ve devletin eğitim politikasının, eğitim anlayışının ve eğitim metodunun değişmesi halinde içerisinde bulunulan sıkıntıların da büyük ölçüde giderileceğini savunmuşlardır.

Yeni Osmanlılar, eğitimin sistemleştirilmesi konusunda yeterli gayretin gösterilmediğini dile getirilmektedir. Ali Suavi'ye göre içinde bulunulan çağ, eğitimin devlet düzeyinde ele alınmasını gerekli kılan bir çağdır. Ne var ki devlet, bunun için gerekli şartları yerine getirememektedir. Buna rağmen eğitimde görülen bazı gelişmeler milletin fevkalade himmeti ileler.¹⁴³

Tanzimat döneminde Osmanlılık ideolojisini savunan Mustafa Fazıl Paşa, devletin içinde bulunduğu durumun eğitimin etkili olmasına engel teşkil ettiğini düşünmektedir. Tanzimat fermanıyla Osmanlı devleti içerisinde yaşayan gayrimüslimlere daha fazla hareket serbestisi verilirken Müslümanların bu durumdan mahrum bırakılmalarının onlara eğitim açısından da engel teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda memleketi içine düştüğü durumdan kurtaracak nesillerin yetişeceği eğitim kurumları üzerine eleştirilerini devam ettiren Mustafa Fazıl Paşa hürriyete ve hukuka vurgu yaparak esaret altında bir milletin ilim öğrenmeye rağbet etmeyeceğini ve eğer bir milletin hukuku sağlam bir güvence verirse bundan yararlanmak için bilgi sahibi olmak yükselmek için çalışacağını dile getirmektedir.

Mustafa Fazıl Paşa, “Hünkârım ya bomboş kalacak ya da aylak, tembel beş on çocuktan başkasının devam etmeyeceği okulları tesis etmek ve çoğaltmak tedbiri

¹⁴³ Ali Suavi, *Le Mukhbir*, “Maârif”, Londra 1868, S. 24, s. 1, Naklen; Doğan, s. 318.

imparatorluğunuzda ilmi yaymaya yeterli olacağını zannetmeyiniz. Milletlerin ilk öğreticisi ve diğerlerinin yaratıcısı ve diğerlerinin yerini tutmayan şey hürriyettir. Esaret altında olan bir millet ilme rağbet etmez. Ne zaman bir milletin hukuku sağlam teminat altına alınmış olursa bundan faydalanmak için bilgi sahibi olmaya ve yükselmeye çalışır. Cehalet ve esaret içinde olan milletler hem alçak hem de hain olurlar. Milletler, padişahım maddeten de hürriyetle yaşarlar. Her nerede hukuka riayet olunmazsa orada yiyecek ekmek bulamayacak dereceye kadar düşülür.”¹⁴⁴ demektedir.

Tanzimat döneminde Osmanlının azınlık haklarını genişletmesinin yanında onların denetlenmemesi, bu sebepten dolayı da azınlıkların açmış olduğu okullarda milliyetçilik propagandası yapılmasının devlet tarafından ilgisizlikle karşılanması, Yeni Osmanlılar tarafından eleştirilmiştir.

Batılışmanın kültür ve eğitim boyutunda yer alan ve adı genellikle siyasi ilişki ve mücadeleler içinde geçen Ali Suavi, devletin azınlık okullarını denetlemesiyle hem milliyetçilik akımının etkisinin azalacağını hem de Osmanlı topraklarında yapılan bütün eğitimin devlet kontrolünde olacağını savunmaktadır.

Ali Suavi Osmanlı İmparatorluğunda bulunan yabancı azınlıkların eğitimine dikkat etmekte, “Milel-i gayr-i Müslime” dediği azınlıkların süregelen denetimsiz eğitimi konusunda hükümetlerin denetimsizliğini özellikle vurgulamaktadır. Ona göre Sadrazam Ali Paşa'nın 1284 Girit isyanının sebeplerini içeren layihasında dile getirdiği sakıncalar güncelliğini korumaktadır. Söz konusu layihada Atina'dan

¹⁴⁴ Bilgegil, s. 21.

gönderilen öğretmenlerin azınlıklara tanınan serbestiden istifade ile “Yunan düşüncesine sempatican meydana getirmiş”¹⁴⁵ oldukları vurgulanmaktadır.

Hıristiyanların cemaat olarak kurup işlettikleri okulların devletin kontrolünde olmadıkları görüşünde olan Ali Suavi, ülkeye zararlı olacak fikirlerin söz konusu okullarda yeşertildiğine dair endişelerini belirtir.¹⁴⁶ Bu vesile ile gündeme getirilen bir diğer önemli nokta da şudur: İmparatorlukta cemaatler arasında bir eğitim savaşı vardır. Herkes her ulus kendi yolunu çizmiş, eğitim ve bilimde terakki etmektedir. Eğitimci Ali Suavi, “İslam kardeşlerine” şunu hatırlatmaktadır ki, bu uluslardan ancak biri ileri geçecektir. Özetle kazançlı çıkacak olan daha çok çalışan, eğitim ve bilimde daha ileri giden taraf olacaktır.¹⁴⁷ Ali Suavi, Müslümanların terakkiyi daha çok hak ettiklerini düşünmekte ve Müslümanlara daha çok çalışarak ilerlemelerini salık vermektedir.

Ziya Paşa, Müslüman Osmanlı çocuklarının zekâ ve fetanetçe geri olmadığını ancak eğitim sisteminin yetersiz olduğunu gündeme getirerek bu sistem ıslah edilmeye kalkışıldığında da başka bir probleme işaret ederek¹⁴⁸ kimi çocuklara “elif bâ okutmayıp Frenkçe okutacaklarmış” kimisi de “öyle değil Kuran’ı kaldıracaklarmış ve herkesi kâfir edeceklermiş” demeye başlayacaklarını hatırlatarak değişimin önündeki engellere işaret etmektedir. Bunların hiçbirine kulak asmadan millet-i İslamiye için ölüm kalım meselesi olan bu konuda gerekenin yapılması gerektiğini belirtmektedir. Aksi takdirde birkaç imansızın laklakasına bakarak milletin geleceğini köreltmenin en büyük ihanet olacağını söylemektedir.

¹⁴⁵ Doğan, s. 324.

¹⁴⁶ *Ulum Gazetesi*, “Maarif-i Umumiye” No: 7, s. 404–411, Naklen; Çelik, s. 128.

¹⁴⁷ Doğan, s. 324.

¹⁴⁸ *Hürriyet*, İlân-ı Mahsus, No:54, Juillet 1869, s. 5, Naklen; Arabacı, s. 150.

Ziya Paşa'ya göre de eğitim, toplumun ilerlemesi ve medenileşmesi için ilk şarttır. Hatta o daha ileriye giderek eğitimi toplumun yeni baştan kurulması için tek çare olarak görmüştür. Ayrıca Ziya Paşa, Rousseau'nun pedagojik romanı olan 'Emile'nin bizde ilk çeviricisidir. O esas itibariyle Fransız aydınlanma hareketinin insan ve toplum hakkındaki fikirlerinden etkilenmiştir. Paşa, Rousseau gibi her ne kadar insanoğlunun mutlak surette iyi olduğu kanaatinde değilse de eğitimin hayattaki eşsiz rolüne inanmıştır. Dolayısıyla Ziya Paşa, yapmış olduğu çeviriyle çağdaş Batı eğitiminin Türk eğitimine katkı sağlamasını amaçlamıştır.

Ziya Paşa eğitim konusuna devlette almış olduğu görevlerdeki uygulamalarıyla da önem verdiğini göstermiştir. Ziya Paşa, Kıbrıs ve Amasya Mutasarrıflıklarında Konya ve Adana Valiliklerinde bulunduğu sıralarda mevcut okulları ıslah etmiş, yenilerini açmıştır. Bunlara liyakatli öğretmen ve diğer personeli temin için hususi kurslar düzenlemiştir. Okulların mali kaynağı hususunda Adana'da takip edilen usulün diğer vilayetlerde de yaygınlaştırılması için Sultan II. Abdülhamit'in irade çıkarmasına vesile olmuştur.¹⁴⁹

Yeni Osmanlılar akımının temsilcileri olan Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi aydınlar devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesinin temel şartının eğitim olduğunu ve eğitimin yaygınlaştırılarak ancak terakki sağlanabileceğini ifade etmişlerdir. Uygulamalarında da eğitime verdikleri önemi gösteren Yeni Osmanlılar akımı temsilcileri eğitimi toplumun ilerlemesi için temel şart olarak görmüşlerdir.

Yeni Osmanlılar, dönemin eğitim kurumlarının ıslahı için de birtakım fikirler ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Osmanlı devletinde eğitimin ilerlemesi için önemli

¹⁴⁹ Bilgegil, s. 457.

olan eğitim kurumlarının çokluğu değil, bu kurumlardaki verilen eğitimin mahiyetidir. Bireyin eğitimi için tek başına herhangi bir aşamanın değil, en başından sonuna kadar eğitimin bir bütün olarak her bir aşamasının önemli olduğu düşüncesindedirler.

Dönemdeki fen ilimlerinin sakıncalı olduğu yönündeki düşünceye Yeni Osmanlılar karşı çıkmaktadırlar. Onların savunduğu görüşe göre hem bireyin hem de toplumun ilerleyebilmesi için eğitim sisteminde dini ilimlerin yanında Avrupa’da da önem verilen fen ilimlerine yer verilmesi gereklidir. Bu konuda Ali Suavi, Avrupa’ya gitmeden önce *Muhbir*’de yazdığı bazı yazılarda fen bilimlerinin “*cüziyyat*” kabul edilerek medreselerden kısmen veya tamamen kaldırılmasına tepki göstermiştir.¹⁵⁰ Önce *el-Cevaib* gazetesinde yayınlanan daha sonra tercüme edilerek *Muhbir*’de yayınlanan yazısında¹⁵¹ Suavi ilimleri bedene ve ruha hitap eden ilimler olarak ikiye ayırır. Söz konusu yazısında insanın maddi ihtiyaçlarını: sağlık, yeme-içme, barınma ve savunma olarak tespit etmiş; bu ihtiyaçların tıp, siyaset ve sanayi ilimleri sayesinde karşılanabileceğini belirtmiştir. “Dinin nizamı dünyanın nizamıdır” diyen Suavi, din ilimleriyle fen ilimlerinin mutlaka beraber tahsil edilmesi gerektiği inancındadır.

İstanbul *Muhbir*’indeki “Lüzumlu Olan İlimler”¹⁵² başlıklı makalede matematik, geometri, coğrafya ve tarih gibi ilimlerin herkes tarafından bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı yazıda bir devletin yaşaması için şu ilimlere ihtiyaç olduğu beyan edilmiştir: Ekonomi, hukuk, harp ilmi, denizcilik, diplomasi, metalurji, kimya, tıp, hidrografi, taşımacılık, ziraat, biyoloji, matematik, tercüme. Diğer

¹⁵⁰ Ali Suavi, *Muhbir*, No: 8, 27 Ocak 1867, 21 Ramazan 1283, s. 2.

¹⁵¹ Ali Suavi, *Muhbir*, No: 25, 28 Şubat 1867, 23 Şevval 1283, s. 1-4.

¹⁵² Ali Suavi, *Muhbir*, No: 28, 4 Mart 1867, 27 Şevval 1283, s. 2.

taraftan Sarıklı- Fesli kavgasının esassız ve yersiz olduğu kanaatinde olan Suavi, Gerekçe olarak da İslam dininin Hıristiyanlık gibi fen ilimlerine karşı olmayıp bilakis teşvik etmesini gösterir.

İslam dininin fen ilimlerine karşı olmadığı konusunda Namık Kemal ve Ali Suavi aynı görüşü savunmaktadır. İslamiyet fen ilimlerine karşı değildir diyen Ali Suavi, medreselilerin fen derslerine gösterdikleri ilgiyi örneklendirmektedir.

Ali Suavi Filibe’de iken geometri, tabiat bilgisi, astronomi ve matematik öğrettiğini ve medreselerden akın akın talebelerin dersini dinlemeye geldiklerini söyler. Ayrıca Derviş Paşanın İstanbul’da verdiği Fen derslerine medreselilerin gösterdikleri aşırı ilginin de medreselerin Fen ilimlerine karşı olmadıklarının birer göstergesi olduğunu belirtir.¹⁵³

O, *İbret* gazetesinde yayınladığı bir yazısında Batıdaki eğitimin durumunu şöyle ifade etmektedir. “Avrupa’nın Amerika’nın birçok yerlerinde tahsil cebirdir. Fakat şu da malum olmalı ki cebri tahsil kaidelerini kabul eden yerlerin ekserisinde evladını tahsile sevk etmek için bir adamı icbâr etmeye binde bir kere dahi lüzum görülüyor. Ekserisinin masârif-i beytiyesi için tuttuğu defterlere bakılırsa yemek, içmek, gezmek, oturmak gibi ihtiyaca sarf ettiği para ne kadar ise gazete, kitap, mektep masrafı da hemen o kadar ve belki ondan ziyadedir. Öyle babaların öyle anaların evladı ise mektebe o kadar gayretli o kadar malumâtlı giderler ki hallerine bakılsa hevesli tahsili pederlerinin hande-i iltifatından öğrenmiş ve lezzeti irfanı maderlerinin pistanı şefkatinden almış zannolunur. Avrupa’da köyler kasabalar görülür ki mekteplerinin der tertip namelerinde elifba, hat, imla, coğrafyay-ı vatan,

¹⁵³ Çelik, s. 128.

tarih-i vatan, âmal-ı erbaâyı hesap gibi mukaddemât dâhil bulunmaz çünkü beşer altışar yaşındaki çocuklar dahi bunları mektepte okumaya muhtaç olmuyor.”¹⁵⁴

Namık Kemal, Avrupa’da kaldığı zaman diliminde Avrupa’yı inceleme imkânı elde etmiş ve oradaki eğitimin düzeyinin çevredeki hemen her şeyde görülebileceğini, “Avrupa’da maârifin mertebe-i terakkisini üstümüze giydiğimiz elbise, kullandığımız saat, yazı yazdığımız kâğıt, denizde gezdiğimiz vapurlar, karada bindiğimiz tramvaylar, demiryolları bilbedâhe gösteriyor. Bundan başka gazetelerde kitaplarda buna dair daima pek çok mebâhis görülüyor.”¹⁵⁵ diyerek ifade etmiştir.

Ali Suavi’ye göre ise Batı’dan yararlanmak ve Batı’yı örnek almak için de kendi memleketinin eğitim ve kültürünü iyi bilmek gerekmektedir. Bu gerçekliğin Batı’da tahsil görenle, tahsilini tamamlayarak ülkesine dönenler açısından olmak üzere iki boyutu vardır. Bir kere “kendi memleketinin lisân-ı maârifine dair şeyi okumamış adamlar Fransızca öğrenmekle memleketine ne fayda yapabilirlermiş?”¹⁵⁶ Bunlardan öyleleri vardır ki, “çoğunluğu memleketin değil lisânını ve ulûmunu bilmek, Türkçeyi doğru okumaktan acizdirler.”¹⁵⁷

Öte yandan bu engeli aşarak bir şeyler öğrenenler ise halkına ve insanına yabancılaşırlar. “İnsanın topluma yabancılaşması kategorisi nedeniyle yabancılaşma olgusu” konusu aydından beklenen değildir. Batı’dan bir şeyler öğrenmekten, ilim ve marifet sahibi olmaktan amaç; Osmanlıya hizmet etmektir. Kendi toplumuna yabancılaşanlar bu hizmeti nasıl yaparlar? O halde aydının topluma götüreceği

¹⁵⁴ Namık Kemal, *İbret*, No: 16, 4 Temmuz 1872, 27 Rebiu’l-Ahir 1289, s. 2.

¹⁵⁵ Namık Kemal, *İbret*, No: 16, 4 Temmuz 1872, 27 Rebiu’l-ahir 1289.

¹⁵⁶ Ali Suavi, Avrupa İtirazı, *Meşihat Ulum*, S 19, s. 1190, Naklen; Doğan, s. 300.

¹⁵⁷ Ali Suavi, Avrupa İtirazı, *Meşihat Ulum*, S 19, s. 1190, Naklen; Doğan, s. 301.

hizmette aranan temel koşul, öncelikle onun, toplumunu kendi sosyal gerçekliği içinde dikkate alması gereğidir.¹⁵⁸ Dolayısıyla bir bireyin önce kendi toplumunu ve bu toplumun kültürünü, geleneklerini, tarihini tanıması gerekmektedir. Sonra diğer toplumlara ait bilgiler öğrenilmeli ki aydın olarak yetişen insanların içinde büyüdüğü topluma yabancılaşmadan ona hizmet edebilsin görüşü savunulmaktadır.

3.1. MEKTEPLER

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri hemen hemen her köy ve mahallede bir tane mevcut olan sıbyan mektepleri, Tanzimat'ın başlarında en yaygın eğitim kurumu olarak göze çarpmıştır. Tanzimat döneminde her ne kadar bazı ıslahatlar yapılsa da sıbyan mektepleri öğretim seviyesi bakımından yetersiz kalmışlardır.¹⁵⁹

Sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesine çalışılmış bu konuda ıstılahlar yapılmıştır. Bu yenilik girişimleri Tanzimat Devrinde, 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından başlatılmıştır. Bu tarihte yayınlanan hatt-ı hümayûnda Tanzimat'ın genel siyasetine uygun olarak cehaletin kaldırılması ve kamu terbiyesinin sağlanması istenmiştir.¹⁶⁰

Tanzimat dönemi özelde sıbyan mektepleri genelde de bütün eğitim müesseselerinin düzene koyma girişimi Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle

¹⁵⁸ Doğan, s. 358.

¹⁵⁹ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Anadolu Yayınevi, Eskişehir 1984, s. 36.

¹⁶⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Feza Yayınları, İstanbul 1999, C. 1, s. 304.

gerçekleştirilmiştir. Nizmanamede sıbyan mektepleriyle ilgili olarak özetle şu bilgilere yer verilmektedir: Her mahalle ve köyde bir sıbyan mektebi açılacak, öğretmenler nizamnameye göre belirlenecek, sıbyan mekteplerinin program süresi dört yıl olacak... şekilde belirlenmiştir.¹⁶¹

Yeni Osmanlılar akımı temsilcileri de sıbyan mekteplerinin ıslahı konusundaki fikirlerini yayınlamış oldukları gazetelerde ifade etmişlerdir. Ali Suavi'ye göre maarifin mebdei Sıbyan mektepleridir. “Eğer bunlar yoluna girerse ol vakt herkes maarifin ne demek olduğunu ve ne için tahsil olunacağını, ibtida-i neşetinden anlamaya başlar.”¹⁶² “Maarif-i Umumiye” başlıklı yazısında Rüştüyeler, İdadiyeler, Mekteb-i Tıbbiye, Harbiye ve Mekteb-i Maarifler hakkındaki görüşlerini de açıklayan Ali Suavi, bu okulların kuruluşunu varlığını bazı endişelerle beraber onaylar. Yazısında bu okulların ders kitabı, hoca temini, müfredat gibi meseleleri üzerinde durur.¹⁶³

Yeni Osmanlılar, dönemdeki mekteplerdeki eğitimin mahiyetinin yetersizliği üzerinde durdukları yazılarında Osmanlı eğitim sisteminde yetişmiş bir bireyle Avrupa'daki insanların aldığı eğitimi karşılaştırmaktadırlar. Namık Kemal, bu konuda “Amerika'nın Avrupa'nın bir hayli yerlerinde halkın lâalakal yüzde doksani kadarı okumak yazmak bildiği daima işitilen daima gazetelerde kitaplarda görülen hallerdendir. Fakat şurası dahi bilinmek lazım gelir ki o yerlerin ekserisinde “okumak” yalnız bir sokağın adını okumak ve “yazmak” yalnız adını yazmaktan ibaret değildir. Oraların âdi gemicisine, hamalına varıncaya kadar okumak yazmak

¹⁶¹ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Madde 3–16, Naklen; Mehmet Kına, Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s. 38-39.

¹⁶² Ali Suavi, *Muhbir*, No:8, 27 Ocak 1867, 21 Ramazan 1283, s. 2.

¹⁶³ Ali Suavi, *Muhbir*, No: 8, 27 Ocak 1867, 21 Ramazan 1283, s. 2.

bilir, denilen adamların cümlesi mesâil-i dînîyyesinin kavâid-i umûmiyyesine vakıftırlar. Bazı fûnûnu mahsus olan şeyler müstesna olmak üzere her okuduğunu layıkıyla anlayacak ve her düşündüğünü imlasıyla yazacak kadar lisan bilirler. Bir veya daha ziyade ecnebi lisânı anlar, söyler, okur, yazarlar. Coğrafyanın, tarihin, hesabın, cebirin, hendesenin, hikmetin, kimyanın, heyetin, tarih-i tabiinin mukaddemâtını okumuşlardır.¹⁶⁴ demektedir.

Sıbyan mektepleri konusunda gerek devletin girişimleri gerekse dönemin aydınlarının ifade ettikleri görüşler bu mekteplerden beklenen verimin elde edilmesi konusunda etkili olmamıştır. Sıbyan mektepleri memleketin her yanında açılmış ancak temel bir eğitim verme konusunda yeterli olamamıştır. Namık Kemal mektepler için yapılan ıstılahların başarılı olamamasını yazımızın müsait olmamasına bağlayanları eleştirmektedir.

Namık Kemal'e göre bu konuda Sıbyan mekteplerinde yapılan tecrübelerin beklenen neticeyi vermeyişindeki hakiki sebep, alınan tedbirlerin ve yapılan teceddütlerin ihtiyaca tevafuk etmemesidir. Yoksa bazılarının iddia ettikleri gibi dilimizi öğrenmek için yazımızın müsait olmamasında değildir. Yazımız maarifin neşrine ve inkişafına katiyen bir mânia teşkil etmez. Namık Kemal'e göre lisanımızda harflerin tebdiline lüzum olmadığı gibi bu mahzurludur da. Vakıa yazıda harflerimizin muayyen nispette bazı güçlükler ihdas ettiği inkâr olunamaz. Fakat ilimlerin mebâdisini öğrenmekle sarf edilecek mesai ve yapılacak mümarese okuyup yazmayı elde edecek imkânı vermektedir ki bu keyfiyet tecrübe ile sabittir. Binaenaleyh harflerin değiştirilmesine lüzum yoktur.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Namık Kemal, *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*, İstanbul 1327, s. 350.

¹⁶⁵ Namık Kemal, *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*, s. 389–391.

Namık Kemal, ilerlemenin ancak anadilde eğitimle yani ilmin ciddi anlamda kavranmasıyla olacağını ve bu nedenle eğitim dilinin Türkçe olması gerektiğini savunur. Ayrıca ilmen ilerlemek için diğer dillerdeki bilimsel eserleri okumamız gerekmektedir. Gerçek anlamda bir terakki arzulanıyorsa bazı memurların en az bir yabancı dil bilmesi gerektiğini de ifade etmektedir.¹⁶⁶

Tanzimat döneminde sıbyan mekteplerinden sonra bir üst kademe olarak düşünülen rüştiyeler kurulmuştur. Ancak bu okullar ortaöğretimin en alt düzeyi olarak örgütlenmiştir. Bu dönemde 425 rüştiye açılmasına rağmen, 35 milyon nüfuslu bir ülkenin ihtiyacına yeterli gelmemiştir. Ancak bu eğitim kurumları ile Tanzimat'tan önce %5 olan eğitim alan kişi oranı çok daha yükseklere çıkmıştır. 1859'da Sultanahmet'te ilk kız rüştiyesi açılmıştır. Kız çocuklarının mektebe devamını sağlamak için erkekler kadar onların da okuma ve yazma ihtiyaçları olduğu yayın organlarıyla sürekli anlatılmaya çalışılmıştır.

İlkokul ve ortaokullardan sonra onların programlarının devamı niteliğinde, idadiler (Liseler) açılmaya başlanmıştır. Programları ve yapısı ile eğitim veren idadîlerden sonra sultanîlerin ilk örnekleri olan Galatasaray Sultanîsi (1868) ve Darü'ş-şafaka (1873) açılmıştır.¹⁶⁷

Namık Kemal, hürriyet fikrini ilk defa felsefi denebilecek bir tarzda insana ait tabii haklarla temellendirmektedir. O, insan hakları arasında bugünkü ifadesiyle demokratik eğitim hakkı/eğitimde imkân ve fırsat eşitliği olarak değerlendirilebilecek “hürriyet-i mekâtip” hakkını da saymakla Fransız ihtilalinin getirdiği fikirleri İmparatorlukta maârif alanında da genişletmiştir. Hatta o mekteplerden, Batı'da yeni yeni doğmaya başlayan vatandaşlık eğitimi görüşü

¹⁶⁶ Namık Kemal, *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*, s. 400.

¹⁶⁷ Sakaoğlu, s. 78–79.

yönünde, medreselerin yapmadığı siyasi bir rol de beklemiştir. Aynı zamanda Tanzimat ideolojisine uygun olan bu görüşüne göre çeşitli mezhep ve ırklardan çocuklar aynı okullarda yetiştirilirlerse zamanla memleketteki halklar “Osmanlılık” ideali etrafında kaynaşabileceklerdir düşüncesini savunmuştur. Nitekim 1868 yılında açılan Mekteb-i Sultaninin kurulmasında takip edilen amaçlardan biri de söz konusu “Osmanlılık” idealidir.¹⁶⁸

Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi)

Galatasaray Lisesi, kuruluş amacı ve Türk eğitimi içerisinde yeri itibariyle önemli bir öğretim kurumudur. Mekteb-i Sultani adıyla 1868’de açılan Galatasaray Lisesi bizde Batı örneğinde kurulan ilk lisedir. Dahası modern eğitimi temsil eden lise mefhumunu Türkiye’ye bu müessese tanıtmıştır. Bu yüzdendir ki Osmanlıya modern öğretimin Galatasaray Lisesi ile girdiği kabul edilmektedir.

Lisenin bir diğer önemli yanı da 8 Şubat 1285- 19 Zilkade 1286 (1870) Pazar günü sadrazam ve bütün nazırların bulunduğu bir törenle açılan Daru’l Fünunun çok kısa bir süre sonra hicri 1288 (1871) senesi sonlarına doğru kapanmasıyla ülkede üniversite boşluğunu doldurmaya aday bir öğretim kurumu görüntüsüne sahip olmasındandır.¹⁶⁹

Laik eğitim yoluyla Osmanlılık ideolojisini teşvik eden Fransız hükümetinin tavsiyesiyle 1867’de Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy’ye Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlanmıştır. Duruy’nin projesinin tavsiye ettiği girişimlerin başlıcaları dinler ve milliyetler arası ortaöğretim okulları

¹⁶⁸ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 168–169.

¹⁶⁹ Doğan, s. 329.

açılması, fen, tarih, hukuk, idare okutacak bir üniversite kurulması, genel kitaplıklar açılması olmuştur. Kabul edilen bu projeye dayanılarak 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yapılmıştır. Galatasaray Lisesi de bunun bir ürünüdür. Böylece modern anlamda bir eğitim kuruluşunun temelleri ilk kez atılmıştır.¹⁷⁰

Galatasaray lisesinin açılışı eğitim yoluyla Osmanlılık ideolojisinin uygulanma alanına sürülmesi olmakla birlikte Daru'l-Fünûnun başarısızlığı karşısında daha da ileriye giderek batılılaşma akımının da belli bir biçimde ileri sürülmesini işaret etmiştir.¹⁷¹

Tanzimat'ın Osmanlılık ideolojisinin pratikteki bir yansıması olan Mekteb-i Sultani, milletlerarası eşitliğin uygulandığı bir yer olarak düşünülmüştür. Bu okul sayesinde değişik milletlerden gelecek öğrenciler burada kaynaşacak, Osmanlı bütünlüğünün ideolojisini üreteceklerdi. Ancak kaynaklarda belirtildiğine göre Sultani bu düşüncelerden çok farklı bir yolda gelişme göstererek; Türkler arasında Osmanlı toplumundan kopuk, Fransız kültürü etkisinde kalmış, Batı'nın dış görünüşüne hayran bir aydınlar zümresi meydana getirmiştir. Bulgar, Rum ve Ermeniler için ise bunun tersine milli duyguların aşılandığı yer olmuştur.¹⁷²

Okul, Fransız etkisinin altında kalmasından ve Fransızcaya fazla yer verilmesinden dolayı Osmanlı aydınlarınca da kimi zaman sert bir şekilde eleştirilmiştir. Namık Kemal, Galatasaray lisesinin kurulmasına ve verilen eğitime Fransa'nın karışmasını eleştirerek bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir; "ne gariptir ki Bab-ı ali yaptığı Mekteb-i Sultani ile iftihar ediyor. Vüsat-

¹⁷⁰ Berkes, s. 232.

¹⁷¹ Berkes, s. 234.

¹⁷² Derya Demirel, *Osmanlı Devlet'inde Sultaniler ve İdadiler*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007, s. 77.

1 arazi, kesret-i nüfusça dünyanın en birinci devletlerinden madut olan koca saltanat-ı Osmaniye'nin mekâtib-i resmîyesinde ancak on iki, on üç bin çocuk var. Yine lisan-ı resmî, maârif davalarıyla etrafa velvele vermektan utanmaz. Hele Fransa sefiri mösyö Bouré'nin icbârıyla yapılmış bir mekteb-i şûrâyı devletin kendi eseri mârifeti gibi müftehirâne mazbatasına dercetmesi kahkaha-i istiğrabe şayan olan mevaddandır.”¹⁷³

Yine Fransız etkisinden rahatsızlık duyan bir diğere isim ise Ali Suavi'dir. Ali Suavi, Londra'da çıkardığı *Muhbir* Gazetesi'nin 20 Mayıs 1868 tarihli sayısında¹⁷⁴ Mekteb-i Sultani'nin Fransız nüfuzunun artmasına neden olacağından bahsederek şunları söylemektedir:

“Bâbîâli bir mektep yaptı. Anda yalnız Fransız lisanı üzere tahsil edilmesini şart koştu ve o mektebi Fransız sefirinin nezâret-i müstakillesi altına verdi. Bunu görünce Yunan dahi yalnız Yunan lisanı üzere tahsil olunmak şartıyla İstanbul'da ve memâlik-i Osmâniyede mektepler istedi. Ba'dehû Rus yalnız Rus lisanı üzere mektep talep eyledi. Bab-ı Ali cânibinden Rusya'ya Fransız lisanı üzere mektep tesisinden muradımız maârifdir dendi ise de Rusya sefiri dedi ki ‘Şark ihtilatı hukukunda dâhil olan devletler müsâvat üzere dâhildir ki birine verilen imtiyaz diğereinden diriğ tutulmayacaktır. Fransa lisânına husûsan nezaretine tahsis ederek Osmanlı mektebi açtınız. Bu ise şarkta Fransız tefevvukunu diğere devlet nüfuzlarına tercih etmek demektir. Binâberin bu imtiyazı her birimiz talepte haklıyız” demektedir.

Yeni Osmanlılara mensup Ali Suavi, Namık Kemal gibi aydınlar Mekteb-i Sultani'nin Osmanlı devletinde ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasına zemin hazırladığı

¹⁷³ İhsan Sungu, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat II*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 842. Hürriyet, No 56, 19 Safer, 1286 (13 Mayıs 1869)

¹⁷⁴ Demirel, s. 25.

görüştükdendirler. Onlara göre devletin yeniden kalkınabilmesi için Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan herkesin bir olması ve devletin de bu birleştirici politikayı izlemesi gerekmektedir.

Ali Suavi, Sultan Abdülhamid'in şifahi emri ile 1 Şubat 1877 tarihinde Avrupa'dan döndükten üç ay sonra Galatasaray Sultanisine müdür tayin edilir.¹⁷⁵ Suavi, göreve başladıktan sonra Sultana okulla ilgili sunduğu bir raporda okulun adeta Bulgar, Rus, Ermeni öğrencilerin çiftliği haline geldiğini, parasız yatılı kontenjanların Türk askerlerine kurşun sikan Bulgar gençlerine kullandırıldığını, öğretmenlerin birçoğunun diplomasının bile olmadığını arz etmiştir. Raporunda ücretlerini vermeyenlerden özellikle Bulgarların hıyanetleri sebebiyle okuldan atıldıklarını ifade eden Suavi, raporunun sonunda Maarif Nezaretini padişaha şikâyet eder. Rapora göre kendisinin yazılı ve şifahi hiçbir başvurusuna cevap verilmemiş, yapacağı ıslahatla da ilgilenilmemiştir.¹⁷⁶

İdari ve siyasi yönden çok büyük huzursuzluk içinde olan bu öğretim kurumunda akademik yapı da sağlıklı değildi. Suavi, böyle bir durumda devraldığı okuldaki sıkıntıları çözmeye konusunda sorumluluk hissetmiş ve bazı ıslahatlara girişmiştir. Ali Suavi lisede mali, siyasi ve müfredat birtakım ıslahatlar yapmıştır. Ali Suavi'nin Mekteb-i Sultani'de yapmış olduğu ıslahatlara program açısından baktığımızda şunları söyleyebiliriz.

Suavi göreve geldiğinde dersler düzensizdir. Beş yılda kararlaştırılan dersler sekiz seneye uzatılmıştır. Buna rağmen yine işe yarayacak öğrenci çıkmamaktadır.

¹⁷⁵ Çelik, s. 31.

¹⁷⁶ *Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evraklı, Kısım 14, Zarf:26, Evrak:1274, Naklen; Çelik, s. 33.*

Azınlık lke ileri gelenlerinin çatışma alanı haline gelen mektepte giderek azalan ğrenci sayısı Suavi'nin müdürlüğü ile yükselme göstermiştir.

Suavi'nin eğitim, bilgi ve tecrübesi okulun çehresini değiştirmek için ona cesaret vermiştir. Program düzenleme girişiminin en önemli boyutlarından birisi ve başlıcası ğretmenliktir. O, burada öğretmenlerde diploma şartı aramış, öğretmenlik formasyonu olmayan, hocalık etmesini bilmeyenleri diplomalı fakat az maaşlı öğretmenlerle değiştirmeye çalışmıştır. Bu konuda eğitim bakanlığına bir de layiha vermiştir. Onun öğretmenlikle ilgili olarak şu sözleri bu durumu ifade etmektedir:

“Islah-ı tedris için öğretmenlerden diploma sual olunup hocalık etmesini bilmeyenler diplomalı ve daha az maaşlı muallimlerle mh mukaddem Maarif Nezareti celilesine takdim eylediğim layiha mucibince kaide-i tedris tesis olunarak icraya mübaşeret edildi.”¹⁷⁷

Mekteb-i Sultni; “gayet mükemmel ve muntazam olmak ve hakikatte devlet ve milletin işine yaramak şyiasıyla küşad-ı ummun mucib-i mahzuziyeti olmuş ve bundan büyük eserler görülmesine intizar edilmişti.”¹⁷⁸ özellikle bu okulun açılmasından amaç “memleketimizde ilerlemiş olan fen ve hünerleri talim ve tahsil etmeye” bağlı olarak; “ fnun-ı marife rhniyet vermek lazım gelirken nasılsa emniyet verilmemiş hatta altıncı ve yedinci denilen son sınıflarda hikmet-i tabiye ve kimya dersleri haftada yalnız bir kere ve fen dersleri yalnız altıncı sınıfta ve haftada bir defa idi.”¹⁷⁹

Suavi, okulun program ilkelerine aykırı olan bu uygulamaya bir son vermiştir. Ve o yıl programında söz konusu sınıflarda; “hikmet-i tabiye ve kimya haftada ikişer

¹⁷⁷ Doğan, s. 337.

¹⁷⁸ Basiret S. 2239, s. 2, Naklen; Doğan, s. 338.

¹⁷⁹ Ali Suavi, *Vakit* “Müdürü Efendiye el-Maruz”, 20 Eylül 1877, S. 684, s. 3, Naklen; Doğan, s. 338.

kere okunacak ve ikişer defa muallim-i sanilerle müzakere ve iade edilecek. Fen dersleri ise iki son senelerin ikisinde dahi okunacak, bu ziyadelerden fazla olarak mukaddimen mektepte okunmayan ilm-i heyet ve ilm-i nebatat ve istatistik ve iştikak (etimoloji) gibi fenler dahi ilave olunmuştur.”¹⁸⁰

Büyük Osmanlı Birliği kurma amacına yönelik olarak Müslim-Gayr-ı Müslim çocukların kaynaştırılması ve batı tarzında yabancı dilde eğitim verme gibi bir hedefi olan Galatasaray Sultanisinin programında ahlâk dersi adında bir derse de rastlanmamaktadır.¹⁸¹

Ali Suavi, batı eğitimine öncelik verirken geleneksel disiplinleri de ihmal etmemenin bilincinde olarak bir belirleme yapmaktadır: “İşte bir taraftan Avrupa maarifine bu derecelerde rüçhaniyet verildiği gibi bir taraftan da Osmanlıca, Arapça ve Farsça dersleri düzenli programlara konup teshilü’ t-tasrif ve düsturca ve numune-i inşa ve safvetü’l-kelam ve adap ve sedad min ilm’ül-edep ve resail-i Erbaa ve Sa’lebi’nin Letaifu’l maarif gibi faydalı kitaplar dahi tedrise verildi.”¹⁸²

Ali Suavi’nin Galatasaray lisesinde yaptığı değişikliği Davison, okulun İstanbul’un İslami atmosferine taşınması olarak değerlendirir ki bu doğrudur. Tabii ki bundan herkesten önce okulu kendi himayesinde kabul eden Fransız elçiliği rahatsız olmuştur. Fransız öğretmenlerin çoğunlukla görev yaptığı bu okuldan Suavi, Fransız öğretmenleri de yetersizlik veya çeşitli sebeplerden dolayı okuldan atabiliyordu. Kısaca Suavi, okuldaki icraatları ile Rusları, Fransızları, Bulgarları, Ermenileri ve kozmopolit yerli Müslümanları karşısına almıştır. Aynı zamanda

¹⁸⁰ Ali Suavi, *Vakit* “Müdür Efendiye el-Maruz” S. 684, s. 3, Naklen; Doğan, s. 339.

¹⁸¹ Mehmet Gençcan, *Tanzimat Dönemi Ahlak Öğretimi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s. 58.

¹⁸² Ali Suavi, *Vakit*, “Müdür Efendiye ...”, 20 Eylül 1877, S. 684, Naklen; Doğan, s. 339.

Abdülhamid üzerinde çok kuvvetli nüfuzu olan İngiliz dışişleri bakanı Layard da Ali Suavi'nin görevden alınmasını istemiştir.¹⁸³ Tanzimat döneminden günümüze etki etmesi bakımından Sultanilerin, özellikle Galatasaray Sultanisi'nin önemli bir yeri vardır.¹⁸⁴

3.2. MEDRSELER

Tanzimat dönemine gelinceye kadar Osmanlı örgün eğitim sisteminde orta ve yüksek dereceli kurumlar olarak medreseler var olmuştur. Sadece Müslüman erkek çocukların öğrenim görebildiği bu kurumların programı ve öğretim anlayışı dini nitelikler taşımıştır. Medreselerin bu dönemdeki eğitim fonksiyonu ya da amacı genel olarak hukuk, din ve eğitim alanlarında görevlendirilecek personelin yetiştirilmesi olarak ifade edilebilir. Tanzimat ile birlikte medreselerin, sözü edilen bu amaçlarının yeniden gözden geçirilmesi gerekmiştir. Öncelikle bu dönemden itibaren devletin hukuk sisteminde önemli değişiklikler olmuş, Batı hukuku –özel hukuk dışında– kabul edilerek, idari yapıda köklü reformlar yapılmıştır. Böylesine köklü bir değişimin gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi için de doğal olarak, yeni bir eğitim sisteminin kurulması gerekmiştir. Çünkü medrese, değiştirilmesine karar verilmiş geleneksel yapının belki de en temel kurumlarından birisi durumunda bulunmuştur. Onu en temel kurum yapan özellik, din görevlisi yetiştirmesi değil, bunun çok daha ötesinde, devletin hukuki yapısını var eden ve yaşatan anlayışın

¹⁸³ Roderic H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire, 1856–1878*, Princeton 1963, s. 248, Naklen; Çelik, s. 36.

¹⁸⁴ Gençcan, s. 59.

kaynağı olmasıdır. Geleneksel hukuk yapısı değiştiği için, artık medresenin de yeniliklere bağlı olarak hukuki fonksiyonu sona ermiş; ancak özel hukuk sahası bir süre daha gelenekselliğini korumuştur. Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nin idare, hukuk ve eğitim anlayışının temelden değişmesi, buna paralel olarak kurumlarının da yenilenmesinin gerektiği anlamına gelmiştir. Oluşturulan bu yapı içerisinde medresenin öğretim ve varlık amacı tamamen ortadan kalkmamış; ancak süreç içerisinde daralarak Cumhuriyetin başında son bulmuştur.

Modern eğitime geçişin başlangıcı olan Tanzimat, aslında medresenin genel eğitim ve hukukçu yetiştirme fonksiyonunda daralmaya neden olsa da diğer taraftan, özellikle din eğitimi alanına yönelmesi hususunda yeni bir açılım imkânı sağlamıştır. Ne var ki Tanzimat'tan II. Meşrutiyete gelinceye kadarki döneme bakıldığında, medresenin bu konuda yeni bir açılım yapmaktan uzak kaldığı görülmektedir. Özel Hukuk alanında görev yapacak hukukçuların (kadı-nâib) yetiştirilmesi için yeni bir kurum oluşturulurken, genel medreselerin ıslahı konusunda neredeyse hiçbir faaliyet görülmemiştir.¹⁸⁵

Tanzimat dönemi, uygulama açısından eğitim öğretim konusunun öne alındığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat yöneticileri eğitim alanına yönelik olan faaliyetlerini özellikle yeni okullar açarak ve bunların organizasyonlarını sağlayarak yerine getirmeye çalışmışlardır. Medreselerin ise gittikçe faaliyet alanları daralmış ve bu kurumlar ilmiye mensuplarını yetiştirmeye devam etmişlerdir. Medreseler meşihat makamına bağlı, ders vekâletinin denetiminde günümüzde din görevlisi olarak adlandırılacak olan müftü, vaiz, hatip, imam, müezzin, meşihat teşkilatının merkez personeli ile birlikte medreselere

¹⁸⁵ Zeki Salih Zengin, "Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Din Eğitimi", *DEM Dergi*, İstanbul 2007, Yıl I, S. III, s. 37.

müdris, iptidailere öğretmen, şerî mahkemelere kadı ve kısmen vakıflara hizmet eden çeşitli görevlileri yetiştiriyordu. Daha sonra muallimhane-i nüvvabın açılmasıyla medreselerin kadı yetiştirme fonksiyonları da sona ermiştir. Artık II. Meşrutiyete doğru medreselerin başta gelen görevleri, müdrislerle birlikte yaygın din eğitimi verecek imam, vaiz gibi kadroları yetiştirmek olmuştur.¹⁸⁶

Tanzimat döneminde medreselerin modernleşmesine doğru çok önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanmamıştır. Ne hükümet bunları modernleştirmeye çalışmış ne de Şeyhülislamlık böyle bir gereklilik görmüştür. Medrese öğrencilerinin yavaş yavaş modern okullara ilgi göstermesi ve oraya kayma eğilimleri bu dönemde başlamıştır. Medreselerin değişime ayak uydurmaya direnmesi ileride onlara çok pahalıya mal olmuştur.¹⁸⁷

Bu dönemde yeni eğitim sisteminin kurumları olan mektepler hızla gelişirken, medreselerin kendi hallerine terk edilmiştir; medreselerde yapılmaya çalışılan düzeltme çabaları da sonuç vermemiştir. Zira ıslah hususunda daha önce yapılan çalışmalar hep başarısız olmuştur. Bunun yanı sıra ancak II. Abdülhamit yıllarında fark edilmiş olmalıdır ki önce 1884 yılında Gedikpaşa'da Ulum-ı Diniye Mektebi'nin açılması tasarlanmış, ardından Darülfünun'da Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şubesi açılmış, nihayet II. Meşrutiyet yıllarındaki köklü değişim gerçekleşmiştir. Bu girişimlerin ortak özelliği, medreselerin en azından teşkilatının ve öğretim programının geleneksel yapısının dışında, modern mektep tarzında oluşturulması ya da diğer bir ifade ile medreseden mektebe geçiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Yazıcı, s. 63–65.

¹⁸⁷ Berkes, s. 232.

¹⁸⁸ Zengin, s. 36.

Yeni Osmanlılar akımının temsilcilerinden Ziya Paşa, medreselerdeki eğitimin yetersizliği üzerinde durmaktadır. Ziya Paşa'ya göre medreselerde verilen eğitim gerekli yeterliklere sahip öğrenciler yetiştirememektedir. Hem okuma yazma konusunda hem de ilmi konularda büyük eksikliklere sahip öğrencileri yetiştirmektedir.

Buna göre, Ziya Paşa, “Türkistan’ın Esbab-ı Tedennisi” adlı makalesinde eğitim konusunu ele alarak medrese eğitiminin eksikliklerine değinmekte, bunların gazete okumakta güçlük çekecek durumda olmakla beraber ne fıkhıta ne de akaidde bir bilgiye sahip olmadıklarını dile getirmektedir. Üstelik akaiden bir şey sorulsa taassup zırhına bürünerek, muhataplarını tekfir edecek durumda olduklarını, Kuran’dan bir ayetin manası sorulsa Kadı Beyzâvi’ye müracaat ettiklerini dile getirmektedir. Politikadan söz açıldığında İngiltere, Amerika, Japonya ve Fas gibi ülkelerin olduğunu hayretle dinler. (Yani coğrafya ve politika bilgisi de yoktur). Dostlarından birine mektup yazmak gerekse şuna buna yalvarırlar. Devlet kendilerini serbest bırakıp hangi işe yararlı olacaklarsa orada görevlendirilmeleri istense bunların camii şerifte bildikleri yoldan ders okutmaktan başka devlet ve millet-i İslâmiyyenin işine yarar bir meşguliyet bulamayacaklarını dile getirerek eğitimin seviyesini tasvir etmektedir. Ermeni ve Rumların kendi mekteplerinde okuyan çocukları on yaşında okuma yazma kavrarken bizimkilerin bu seviyeye on beş yaşında ulaştığını fakat ellerinde Takvim-i Vakayi verildiğinde okuyanın pek nadir olabileceğini söyleyerek hem öğrenme yaşının hem de eğitim sisteminin çok gerilerde olduğuna işaret etmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Türkistan-ı Esbab-ı Tedennisi, *Hürriyet*, No:5, 27 Juillet 1868, Naklen, Arabacı, s. 149.

Medreselerin durumları hakkındaki görüşlerini bildiren Yeni Osmanlılar temsilcileri, medreselerin ıslahı konusu üzerinde önemle durmuşlardır. Onlara göre Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturan medreselerdeki eğitim kalitesi yükselirse devlet de çöküş sürecinden kurtulacaktır.

4. YENİ OSMANLILARIN DİN EĞİTİMİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Tanzimat Fermanında eğitime yer verilmemiştir. Ancak zaman zaman devleti yönetenler, eğitim ve öğretim ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Mesela 1845'te Sultan Abdülmecit yapmış olduğu bir konuşmasında eğitim öğretimin önemi üzerinde durmuştur. Yüksek Şûra'nın açılış nutkunda Abdülmecit, eğitimin amaçlarını çok kısa bir şekilde, 'din ve dünya için gerekli olan din bilgilerini ve yararlı bilimleri (fenleri) yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak' olarak özetlemiş ve bir Maarif Meşveret Meclisi ya da Şûrası kurulduğunu bildirmişti. Bu meclisin hazırladığı rapor aynı görüşü şu sözlerle tekrarlar: 'Her insan için önce kendi dinini öğrenmek, sonra kendisini başkalarının yardımından bağımsız kılacak bir eğitim görerek yararlı bilimleri ve sanatları elde etmek gereklidir.'¹⁹⁰

Bu cümleden olmak üzere dine dayalı bir eğitim sistemine sahip bulunan Osmanlı devleti, eğitimde alanında yapmış olduğu ıstılahatları yine dine dayandırmıştır. Eğitim öğretime başlayacak olan talebelerin önce kendi dinlerini öğrenmesi hususu üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda eğitimden beklenen müfredattan kaldırılan fen bilimlerini tamamen devre dışı bırakmak değildir. Dünya

¹⁹⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 231.

hayatını ikame etmek için bireyin fen bilimlerine de ihtiyacı olduğu düşüncesindedirler.¹⁹¹

Ali Suavi eğitimin ve ilmin medeniyet için gerekli olduğunu ifade eder. O geçmişteki âlimlerin eğitim alanındaki vasıta eksikliklerine rağmen yetişmiş olduklarını ancak şimdilerde yeterli imkânlarla rağmen neden âlimlerin yetişmediği üzerinde durur.

Muhbir'in 1. sayısındaki 'maarif' yazısında saadet için medeniyetin gerekli olduğu, medeniyet için çalışmanın ve usulüne göre çalışma için ise ilmin yani eğitimin gerekli olduğu konusu işlenmiştir.¹⁹² 2. sayıda geçmiş asırlarda eğitim vasıtalarının azlığına ve ilim tahsil etmenin zorluklarına rağmen Homeros gibi şairlerin İbn-i Sina gibi ilim adamlarının yetiştiği belirtilmiştir.¹⁹³ 3. sayıda geçmiş asırlarla kıyaslanmayacak eğitim vasıtalarının artmış olmasına rağmen İbn-i Sina gibi âlimlerin neden yetişmediği sorusu gündeme getirilmiştir.¹⁹⁴

Ali Suavi, 3. sayıdaki sorusuna 4. sayıda cevap verir. Bu cevapta talim sanatının eksikliğinden söz edilir ki bu günümüzdeki modern eğitim biliminin ta kendisidir. Ona göre insan yine o insandır, ilim vahittir ama talim sanattır. "Halka okuyunuz diye teşvik ediyoruz. Ama 'ne okuyalım, nasıl okuyalım, neler okuyalım' diye bir soru etmiş olsalar buna kâfi ve şafi bir cevap veremiyoruz. Çünkü usul-ı medrese üzere okuyunuz demiş olsak bu türlü okumak ile tahsil en aşağı on beş

¹⁹¹ Medreselerin XVI. Yüzyıldan sonra yavaş yavaş fen bilimleri ve felsefi bilimlere kapılarını kapatmalarından dolayı sistematik ilmi düşünce gerilemeye başlamış bu durum da medreselerdeki ilim hayatının gerilemesine neden olmuştur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: ¹⁹¹ Kâtip Çelebi, Keşfi'z-Zunun, an Asami ve'l Funun, İstanbul 1973, I, 680; Naklen, Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, İFAV Yayınları, İstanbul 2005, s. 84.

¹⁹² Ali Suavi, *Muhbir*, "Maarif", No:1, 25 Şaban 1283, 21 Kanun-ı Evvel 1282, s. 2-3.

¹⁹³ Ali Suavi, *Muhbir*, "Maarif", No: 2, 27 Şaban 1283, 23 Kanun-ı Evvel 1282, s.1-2.

¹⁹⁴ Ali Suavi, *Muhbir*, "Maarif", No:3, 29 Şaban Selh (son gün)1283, 25 Kanun-ı Evvel 1282, s.1-2.

seneye tevakkuf ediyor. Bu müddet ise elbette herkesin gözüne çok görünür.”¹⁹⁵ diyen Suavi, bu sürede tahsil edilen ilmin dört beş senede tahsil edilebileceğini ve on beş yıllık eğitime rağmen geçmişte olduğu gibi büyük âlimlerin yetişmemesini eğitim metoduna bağlar:

“Demek olur ki bizi ilimden mahrum koyan sebeplerin başlıcası talim ve taallüm usulünde vuku bulan kusurdur. İşte bu aciz şu itikaddayım.”¹⁹⁶ Ali Suavi, bu fikrinde yalnız olmadığını geçmişte birçok âlimin aynı yaraya parmak bastığını söyler. Gazetenin daha sonraki sayılarında medrese ile ilgili tenkitler Saçaklızâde'nin “Tertibu'l- Ulum” isimli eserinin mukaddimesindeki fikirler üzerinde döner.

Saçaklızâde'nin mukaddimesinde üzerinde durulan ve Suavi'nin de katıldığı temel mesele, geçmişte medresede temel bilimlerin okutulduğu ve bunlarla ilgili esas metinler talim edilirken daha sonra bunların yerlerini lüzumsuz bir yığın teferruata, şerh ve haşiyelere terk ettiği'dir. Saçaklızade'ye göre şerh ve haşiyelerin artması, eğitimi daha da zorlaştırmış ve haliyle süreyi uzatmıştır. Bunun için de en kolayından bir yolla birçok faydalı ilim ya tamamen ya yarı yarıya ya da önemli bir oranda terk edilmiştir.¹⁹⁷ Suavi'ye göre şerh ve haşiyelerin ayıklanıp esas ilimlerin tahsil edilmesi halinde 15 yıllık süre 4 yıla bile indirilebilir.

Şerh ve haşiyelerin artması sonucunda medreselerde okutulan kitapların asıllarından uzaklaşmıştır. Dolayısıyla bilgi üretimi temel kaynaklar üzerinden değil temel kaynaklara yapılan yorumlar üzerinden devam etmiştir. Bu durum da hem eğitim süresini uzatmış hem de bilgi üretimi konusunda sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

¹⁹⁵ Ali Suavi, *Muhbir*, “Maarif”, No: 4, 9 Ocak 1867, 3 Ramazan 1283, s.1.

¹⁹⁶ Ali Suavi, *Muhbir*, “Maarif”, No: 4, 9 Ocak 1867, 3 Ramazan 1283, s.1.

¹⁹⁷ Ali Suavi, *Muhbir*, “Maarif” , No: 5, 15 Ocak 1867, 9 Ramazan 1283, s.1.

Tenkit edilen bir diğerk konu da medreselerde uygulanan müfredattır. Ali Suavi, kâtip, tüccar, asker şu veya bu sanat dalını seçecek birinin “emsile”den başlayıp “kadı mir” de icazet alıncaya kadar medreseye devam etmesinin gerekli olmadığı ifade etmiştir.¹⁹⁸ Eğitimden beklenenin kişinin kendisini yetiştirmesi, temel dini bilgileri edinmesi ve hayatını ikame edeceği mesleki bilgileri edinmesi için gerekli formasyonu sağlamasıdır. Aksi takdirde eğitimden beklenen devletten niteliksiz bir görevli olarak maaş almak olursa ilerlemenin mümkün olmayacağı belirtilmiştir.

Muhbir'in sonraki sayısında Suavi, “Manavzade” lakabıyla hayali bir medrese mezununu konuşturur. Bu medrese mezunu beş yaşından beri tahsil ettiği ilimlerin kendisine bazı dini bilgiler vermenin dışında bir faydası olmadığını söylemektedir. Medreseden çıkacak herkes hoca olmayacağına göre, bir sanat veya maharete sahip olamayan mezun, bunca yıl her birinden sathi olarak öğrendiği ilimlerle uğraşıp ömrünü telef ettiğine esef eder. Neticede babasının manav dükkânına da dönemez. Suavi, bu hayali veya gerçek medrese mezunu ile yaptığı sorulu cevaplı konuşmadan sonra ikisi de eğitimin ne olduğu, ne için yapıldığının bilinmediğinden şikâyet ederler. Suavi, tahsil yapan kimselerin baba mesleğini ilmiyle birleştirip “daha düzgün bir yolda yürütmek hususunu hatırına bile getirmediğinden” yakınır ve mevcut zihniyeti şöyle tarif eder:

“Kezalik maarif birtakım marifetler ki onları öğrenmek sanat icrası ve imal için olmayıp hazine-i devletten boş yere maaşa nail olmak içindir diye itikad olunursa terakki mümkün olmaz.”¹⁹⁹ Suavi, bu görüşleri ile üretime dönük bir eğitim

¹⁹⁸ Ali Suavi, *Muhbir*, “Maarif”, No: 7, 24 Ocak 1867, 18 Ramazan 1283, s.1-2.

¹⁹⁹ Ali Suavi, *Muhbir*, “Maarif”, No: 8, 27 Ocak 1867, 21 Ramazan 1283, s. 3.

politikasının gerekliliğinden söz ederken daha sonraki yazılarında da hep üzerinde duracağı gibi, mühim bir rahatsızlığa işaret etmiştir.

Ali Suavi medreselerdeki eğitim metodunu da eleştirmekle birlikte çözüm önerisi olarak da bazı fikirler ileri sürmektedir. *Muhbir*'deki "Arabiye" başlıklı yazıda on üç ayrı ilim olarak sunulan Arapçanın aslında Fransızların bütün dil kaidelerini "Gramer" adı altında birleştirmeleri gibi tek kitap ve ilim halinde birleştirilmesi gerektiği böylece yıllarca şerh, bâb ve haşiyelerle ömür tüketmenin önüne geçilebileceği görüşü ileri sürülmüştür. Aynı zamanda Ali Suavi, terakkinin İslam klasiklerinin herkesin anlayacağı bir Türkçe haline getirilerek herkesin bu kitaplardaki bilgilerden faydalanmasını istemektedir. Bu konuda Namık Kemal'in ana dilde eğitimin kişiyi ve dolayısıyla milleti daha da ileriye götüreceği konusundaki düşüncelerini paylaşmaktadır. Ali Suavi, yazının sonunda bütün zorluklara rağmen gençlere bir an önce Arapçayı öğrenip kütüphanelerdeki faydalı eserleri "herkesin anlayacağı Türkçe ile tercüme edip neşrediniz" çağrısında bulunur.²⁰⁰

Medresede geçen sürenin çoğu, Suavinin yukarıda sözünü ettiği on üç ilim (gramer) ile geçtiği göz önüne alınırsa onun günümüzde uygulanan hızlı dil öğretim metotlarının peşinde olduğu düşünülebilir.

Suavi'ye göre medreselerin bozulmasında sebep olan bir diğer faktör de "Beşik Uleması" uygulamasıdır. Londra *Muhbir*'deki "Mevt-i Ulema" başlıklı yazısında bu uygulamanın medreseyi dolayısıyla ilim hayatını mahvettiğini ileri sürer. "Ehil ve erbabına itibar etmeyerek ve Ceheleyi ve taraftarlarını tarik içine sokarak ilm-i fıkıh ve cedeli öldüren ve bunca hazineler dolusu kitapları mu'attal

²⁰⁰ Ali Suavi, *Muhbir*, "Arabiye", No: 29, 3 Nisan 1867, 28 Şevval 1283, s. 3.

kılan ve bunca medreseleri yalnız ‘nasara yensur’ e hasır eden... Vükela-yı devlet için artık hiçbir ihtiraz edecek nokta kalmadı.²⁰¹

Medreselerde eğitim öğretim gelirleri devletin gerilemesine kadar vakıflar tarafından karşılanıyordu. Duraklama ve gerileme dönemine girilmesiyle birlikte devletin vakıfların çoğuna el koyması sonucunda maddi olarak da medreselerin ve ulemanın zayıflamasına sebebiyet verilmiştir. Ali Suavi, bu durumu da eleştirmektedir. Medresenin özet bir tarihi ile başlayan ve Osmanlının bütün eğitim sistemini tahlil eden bir yazısında²⁰² eğitime daha fazla mali destek sağlanması konusunda Avrupa ile Osmanlı devletini kıyaslamaktadır.

Makrizi’ye dayanarak ilk düzenli medreselerin Türkler tarafından Nişabur’da kurulduğunu söyler. Aynı yazıda 1867 yılı Osmanlı Devletinin eğitim bütçesinin genel bütçe içerisinde aldığı payın 252’de bir olmasına karşılık bazı Avrupa devletlerinin eğitime ayırdıkları dilimin çok daha büyük olduğuna dikkat çekilerek eğitime bu derece az önem veren yöneticiler kınanır.

Suavi, eğitimde bu korkunç geri kalmışlığa çözüm için şunları önerir: Devlet Ermeni ve Rumlara müsaade ettiği gibi, Müslümanlara kendi okulunu yapma, işletme izni vererek veyahut özel olarak maarif vergisi koyarak maarif bütçesini sefaletten kurtaracaktır.²⁰³

Suavi’nin medreseler dolayısıyla ülkenin genel olarak yükseköğretimi için öne sürdüğü ıslahatın esasları kısaca şöyledir:

²⁰¹ Ali Suavi, *Le Mukhbir*, “Mevt-i Ulema”, No: 19, 10 Fevrier (Şubat) 1868, s.4, Naklen; Çelik, s. 124.

²⁰² Ali Suavi, *Le Mukhbir*, No: 22, Fevrier (Şubat) 1868, s.1–2. Naklen; Çelik, s. 124.

²⁰³ Ali Suavi, *Le Mukhbir*, No: 22, 22 Fevrier (Şubat) 1868, s. 2. Naklen; Çelik, s. 124.

1. Meşihat dairesi (şeyhülislamlık) mülazımlıktan Meşihata kadar olan ilmiye kadrolarına yetecek kadar elemanı yetiştirmek üzere idare ile padişah oluruyla kurulmuş medreseleri bırakıp, diğerlerini Müslümanlardan “mekatib-i hususiye” açmak isteyen şahıs veya cemaatlere devretmelidir. Bu sayede hem ilmiye sınıfı korunmuş olur hem de ahaliye birçok hazır okul temin edilmiş olur.

2. Vakfiyelerinde özellikle tıp mühendislik vs. ilimlere tahsis edilmesi açıkça belirtilen medreselerin (Süleymaniye, Şehzade medreseleri gibi.) belirtilen dallarda fen okullarına dönüştürülmek üzere ahaliye bırakılması.

3. Medreseler kademelere ayrılmalı ve birinci kademedede Türkçe de kabul edilmeli, geometri, coğrafya, astronomi, tarih ve diğer faydalı fenler okutulmalıdır.

Böylece medrese eğitimine başlamış bulunan bir öğrencinin öncelikle kendi ana dilini ve genel kültürel kaideleri öğrenmesi hedeflenmiştir. Bu durum da Osmanlı devletinde eğitim görmüş talebelerin genel ve ortak bir kültürel eğitime tabi tutulmalarını sağlayacaktır.

4. İkinci kademedede Arapça zaten okutulacak, bu arada Farsça da okutulmalıdır. Bu kademedede ayrıca meşihatın ara eleman ihtiyacını karşılayacak şahıslara yönelik eğitim verilmelidir.

5. Üçüncü kademedede devlet kanunlarının fıkha uygulanması, kelam ilmi ve felsefeyi tetkik eden incelikler olmaktadır. Çünkü Avrupa ilimleri iyi verilmediği takdirde girdiği yerde dini manadaki inkârcılığa sebep oluyor. Bu

tehlikenin önüne ancak bu konuların incelenip cevaplandırılması ile geçilebilir.

6. Meşihat dairesi de bir tercüme ve telif kurulu kurup gerekli kitapları tercüme, ilave veya yeniden telif ettirmeli.

7. Meşihat dairesi medreselerde okutulacak kitapların basılacağı bir matbaa kurmalı.

8. Kurulacak bir yazar kadrosu belirli sürelerde çıkacak bir ulema gazetesi çıkartmalı.²⁰⁴

Namık Kemal, maarif konusunda sistemli bir talim ve terbiye sistemi ileri sürmüş olmamakla birlikte, herhangi bir fikir ve sanat adamının yükselebileceği doğruluk, iyilik ve güzellik seviyesine yükselmiştir. Evvela o, Şarkla Garb arasındaki terazi müvazenesinde Garbın çeki taşıyan teşkil eden müsbet bilimler manzumesine âşıktır. Ve bu manzumenin gizlediği marifeti, her cephesiyle ve en yeni ve canlı mikyasta canlandırmaktadır. Müsbet bilgiler Namık Kemal'in nazarında İslam dininin ruhuna tam bir intibak temsil etmekte ve cemiyete intikal ettirilmesi en zaruri tekâmül unsurunu yaşatmaktadır.²⁰⁵

Yeni açılan mekteplerdeki din eğitimine gelince, genel öğretim amacını taşıyan bu kurumların programlarında din derslerine de yer verilmiştir. Ancak bu yer alış, amaç ve yer verilen ağırlık itibarıyla dönemlere göre farklılıklar taşımıştır.²⁰⁶

Farklılığın ortaya çıkışında devlet politikalarının da önemli payı olmuştur. Mesela, Osmanlılık politikasını takip ettiği Tanzimat yıllarında idadilerde din, öğretim

²⁰⁴ Ali Suavi, *Ulum*, "Maarif-i Umumiye", No: 7, s. 414-415, Naklen, s. 126.

²⁰⁵ Necip Fazıl Kısakürek, *Namık Kemal*, Receptulusoğlu Basımevi, Ankara 1940, s. 210.

²⁰⁶ Tanzimat Döneminde Mekteplerdeki Dini Eğitim konusunda detaylı bilgi için bkz: Mehmet Gençcan, *Tanzimat Dönemi Ahlak Eğitimi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.

konusu yapılmaz iken, II. Abdülhamit döneminde bütün mekteplerde, din derslerine verilen yer artırılarak devletin ve toplumun varlığının devamı konusunda en önemli dayanaklardan birisi olarak görülmüştür.²⁰⁷

²⁰⁷ Zengin, s. 38.

SONUÇ

Avrupa’da Fransız ihtilalinin (1789–1799) yaşanmasının sonucunda yayılan eşitlik, hürriyet, bağımsızlık gibi kavramlar tüm Avrupa’da yayılmış ve bu kavramların etkileri Osmanlı devletinde de kendisini göstermeye başlamıştır. İhtilal sonrasında milliyetçiliğin siyasal bir akıma dönüşmesi, Osmanlı devleti gibi çok uluslu devletlerin toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürmüştür. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu bu durumdan kurtarmak amacıyla devlet bütünlüğünü korumak üzere bazı görüşler ileri sürülmüş, birtakım politikalar savunulmuştur. “Osmanlılık” devletin kendi bütünlüğünü korumak için uygulamaya çalıştığı politikalardan biridir. Yeni Osmanlılar akımı 1865–1879 tarihleri arasında yoğun olarak faaliyet gösteren, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çalışan ve sahip oldukları görüşleri basın yoluyla duyurma çabası içerisinde olan topluluktur.

Yeni Osmanlıların savunmuş olduğu düşüncelerden biri de Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için eğitime önem verilmesidir. Bu bağlamda araştırmamızın temel problemi, Yeni Osmanlılar akımının temsilcilerinin dönemin (Tanzimat döneminin) eğitim anlayışını ve medrese eğitimini nasıl etkilemiş olduğu belirlenmek üzere hazırlanmıştır.

Araştırmada Tanzimat döneminin genel anlayışı içerisinde Yeni Osmanlılar akımının düşünceleri ve eğitim öğretim konusundaki görüş ve önerileri tespit edilerek Yeni Osmanlılar akımının Türk eğitim dünyasına katkıları incelenmiştir.

Osmanlı devleti, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak ve ilerleme dönemindeki seviyesine ulaşmak için değişim çabaları içerisinde girmiştir. Ancak

değişim çabaları bir sonuç vermemiş ve milliyetçilik isyanları artmıştır. Devletin nasıl kurtulabileceği sorusunun cevabı “batılılaşmak” olmuştur.

II. Mahmut dönemiyle birlikte başlayan Osmanlı birliğini devam ettirme çabaları da sonraki dönemlerde hız kazanarak devam etmiştir. Ancak devlet, Fransız ihtilalinin etkilerini kendi üzerinden uzak tutamamıştır.

Devlet, artık son dönemlerini yaşadığı düşüncesiyle ve ihtilalın etkilerinden bir nebze kurtulmak için Tanzimat fermanını ilan etmiştir. Tanzimat hareketi, kanun egemenliğini kurma ve yönetimi yeniden düzenleme olarak görülmüş ve anlaşılmıştır. Tanzimat önderleri tarafından da girişimlerinin amacı ve yönetimi aynı biçimde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı devletinde, Fransız ihtilalinin etkilerini azaltmak, bütün milletleri Osmanlı devletinin güçlü olduğu dönemdeki gibi bir arada tutmak amacıyla “Osmanlılık” ideolojisi benimsenmiştir. Bu amaçla azınlıklara verilen haklar genişletilmiş, Müslümanların hakları dolaylı olarak kısıtlanmıştır.

Yeni Osmanlılar hareketi, Osmanlı imparatorluğunun Batı karşısında düştüğü acziyetten kurtarılacak gerilemesini, çökmesini durdurmak için çare olacağı iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Başlangıçtaki bu düşünceler, Tanzimat’la beraber başvurulan devletin siyasi yapısını, esas teşkilatını ve idari tarzını düzenlemek şeklinde yeni bir boyut kazanmış, batılılaşma sürecinin yeni bir halkasını oluşturmuştur. Ancak bu cemiyet mensupları, Tanzimat’ın getirdiği paşalar istibdadına dayanan devletin idari tarzına karşı oldukları gibi Tanzimat’ı birçok yönden de eleştirmişlerdir.

Yeni Osmanlılar akımının temsilcileri birçok alanda (edebiyattan sanata, eğitimden çocuk terbiyesine, ekonomiden siyasete) görüşlerini ifade etmişler, eksik

veya yanlış; doğru veya isabetsiz Osmanlı cemiyetindeki müesseselerin de değişmesi gerektiğini ve bu değişikliklerin Avrupa uygarlığı karşısındaki konumunu tartışma malzemesi yapmışlardır.

Yeni Osmanlılar akımı içerisinde Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa sahip oldukları görüşler ve etkinlikleri dolayısıyla ön plana çıkmışlardır. 1865 yılında Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulduğunda cemiyetin lideri Nuri Bey idi ancak sonraları cemiyetin teşvik ve yönlendiricisi konumunda Ebuzziya Tevfik bulunmuştur.

Yeni Osmanlılar, devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi ve önceki medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için öncelikle maarifin düzeltilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yeni Osmanlıların temsilcilerinin savunduğu görüşe göre eğer maarif ve eğitim sistemi düzelirse ekonomi, siyasi ve kültürel gelişmeler de ardından gelecektir.

Namık Kemal devletin noksan kurumlarından birinin maarif nezareti olduğu görüşünü savunmuş, Avrupa ve Amerika'nın pek çok yerlerinde eğitim düzeyinin yüksek olduğunu vurgulamaktadır.

Ali Suavi, bilginin ve eğitimin bütün güzelliklerin kaynağı olduğu düşüncesindedir. Aynı zamanda bilginin ve marifetin halka aktarılmasıyla değer kazandığını belirtmektedir.

Yeni Osmanlıların önde gelen temsilcilerinden Ziya Paşa da dünyadaki ilerlemelere ayak uydurabilmek için eğitime önem vermek gerektiğini ifade etmektedir.

Tanzimat dönemi yetkilileri tarafından eğitimi ıslah etmek üzere bir nizamname yayınlanmıştır. Buna göre; Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin çıkartılış nedeni, 7 Eylül 1869 tarihli bir mazbatada şöyle ifade edilmiştir: Öğretimin zorunlu

hale getirilmesi, okulların derecelendirilmesi, öğretimin düzenlenmesi, eğitim kadrosunun bilgisinin ve saygınlığının artırılması, iyi hayat şartlarının sağlanması, vilayet maarif meclislerinin oluşturulması, öğrenciyi teşvik edici sınav kurallarının konması ve diploma usulünün kabul edilmesi, ilmi kuruluşların tamamlanması, çoğaltılması ve yaygınlaştırılması, üç kısma ayrılan okulların nerelerde ve ne şartlarda açılacağı belirtilmesi vs. olarak ifade edilmiştir.

Yeni Osmanlılar akımının temsilcileri, dönem için önemli olan ve eğitim alanında ıslah için hükümetin yayınladığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hakkında görüş bildirmişlerdir. Onlara göre devlet, nizamname ile yapılması gereken teorik kısmı yapmış, sıra uygulamaya gelmiştir.

Tanzimat'ın Osmanlılık ideolojisinin pratikteki bir yansıması olarak Mekteb-i Sultani kurulmuştur. Burası milletlerarası eşitliğin uygulandığı bir yer olarak düşünülmüştü. Bu okul sayesinde değişik milletlerden gelecek öğrenciler burada kaynaşacak, Osmanlı bütünlüğünün ideolojisini üreteceklerdi. Ancak, Sultani bu düşüncelerden çok farklı bir yolda gelişme göstermiş; Türkler arasında Osmanlı toplumundan kopuk, Fransız kültürü etkisinde kalmış, Batı'nın dış görünüşüne hayran bir aydınlar zümresi meydana getirmiştir. Bulgar, Rum ve Ermeniler için ise bunun tersine milli duyguların aşılandığı yer olmuştur.

Yeni Osmanlılar akımının temsilcilerinden Ali Suavi, Avrupa'dan döndükten sonra Abdülhamid'in emri ile Galatasaray Lisesinde müdürlük yapmıştır. Burada eğitim öğretim konusunda birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. O, lisede mali, siyasi ve müfredat olmak üzere farklı konular üzerinde durmuştur.

Ali Suavi, sahip olduğu deneyimler sonucunda Galatasaray Lisesinin içinde bulundurduğu problemlere çözüm bulmak için uğraşmıştır. Derslerin içeriklerini ve

düzenlerini değiştirmiş, eğitim-öğretim süresinin beş yıldan sekiz yıla gereksiz uzaması konusunda tedbirler almıştır. Öğretmen yeterliliklerini de ele alan Ali Suavi, öğretmenlerde diploma şartı aramıştır.

Yeni Osmanlılar akımının temsilcileri dönemin eğitim anlayışı konusunda fikir beyan etmelerinin yanında, dönemde varlığını sürdüren medreseler konusuna da değinmişlerdir. Tanzimat döneminde medreselerde yetişen talebelerin sahip olunan donanım bakımından gerekli yeterliliği sağlayamadıkları üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Medreselerde okuyan talebelerin ellerine bir gazete dahi verilse bunu okuyamayacak kadar zor durumda oldukları ifade edilmiştir.

Ali Suavi, Yeni Osmanlılar akımı temsilcileri içersinde medreselerin ıslahı ve din eğitimi konusunda en çok görüş bildiren düşünürdür. O, öncelikle medreselerdeki eğitim süresinin çokluğundan yakınır. Medreselerde okutulan ders kitaplarının da bilgi vermekten ziyade gereksiz bilgi yığınları olduğunu ifade eder. Önceleri kitapların asılları medreselerde okutulurken şimdi birçok şerh ve haşiyelerin derslerde okutulduğundan şikâyet etmektedir. Eğitimden beklenenin kişinin kendisini yetiştirmesi ve meslek edinmek için olması gerektiğini aksi takdirde eğitimden beklenti devletten niteliksiz bir görevli olarak maaş almak olursa ilerlemenin mümkün olmayacağını ifade etmektedir.

Ali Suavi, çözüm olarak da devlet için gereken eleman ihtiyacının, fen ilimlerinde yetişecek öğrencilerin tespit edilerek yetiştirilecek elemanlara gerektiği gibi eğitim verilmesini tavsiye eder. Aynı zamanda medreselerde sadece din ilimlerine değil matematik, geometri, fizik, kimya gibi fen ilimlerine de yer verilmesi görüşünü savunmaktadır. Medreselerin üç kademeye ayrılarak basitten zora doğru bir sistem takip edilmesini salık verir.

Ali Suavi savunmuş olduğu bu düşüncelerle medreselerin önceki dönemlerdeki gibi âlim ve bilim adamı yetiştiren okullar olacağı görüşünü savunmuştur.

Yeni Osmanlılar akımının eğitim öğretim görüşleri ve din eğitim öğretimi konusundaki görüşlerinin incelenmesi sonucunda; Osmanlı devletini gerilemekten kurtarmak amacıyla o dönemde ortaya çıkan fikir hareketlerinden biri olan Yeni Osmanlılar akımı, devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için temel çözümün devlette yaşayan herkesin temel eğitimine önem verilmesi ve yetkin bireyler yetiştirilmesiyle olacağı görüşündedirler. Medreselerin geri planda kaldığı dönemde Yeni Osmanlılar akımının temsilcileri medreselerin de durumunun iyileştirilmesi konusunda görüşlerini ifade etmişler, eğitimin medeniyetin bir gereği olduğunu savunmuşlardır.

ÖZET

Bıçer, Zeynep, Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Recai Doğan, 118 s.

“Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri” adlı tezimiz iki bölümden oluşmaktadır.

Araştırmamızın birinci bölümünde Osmanlı devletinin 19. yüzyılda içinde bulunduğu olumsuz sosyal, siyasi ve ekonomik durumu ele alınmıştır. Osmanlı devletini bulunduğu bu durumdan kurtarmak için geliştirilen çözüm önerilerinden biri olan Yeni Osmanlılar akımının neliği incelenmiştir. Akımın temsilcilerinden Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa'nın hayatlarına yer verilmiştir. Sonra adı geçen temsilcilerin bazı görüşlerine değinilmiştir.

İkinci bölümde Yeni Osmanlılar akımının temsilcilerinin dönemin eğitim öğretim anlayışı konusundaki eleştiri ve önerileri incelenmiştir. Osmanlılık ideolojisi doğrultusunda açılan Galatasaray Lisesi eğitim ve eğitim politikası açısından ele alınmıştır. Yeni Osmanlılar akımının din eğitim öğretim görüşleri incelenmiştir. Bu doğrultuda dönemin din eğitimi veren kurumları olan medreseler Yeni Osmanlılar açısından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılık, Yeni Osmanlılar.

ABSTRACT

Biçer, Zeynep, Opinions Of The New Ottomans On Education And Training, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Recai Dogan, 118 p.

“Opinions Of The New Ottomans On Education And Training” by our thesis is consist of two parts.

In the first part of our research Ottoman Empire the negative status social, political, and economic in the 19. century are discussed. It is examined that one of the solution proposals was the new otoman movement to recover the situation otoman state. Representatives of the movement Namık Kemal, Ziya Pasha, Ali Suavi and their lives have been given. Then I mentioned some of the views of the representatives .

In the second part of our research Ideas and criticisms of The new Ottoman movement's representative about the period of the education were examined. The Galatasaray High School opened ideology of Ottomanism was handled to analyz its education and training policy. Opinions of New Ottomans movement of religious education are examined. In this respect the institutions of religious education for the period of the madrasas are discussed in terms of the new Ottomans.

Key words: Ottomanism, New Ottomans.

KAYNAKÇA

Aktaş Şerif, “**Namık Kemal ve İnsan**”, **Namık Kemal**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

Akyüz Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayınları, Ankara 2008.

Arabacı Fazlı, **Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri**, Platin Yayınları, Ankara 1994.

Aydın Mehmet, “Tanzimatla Aranan Hüviyet”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Berkes Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Bilgegil Mehmet Kaya, **Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar: Yeni Osmanlılar**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976.

Bilim Cahit Yalçın, **Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, Anadolu Yayınevi, Eskişehir 1984.

Birand Kamuran, **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri**, AÜİF Yayınları, Ankara 1955.

Çelik Hüseyin, **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Çobanoğlu Özkul, **Yeni Osmanlılar Tarihi ve Kıbrıs Adası Bağlamında Namık Kemal**, Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri, Gazimağusa 1998.

Demirel Derya, **Osmanlı Devletinde Sultaniler ve İdadiler**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.

Doğan İsmail, **Tanzimatın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.

Ergin Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, Osmanbey matbaası, İstanbul 1939.

Gençcan Mehmet, **Tanzimat Dönemi Ahlak Eğitimi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.

Gökalp Ziya, **Makaleler I, “Yeni Osmanlılar”** MEB Yayınları, İstanbul 1976.

Gözler H. Fethi, **Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ile Terki-i Bend'i Üzerine Düşünceler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Gündüz Mustafa, **II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları**, Lotus Yayınları, Ankara 2007.

Güner Fethullah, **Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak Osmanlılık Hareketi**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2008.

Güner Zekai, **Atatürk Cumhuriyet Ve Demokrasi**, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2, Sayı 3, Zonguldak 2006.

Hanioğlu Şükrü, **“Osmanlılık”**, TCTA, C.V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Haydaroğlu Polat İlknur, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

Hikmet İsmail, **Ziya Paşa Hayatı ve Eserleri**, Kanaat Yayınları, İstanbul 1932.

İhsanoğlu Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”,
Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Feza Yayınları, C. 1, İstanbul 1999.

İnalcık Halil, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Kafadar Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Karal Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. V, Ankara 1995.

Kısakürek Necip Fazıl, **Namık Kemal**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara1940.

Kuntay Mithat Cemal, **Namık Kemal, Devrin İnsanları ve Olayları Arasında**, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

Kurt Harun, **Namık Kemal’de Din ve Sosyal Felsefe**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

Koloğlu Orhan, “**Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu**”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c 6, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

Kocakaplan İsa, **Namık Kemal**, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.

Koçak Cemil, “ **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**” **Namık Kemal**, , İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Kodaman Bayram-Saydam Abdullah,"Tanzimat Devri Eğitim Sistemi",**150. Yılında Tanzimat**, Ankara 1992.

Kurdakul Şükran, **Namık Kemal**, Evrensel Basım Yayım, İstanbul 2000.

Kurt Harun, **Namık Kemal’de Din ve Sosyal Felsefe**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

Mardin Şerif, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul 1985.

_____, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Namık Kemal, **Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye**, İstanbul 1327.

Ortaylı İlber, **Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul 1985,

_____ **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, Hil Yayıncılık, İstanbul 1995.

Öztuna Yılmaz **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, C.8, S. 25, İstanbul 1983.

Sakaoğlu Necdet, **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Sungu İhsan, **“Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”**, **Tanzimat II**, MEB Yayınları, İstanbul 1999.

Tansel Fevziye Abdullah, **Namık Kemal, Hususi Mektupları**, Akçağ Yayınları, Ankara 1967.

Tevfik Ebuzziya, **Yeni Osmanlılar Tarihi** C. 1-2, İstanbul 1974.

Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

Turan Fikret, “**Tanzimat Döneminde Osmanlı İmlası ve Alfabeti Üzerine Yapılan Tartışmalar ve Namık Kemal**”, **Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri**, Gazimağusa 1998.

Türküne Mümtaz'er, “**Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt**”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. VI, İstanbul 1993.

Ülken Hilmi Ziya, “**Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri**”, **Tanzimat II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.

_____, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, Ankara 2005.

Yazıcı Nevin, **Osmanlılık Fikri ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.

Yıldırım Yılmaz, “**Osmanlı Düşüncesinde Cemaat Toplum Yapılaşması: Yeni Osmanlılar Örneği**”, **Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyonkarahisar 2008, C. X, S. III.

Zengin Zeki Salih, **Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Din Eğitimi**, Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi, Yıl I, S: III, İstanbul 2007.

Gazeteler

Basiret Gazetesi

İbret Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Muhbir Gazetesi